

AZ ÓSI KÜLDÖTT.

A MODERN magyar regényírás sok törekvéseiben elszakadt regény-
 őseitől, és maga-kereső, új utakon jár. De van egy örök-
 lött ihletstigmatizációja, amely öröme, kínra gyötri a leg-
 máibb szabású író is: a történeti regény ingere. Mintha minden
 jel arra mutatna, hogy a még meg nem írt magyar regénynek ebből az
 irányból kell megjönnie. A történeti regénynek egyébként különös,
 magányos, mondhatni: meg nem oldott helyzete van. Erősen emlé-
 keztet a ritkán megjárható hegyóriásokra, amelyekre nem egy, de
 mindenesetre egyéni út vezet s esetleges, magasságukba jutva koc-
 kázatos, változó kilátást nyujtanak. Viszont a társadalmi regény, ha
 átmenetileg is, de újabb alakulatú formát mutat. Új műformai szin-
 thezis érzik-látszik benne. Igaz, hogy máris a sablon réme fenyegeti
 s annak ellenére, hogy az irodalom területét bővítette, felvevő képes-
 ségét fokozta s nem ritkán oly talajra is elsodorta, amely már önmagá-
 ban is megpecsételi esztétikai érték-sorsát, mégis csak a mai élet
 temperamentumából való. Közben azonban belső formája egészen
 elváltozott. A mese nyugalmas bőségét, a lélekrajz szilárd egységét
 felbontotta a beléömlött szubjektív hang, s mintha a külső valóságok
 ereje kimerült vagy megünt lett volna, helyükbe a lélek gyökér-
 száláig lenyúló, ennek ösztönös sejtelmeibe elvesző mélységei fölött
 játszó vagy vívódó pschiologizálás lépett. A regény anyaga fölött
 tehát az író lelkének elvonásokra beállított intellektuális képzelete
 lebeg, amely kiszívja az életet, a valóság melegét belőle s vagy a jelen,
 vagy a jövő utópiáinak kérdésére könyörtelenül tördeli szét a ma
 világát. Az irodalmat itt legtöbbször már csak a kompozíció jelenti,
 amely erősen drámai menetű és érdekű, amely azonban igen sokszor
 már áthajlik a filmszerűség pillanat-képeinek technikájába. Bármilyen
 paradoxonnak lássék is, legújabb regényirodalmunk, eseményességé-
 nek minden izgalmas hőfoka vagy naivsága ellenére is, elvont, épúgy,
 mint a modern festészet és szobrászat. A történeti regényírás nem mutat
 ilyen új formákra törő s a mai élettel párhuzamosan haladó elváltozást.
 Problémája alapjában ma is, csakúgy, mint azelőtt, egy történet-
 szemléleti kérdés, mi fontosabb: a milieu, avagy az egyén, s milyen
 a milieuról filozófiája. Aszerint, hogy az író hová helyezi el a hang-
 súlyt, s életnézetének milyen sugarával világítja át, készíti el a törté-
 nelem világából a maga világképére mintázott anyagát, kapjuk a törté-
 neti regény változatait. Száz esztendeje tart a vita elméletben és
 gyakorlatban arról, hogy kinek van igaza a történelem regény-ábrázo-

lásában s meddig terjed a történeti tény körül az író szabadsága s a történelem szellemének tilalomfája. Etekintetben nehéz s talán minden esetben nem is lehet mindig kizárólagos érvényességre jutni, annál kevésbbé, mert hiszen «Klió is — Muzsa». A fejlődés azonban, amelyet talán legerősebben a relativizmus iránya táplált, az írói alkotás javára hozott eredményeket. E fejlődés leglényegesebb eredménye pedig az, hogy bonyolultabb lett a lélekrajz s ezáltal, s anélkül, hogy a sok lelki elemzés eltüntette volna a lelket — a tények kényszerűen útját állta ennek! — az eddiginél szubjektívebb levegő áramlott végig az adatok, események eddig talán zordonul kötő eresztékein. Lehetetlen nem látni, hogy itt valami, belőlünk meritett lelki visszavetítés, átjátszás folyamata ment végig, amelytől már csak egy lépés a történelem analógikus felfogása és értelmezése. Ez a történeti regényírás, amely a mi lelki távlatunkból szemléli a multat, céljaiban is módosul. Többet akar, mint akár a kort illusztrálni, akár egy történelmi gondolatot igazolni vagy bizonyítani. E ponton a regényíró szemléletében a történet szimbolumá finomul, amellyel el akarja mélyíteni az élöket. A fejlődés e fordulatába lép be Tormay Cecile regénye: Az ősi küldött.

* * *

Ha az ember átolvasta Tormay Cecile könyvét, az első, általános benyomás, amely benne összegeződik, önkéntelenül is az író alkotó erőinek megismerése felé fordul s nem is annyira a tárgytól, mint ezektől várja a műélvezet tudatosítását. Tormay Cecile lelki «szenzórium» nem engedi magához közel a felszínes életet, nem is ereszkedik le annyira hozzá, hogy írása a külső élet egyenletét jelentse. Az emberek, az események a dolgok fényét, hangját, történetét, amelyek csak percnyi értékűek és villanásúak, nem fogadja be. Csak ott lesz érzékeny, ahol mélységet, értelmet sejt és talál. Látása ekkor is nyugodt marad, tekintete nem siet el semmit. Ihlete nem izgatja fel, de tiszteletre hangolja a nagy összefüggések iránt, amelyekben feltárul előtte az élet belső arca. E sejtelem nyomán erősen logikus értelem világitása dolgozik, amelynek fénye azonban a szomorúság prizmáján bomlik szét, s főként oda hat el, ahol az élet és a lélek tájain a fájdalom ércében csillog a szépség aranya. Képelete, ez a középkori ötvösmester, mindig ide tér meg. A szépségen, hogy még rejtettebb s fájóbb maradjon, rajt hagyja az öröm szaggyalagott fátyolát, de alakját, körvonalait kidolgozza, cizellálja, sugárzásától s aranyos árnyékvetés szín- és hangulatpompájában ragyog fel minden. Arisztokratikus művészet ez, amelyben az előkelő ízlés és kényes műgond csak a tisztaságot fokozza, hogy élesebben és egészebben lehessen általa látni az életet. Stílus a művész, mondat az ember.

* * *

A regény a tatárjárás idejében játszik. A háttérben, mindig megrendítőbb közelséggel, a tatárok jövetele teszi nyugtalanná és elborulttá a levegő színét. Az előtérben pedig Ung vitéznek, a párizsi egyetemről hazatért fiatal magyarnak s a komáromi hattyúnak, a tatárjárásban férjevesztett Kingának tragikus szerelme omlik össze, amelybe belevész

Ung keresztény hite is. Ennek a történetnek olyan mélységei vannak, amely éppen elég ahhoz, hogy egy darab élet legyen belőle. Az esemény-bonyolítás számai néha eltűnnek, maga a történet is megáll, vagy legalább is meglassul, elhalkul. Ilyenkor, mintha az író intését hallanók: Az egyén történetén a maga érdekeit tompító lemondásnak az alázat csendjébe kell borulnia, hogy meg lehessen rajta keresztül hallani a nemzet történetének járását. Így olvad össze főhősében, de úgy-szólván minden alakjában is, az egyén s a közösség életének kettősége nagy, gyötrődő sors-hordozássá, melynek kifelé alig látszik küzdelme, alig hallik szava, de befelé hat, itt vihar lesz s onnan akar mindent helyéből kiforgatni, ahol az emberben kezdődik a lélek s vele egy már kész világnézet. A regény alakjai viszont igen mélyről vannak felépítve, állják s meg tudják harcolni e harcot. Ez első kötetben, a főhősben, Ungban talán hiányzik egy vonás: a párizsi élet világának hatása. Vele teltebb és feszítőbb erejű lett volna az a lelki felület, amelyen összecsap benne a keresztény és pogány szellem. Így Ung lelkén nyitott, védtelen rések vannak, amelyeken át a küzdelem könnyen jut céljához. Egyébként azonban páratlanul gazdag a regény e küzdelem részekre bontásában. Mindegyik alakja egy kis miniatúr-világ, amelyben külön-külön dől el a kereszténység és pogányság sorsa. A járvány tébolyától megrémült város, Komárom; a lakosok riadt tömegélete; Ung összeomlása — s kinn a határokon a láthatatlanul vérző, szét-hulló ország — mind-mind az életért, a kereszténység segítő igazságáért küzdenek. De a lélek tépett, kevés hozzá. Mindenki veszt. Csak Kinga hangtalan, világító halála győz. Nem az író tanítása zokog fel e ravatalnál, melyről hiányzik az enyészet illata: Ezt az országot az önző, az utolsó percben hívő élők elveszítik s csak az áldozat lángjában megtisztult halottak mentik meg!

* * *

Tormay Cecile könyvének külön értékelést igénylő szépsége stílusa. Éppen olyan művészi, sűrített, kidolgozott, mint a regény egész kompozíciója. Ez a stílus-remeklés az író első novellás-kötete megjelenésétől kezdve egyre monumentálisabbá válik. Esésnek, bágyadásnak semmi nyoma, sőt frissebb, gazdagabb, elmélyítettebb, mint valaha is volt. A kritikai eszmélkedésnek kötelessége ezt az irodalmi nyilvánosság számára erről a helyről is jelenteni, amely — személytől függetlenül — az irodalom egyetemes szolgálatára van fenntartva. Tormay Cecile nyelvképzetének egészen egyéni, más-hoz nem mérhető formái vannak. Nincsen egyetlen egy közömbös vagy közömbösítő kifejezése. Szavainak dús, tömött érzet-eleme, sugárzó atmoszférája van, amelytől a mondatai rejtett, hangulati hullámlásban ringanak. Nem zeneiség ez, és mégis úgy hat, mintha a szavak belülről, nagyon messziről hangoznának valamitől, amiről nem lehet eldönteni, hogy eltűnő éneké-e vagy saját szívből szét-zúzott harangzúgás. E stílus-egységben aztán összeolvad minden. A stílus-felfogásnak s képzésnek itt már olyan határvonalán járunk, ahol a stílus fogalma összeesik az életfilozófiával, a világ egységes szemléletével. Az irodalom építő életté válik.

Brisits Frigyes.

EGYMÁS ELLEN.

A «Napkelet» elbeszélés-pályázatán díjat nyert elbeszélés.

KÉT LEÁNY ült egymással szemközt az ablak mellett. Ősz volt, a szűk szoba megfogyatkozott világosságában bizonytalanná mosódtak a tárgyak színei, az utca lármája idegesítően vágott bele fojtott beszédjükbe s a kinn ide-oda suhanó alakok képe nyugtalanító árnyékokban kenődött arcukra.

— Min vesztetek össze tulajdonképpen? — kérdezte az egyik.

— Min? — A másik leány megrázta a fejét s agyán átszaladt a kérdés, mint valami tétován cikázó fájdalom, mely ide-oda ütődött, feleletet keresve. — Mit tudom én? Hát fontos ez? Értsd meg, szörnyű az egész, ha most el nem rohanok hazulról, talán valami borzasztót tettem volna. Talán megöltem volna magam, vagy...

— Az Istenért...

— Eh! Nem tehetek róla, néha már azon a ponton állok, hogy magam sem tudom, ki az, aki belőlem kiabál, ágál és oly gyűlöletes, indulatos, rút módon megszégyenít... Nézd, nem komédiázom, tisztában vagyok mindennel. Egészséges vagyok, rendes állásom van, nem kellene kétségbeesnem! Örülhetnék az életnek — de, hogy örüljek, mikor arra kell gondolnom, hogy este hazamegyek: haza... Mintha a pokol várna ott, első emelet húsz alatt, a büntetés el nem követett bűneimért. Ott egyszerre megszűnik minden, nem esik jól az étel, nem ízlik az olvasás, csak ledobni magamról a ruhát s be az ágyba. Soha azzal az érzéssel nem térhetek haza, hogy valami jó vár rám, öröm, szép meglepetés... Hát érdemes így élni?

Mint százezer átgondolt mondóka, folyékonyan ömlött ajkáról a szó, szeme idegesen rebbent jobbra-balra s torkában súlyosan lükettett a vér. Szó, csak szó, mind kevés s nem beszélheti ki vele az életét. A másik leány félrefordított tekintettel hallgatta.

— Nem tudom, én is így vagyok anyámmal — mormolta, hogy kissé lecsillapítsa társnőjét. — Örülök, ha nem kell odamennem. Én nem lakhatom náluk, kicsi az Ilona lakása, alig van benne mamának helye; de miután kiváltam közülök, most csupa rosszalás még a nézésük is. Úgy fogadnak mindig, mint valami gyanús személyt. Mama folyton faggat, hogy hová járok, mit csinálok, leánynak nem illik egyedül jönni-menni, megszólják az ismerősök érte! Fogadok-e vendégeket? Jaj, mit fognak mondani, hogy albérletben lakom? Úristen, az

ember alig tudja fenntartani magát s ők ráérnek effélékkel bibelődni. De hagyd el Emma, így van ez mindenütt, nem változtathatunk rajta.

Emma felemelte kezét, aztán, mintha hirtelen mást gondolt volna, leejtette megint csüggedten.

— Te, az ember úgy vágyik jó lenni — mondta keservesen. — Szívesen belátom, ha hibás vagyok, jóváteszem s levezeklem a bűnömet készséggel. De vele szemben nem tudom magamat okolni, minden dühömet és vadságomat csak ő váltja ki belőlem. Ha akármiről esik szó odahaza, a legszerényebb véleményemet is megbotránkozó ellenkezéssel fogadja. Mondd, úgy-e nem vagyok ostoba? Még eddig mindenütt okos embernek tartottak. De állíthatom a leglogikusabb, legészszerűbb dolgot, még be se fejeztem, még át se gondolta s már ellenem támad az anyai vélemény. Nekem nem lehet igazam, ha valahonnan bántódás ér, csak én lehetek a hibás. Miért? Gyanús vagyok neki, nem ismeri fel bennem önmagát, tehát mindenre képesnek tart. Néha úgy bámulja a kezemet, arcomat, mintha . . . Eh!

— Igen — sóhajtott a másik — igaz, igaz. Pontosan így vagyok én is. De mamuska jó, szeret engem, jót akar. Hogy aztán a jót ő hogy gondolja . . .

Emma nem figyelt a közbeszólásra. Arca rángatódzott s kezében zsebkendőjét gyömöszölte gépiesen.

— Most már nem is nagyon vitatkozunk, annak vége. Ma ez az eset kivétel volt. Nem beszél hozzám heteken keresztül! Néma csend és kénköszag. Jövök, megyek, köszönünk, pont. Látom, hogy beteg, de nem szól. Hiszen azelőtt agyongyötört a folytonos panaszával, de az mégis jobb volt. Zord megvetés ül az arcán, úgy viselkedik, mint a bárány a farkasketreben. Persze, én vagyok a farkas, akinek ő ki van szolgáltatva: ugyanis ő szólt bele minden dolgomba s én hagytam, hogy éljen s vélekedjék tetszése szerint. Nem költözhettek el, rá vagyok utalva, a fizetésem nem elég arra, hogy fenntartsam magam belőle — de talán akkor se mennék el, ha lehetne . . . Össze vagyunk nőve, ketten egymás ellen! Ha valami baj éri, mégiscsak itt vagyok, itt kell lennem, de rámeleg az életem . . . Senki se jöhet hozzám, az ő jelenlétében, mintha megbénulnék, beszélni se tudok, a nevetés ráfagy a torkomra. Te voltál nálam, láttad. Mint valami baljóslatú bálvány, ül némán a szegletben s lesi a mozdulatomat. Gyanakszik. Minden barátom gyanús neki, hátha éppen az illető az én «ferde lényemnek» a kulcsa? Bírál és elítél, ha egy könnyedebb mozdulatot teszek; ha megkínálom a vendéget, figyeli a csészét a kezemben, a szemem járását, a hajam rebbenését s érzem, hogy «megván a véleménye». Hát ezerszer inkább bolyongok az utcán napestig, mint a hontalan. Ismerőstől ismerőshöz futok, míg tízórafelé végre hazamerészkedem. Az ellen-ségemnek sem kívánom ezt az életet. Bár meghalnék, vagy . . .

— Vagy?

— Bár ő halna meg, néha már azt kívánom — mormolta tétován. Szíve megdobbant, de száját összeszorította keményen.

— Emma! Hogy mondhatasz ilyent, megver az Isten — rémüldözött a másik.

— Mindig féltettem, aggódtam érte, ha beteg volt — tördelte Emma. — Most már odajutottam, hogy azt kívánom . . . Nem sajnálnám egy csöppet sem, mert rossz, gonosz! Rámnehezedik, megfojt, elfeketíti előttem a napot. Ott kinn szabad az élet, dolgoznak az emberek, három nemzedék fütyül már arra a megcsontosodott világra, amelyet ő képvisel, én meg néha csodálkozva ébredek, hogy mi lel, hisz már kezdem elhinni magam is, hogy ostoba semmirekellő vagyok, csak azért, mert . . . Igazán jobb lenne, ha már vége szakadna mindennek.

Vége szakadna, ez a szó megállt a lelkében s nem akart elmúlni. A másik leány még azt mondta újra: Istenem: s ez is a fülében bongott, pedig nem érezte semmi értelmét. Kinn egyre sűrűbbé szövődött a homály, hideg levegő legyezte felhevült testét a nyitott ablakon keresztül. Végre búcsút vett barátnőjétől s hazafelé bandukolt.

A Margit-hídtől indult el, a Lánchídnál érte el tetőpontját elkeseredése s az Erzsébet-híd tájékán kissé lecsillapodott. Fásult fáradtság lepte meg, amiből azonban különös szorongás bukkant elő. Kényelmetlen, nehéz érzés bántotta, volt benne szégyenkezés is, fájdalom is. Mit is mondott az előbb Dórának? Eh, igen, hát akármi is volt, olyan nagy szörnyőség-e vajjon? — Haragvó ember szava nem hallatszik az égbe — vont a vállát — a sorsot úgyse befolyásolja az, amit ő mond, viszont igaza is van, elég volt már ebből a vergődésből. Sohase szokott anyjára panaszkodni, ma is csak úgy kitört belőle; Dóra megérti, régi barátok már, ismerik egymás bajait. Eleget éltek át együtt: csalódások, szomorú próbálkozások, kínos titkok — az élet vizsgáján átmentek mind a ketten, csak otthon tartották még őket örök kiskorúság hazúg kordájában. . .

— Többet tudunk az életről, mint azok a régimódi asszonyok hatvanéves korukban — hánytorgott egyre — s mégis ők szabnák meg a módunkat! Micsoda komédia . . . Több az eszünk, a műveltségünk, az ízlésünk és . . . Eh! Persze nem számítunk, nincs hiteles erkölcsi ítéletünk, nézeteink nem lehetnek jogerősek: leányok vagyunk, bizonytalan, szemmeltartandó teremtések. Mért nem mentem férjhez, amikor kértek, ahhoz az Erdőshöz, akit utáltam. Akkor ma derék, tiszteletreméltó asszony lennék, egyszerre minden szavam megfellebbezhetetlen bölcseség volna s kedvemre gyötörhetném idővel a saját nőnemű gyermekemet. . .

Mikor aztán az utcájuk szegletéhez ért, újabb szorongás fogta el. Ezt az érzést már ismerte, így volt mindig, mikor hazafelé közeledett: mintha egyszerre kialudtak volna a lámpák, a levegő nehéz lett, fojtogató halsejtelem ült a szívére. Néhány perc mulva otthon lesz, belép

a szobájába . . . Szép, fényes csillár ég az asztala felett, mégis fáradtan csukódik le tőle a szeme. Bágyadt lesz, kedveszegett: ködös nyugtalanság bántja, tesz-vesz, kinéz az ablakon, rendezgeti a szekrényét, de minden hiába. Mintha minden bútorból gonosz szándékok leskelődnének rá s a szegletekből a viszálykodás szelleme mereszti hideg tekintetét . . .

Hát jó, hiszen mindez már megszokott nyűg s nem jelent semmi különöset. A jóérzés, az élet meleg örömvárása kinnmarad, az ember felcammog a lépcsőn s belép a mindennapos rabságba.

Két szobájuk volt: egyikben anyja lakott, a másikban ő maga s éjtszakára az összekötő ajtót nyitvahagyták, szellőzés okából, meg mert az öregasszony félt egyedül aludni. És rendben volt most is minden, csak talán az Emma felcsigázott képzelődése súgta neki, hogy valami mégis másképpen van; de mi? Meglepődött, hogy anyja szobája már sötét, nem szokott még ilyenkor aludni, lámpája még ég máskor s olvas az ágyban. Ám hiszen ebben sincs semmi csodálatos; viszont ha már alszik, mikor ő hazatér olyankor nagy forgolódással és sóhajtozással szokta jelezni, hogy háborgatják s hogy jól nevelt leánynak ilyenkor már rég itthon kellene lennie. Most egy mozdulat se hallatszott.

Emma fülelt egy ideig, aztán körülnézett. Vacsorája ott várta az asztalán, gondosan előkészítve: kevés hideg étel, gyümölcs s még valami édes sütemény. Anyja, úgylátszik, vendéget látott ma, valamelyik öregasszony rokonát s ilyenkor a leányának is jutott az uzsonna maradékaiból. Bizonyos, hogy minden falatot megfelelez vele, pontosan . . . Továbbá: az ablak is be volt zárva, ahogy éjtszakára szokták, az egyik lefüggönyözve, az ágyánál s a másik csak félig nyitva, mivel már hűvösek az esték. Hát mi baj lehet vajjon?

* — Baj, baj — gondolta keserűen — a jó ég tudja, miféle rossz sejtések gyötörhetik az embert ebben egészségtelen-lelkű környezetben. Állandóan résen kell lenni, felkészülve ismeretlen gonoszra! Minden erejével azon volt, hogy másra gondoljon; ruháit rendezgette s új őszi kalapját próbálgatta a tükör előtt, aztán levetkőzött s nagy figyelemmel masszírozta az arcát. Végül elkészült s lefeküdt. Miután a lámpát eloltotta, mégegyszer felült ágyában s minden érzékét megfeszítve, hallgatózott. Semmi. Az utca lármája különben is elfojtotta volna a lélekzés könnyű nesztét.

— Aludjunk — gondolta. De mint a bánya mélységéből feltörő gyilkos gáz, egyre inkább elhatalmasodott rajta valami névtelen félelem. Semmi lehetetlenség sincs abban, hogy . . . anyja ott a másik szobában, a mai veszekedés izgalmi következtében, esetleg . . . Mért nem mozdul? Oly nyugtalan az álma rendszerint, sokat forgolódik s mélyen szuszog.

Szinte kikelt önmagából, hogy a másik szoba rejtélyébe hatolva, valami jelt szerezzen, ami megnyugtassa. Mi volt ez? A lelkiismeret

bánt talán? — kérdezte vonakodva. Ó, nem volt babonás lélek s a bűn fogalmán rég túlvetődött: áldozatnak érezte magát. Az élet zagyvaságában az ember olyan, amilyen lehet, megszenvedett ő magában ezerszer minden rossz szóért, amit a szája kimondott. A saját magáért való aggodalmaskodáson túl, valami más fajta félelem volt ez, ami most ilyen nyugtalanra hajszolta. Az idő telt, az óra haladt, Emma a végtelenség sötétségébe süllyedve, szinte eggyé vált anyjával, aki felette, vagy alatta, vagy mellette, térből kiszakítva, megfoghatatlan közel, vagy távol, íme, rettenetes jelentőségűvé lett.

Látta maga előtt, amint fekszik szokása szerint az ágyon, nyakáig felhúzott takarója akkurátusan símul testére s minden egyes tűrődését szigorú elv rendtartó pontossága határozza meg; keskeny ajkát szorosra csukja s halvány szemhéjai úgy záródnak arcára, mintha nem is az álom kényszere okozná, hanem saját keserű akarata, hogy eltávolítsa magától a világ képeit, melyekre nem kíváncsi többé... És most az arc némasága még mélyebb, merevsége még riasztóbb lehet... Emma szíve összeszorult ettől a látomástól. Különös fájdalom sajgott át rajta.

Bizony, így éjtszakánkint, mikor lehámlik a dolgokról a nappal színe, néha megfordul benne anyjával való szörnyű összetartozásának másik értelme. Mintha ruha nélkül, elernyedő éjtszakai tartásban, a csend sűrűjében megmozdult volna testében egy rejtett, eltemetett igazság s dobogni kezdett halkán, békítően. Valami ősi, nyers szó, amely talán abból a sejtelemből fakadt, hogy közel van hozzánk a halál minden ilyen éji órán, a legerősebbhez is és segíteni kellene egymáson, amíg lehet. Aztán reggelre nekifeszültek megint az idegek, szem, száj, fül mohón követelte a magáét s ami néhány órával azelőtt még szent fogadkozás volt, szétsemmisült az újrakezdő fenekedésben.

Fényfoltok villantak a homályban, ágya körül a nyitott ablakon beszűrődő utcai lámpavilág felemás árnyékai himbálóztak. Egész testében verejtékezett. Izgett-mozgott, szándékosan zajjal forgolódott, hátha felriad anyja odaát. Köhécselt, az orrát fujta, de egy nesz sem válaszolt. Felült ágyában s a sötétbe bámult. Egyik percben már azt gondolta: most már biztos, hogy vége. Gyenge öregasszony, hogy félt a haláltól! Hányszor panaszolta, hogy mindig egyedül van s egyszer majd úgy éri a végső ütés, hogy senkise lesz mellette. Nagy gonddal készülődött a temetésére, részletesen meghagyta, hogy milyen ruhába öltöztessék, egy pár új cipőt, meg harisnyát tett félre erre az alkalomra s biztosítást kötött a költségekre. Mindez persze csak öreg gyermekes hókusz-pókusz; a lényeg az, hogy elmúlik, elföldelik s egy élet véget ér — egy élet, amely... Óh!

Ágyában lázasán kavargtak a gondolatok, kétség és félelem közt vergődött. Lám, amióta elrohant ma hazulról, a rút csetepaté undorától telítve, melyben mindketten elvesztették maguk alól a talajt, ő azóta szüntelenül hánytorgatta magában az engesztelhetet-

lenség sarát, bekente vele anyját Dóra előtt is — az meg itthon talán csendesen sírt, aztán kikészítette számára a vacsorát, szépen megfelezte féltve kuporgatott kis süteményét s mielőtt lefeküdt, még elrendezte éjjelre a szobáját . . . Mert a harag csak harag, de azért nem vont meg tőle soha semmi gondoskodást : hát ez a különbség köztük, ez.

Majdnem sírvafakadt. Amit ma Dórának mondott, színigazság az utolsó szóig. Minden jószándéka hiábavaló volt azzal a konok csalhatatlansággal szemben, amellyel anyja magához akarta formálni az ő életét! Egy szentet is megvadított volna. De mégis . . . Jaj, mégis, valahogy másképp van ez a dolog, csak ő nem jött még rá a nyitjára. Milyen borzasztó lenne, ha egyszer megértené, amikor már késő.

— Istenem — fohászzkodott némán s most már értelme volt ennek a szónak, nagy félelem volt benne és nagy keservesség. Néha, mikor egy-egy pillanattal elalvás előtt szédülés fogta el, szokott ilyen rémülten felülni ágyában s kapkodva szétnézni s könnyörögve sutogni a nevét Annak, akire máskor alig gondolt. Ilyenkor megingott körülötte a világ s valami felrémlt a dolgok mélyén, aminek nem használ a nappali fényesség, a sötétség az éltető eleme.

A másik percben visszahanyatlott párnájára. Eh, ostoba idegesség az egész, hisz mindjárt eszét veszti; micsoda buta képzelődés, anyja mélyen alszik s semmi baja sincs. Mindent rögtön tisztázná, ha egyszerűen átszólna hozzá. Az ám, de éppen ezt az egyet nem teheti — mit mondana aztán neki, ha mégis válaszolna, mért ébresztette fel? Csak nem vallhatja be, hogy aggódott érte . . .

Legjobb lenne felkelni s valami ürüggyel kimenni az előszobába. Az ajtónyitásra már okvetlenül fel kell ébrednie ! De erre a gondolatra remegő hidegség lepte el. Igaz . . . de hátha arra se felelne . . . ? Ha arra se mozdulna, akkor . . . szörnyűség, már nem bírja tovább.

Becsukja az ablakot? Nem sokat ér, ott kinn már elcsendesedett az ucca, alig néha robog át villamos, vagy egy-egy autó, másképp semmi zaj. Hány óra lehet? Istenem, adj erőt reggelig ! Talán a halál fekszik odaát s ő annak virraszt.

Most egyszerre az jutott eszébe, hogy anyja talán nincs is az ágyban, talán összeesett vetkőzés közben s a földön hever, elhagyottan. Ez egyszerre minden előbbi elképzelését felforgatta s újabb rémületbe kergette.

Talán összeverte az arcát, vérzik, beütötte a koponyáját . . . Irtóztató helyzetek jutottak eszébe, ahogyan a panoptikumban látott egyszer meggyilkoltat feküdni, fálnak támasztva, mellére csuklott fejfel . . . S a félelem borzongásából hirtelen más, régi képek elevenültek eléje : báliruhás, szép fiatalasszonyra emlékezett, a belépője hattyúprémmel volt tele s nyakán briliáns-nyakék ragyogott . . . Az is az anyja volt, bársonyos-szemű, meleg mosolygású nő ; különös, milyen bizalommal volt még akkor tele a tekintete s milyen lágy és

kedves volt mindenhez, még az ajtó kilincséhez is, amelyet megfogott . . . Mitől keményedett úgy meg, mitől vált olyan érdessé és örökké gyanakvóvá? Pedig élt ő is egyszer, sőt szebben, boldogabban, mint a lánya. Férje, gyermekei voltak, elvégezte kötelességét, barátai voltak, akik szerették, megértette a világot s az is őt. Hát elmúlt, mint ahogy eltűntek nyakáról a brilliánsok is, a későbbi szegénység sivár követelődésére. És most ott fekszik, nyomorultan, eldobva, kifacsarva. Már senkinek sincs szüksége rá s a lánya ott a másik szobában meg se mozdul, hogy segítségére siessen . . .

— Uram, csak most irgalmazz — nyögte Emma — minden másképen lesz, csak most az egyszer . . . Te tudod, hogy amit mondtam, nem úgy gondoltam; én is ember vagyok, megkínlódom egyszer minden rossz szóért, amit a szám kiejt — ismételte újra és újra ezt a hamis öngazolást. — De ő . . . őneki még meg kell mondanom, legalább egyszer meg kell magyaráznom, hogy hogy is van ez . . . Nem szabad így elmennie, hiszen még a föld is nehéz lesz neki, ha legalább egyszer meg nem mutatom a szívemet . . .

Gyáva ember menekülése a sírás. Benne is csak tört, pattogzott a lélek színe, amint feszítette a kétségbeesés s végül tehetetlen kínjában szepegni kezdett. Előbb csak csendesen, apró szipogásokkal, később erősbödő csuklások közt, mind hangosabban. Bánta is, akármilyen, túl kell jutni a kétségeken, agya égett; már szinte hajnalodott. Átölelte párnáját s zokogott.

És ekkor:

— Mi az? Emma, hallod? Valami bajod van? — szólalt meg anyja odaát, mély álmából felriadva.

Emmában elállt a sírás. Tágrameredt szemmel bámult a levegőbe.

— Emma! — kiáltott az újra, aggódva.

A lány egyszerre kihűlt. Tenyerével letörölte arcáról a könnyeket s felnyögött.

— Semmi — felelte tétován.

— De sírtál, hallottam. Beteg vagy? — aggodalmaskodott tovább az anya. Emma megrázta fejét. Ó, micsoda ostoba éjszaka, micsoda fantazmagóriák; szinte úgy érezte, hogy becsapták. Már sértődött, durcás volt a hangja:

— Az én dolgom, ha sírok, nincs semmi bajom — felelte elutasítóan.

Odaát megreccsent az ágy, anyja a másik oldalára fordult:

— Jobb lenne, ha lefeküdnél idejében s nem flangálnál örökké — mormolta sóhajtva.

Emma megütődött. Hát íme, őmiatta nem alszik s most megint valami váratlan, bántó vádat röpít feléje! Ki tudja, merre flangált! Itt vagyunk, ni, hát lehet ezt szó nélkül hagyni — s már ugrani szeretett volna, hogy magyarázatot kérjen. Akkor aztán visszadült párnájára s hirtelen elcsendesedett.

Arca megrándult, megint sírt, de már hangtalanul. Mama, mama — gondolta s érezte, hogy oda kellene mennie, lekuporodnia az ágya elé a földre s kérni, hogy ne bántsa mindig, hallgassa meg. Emberi szóval kipanaszolni a társtalanságát. Kedves, vidám mókával nevetést csalni az anyja szomorú arcára; jószóval a vad ebet is meg lehet közelíteni, hát még az egyszerű embert...

A két szoba között mozdulatlanul állt az éjszaka. Helyén volt minden tárgy, tudta az irányát minden kis kívülről szűrődő, halvány fény sugar. Csak a két élő ember lelke hánytorgott a végzetes vonzások és taszítások elcsigázó kínjában.

A lány kimerülten nyúlt el fekvőhelyén s hogy egyetlen pórúsát se érhesse levegő, takaróját homlokáig húzta. Így végre megnyugodott s halálos fáradtan, elaludt. Most pedig anyja virrasztott tovább a másik szobában, néma töprengésben, hogy vajjon miért sírt a lánya s Úristenem, mért nem mondja meg, miért olyan idegen s vajjon hogy lehetne rajta segíteni...

Nagy Berta.

AZ OLVASÓ MINT TÁRSSZERZŐ.

KEZDJÜK két jellegzetes esettel. Évek multán újra elolvasod kedvenc könyvedet. Kivétel nélkül mindig *másnak* találod.¹ Pedig ugyanazon a papíron ugyanazok a betűk hívogatnak.

Vagy odaadod kedves könyvedet barátodnak. Alig győződ kivárni, hogy befejezze és résztvegyen a te lelkesedésedben. Ha módod van rá, olvasás közben figyeled az arcát, nem pirul-e ki úgy, mint annak idején a tied. Nagy a csalódásod, mikor rájössz, hogy nem tudja átvenni lelkesedésedet. Magadat vádolod: kár volt felcsigázni várakozását. De azt hitted, ez a könyv mindent megbír...

A könyv sohasem kész akkor, amikor az olvasóhoz kerül. Az olvasónak nagyon sokat kell még hozzátennie a magáéból. Munkatárssá válik úgy, hogy nem is sejti.

Ha ugyanazt a jelmezt más és más színész veszi föl, ritkán esik meg kisebb-nagyobb változtatások, alakítások nélkül. Az is előfordul, hogy a színházi szabó munkájából alig marad valami, annyira átformálja valamelyik színész eredetieskedő szeszélye.

* * *

Olvasás közben — láttuk² — az olvasó többé-kevésbé beleéli magát olvasmányába. Azt is jelenti ez, hogy az olvasás miliője itt-ott összekever-

¹ Rendesen csalódást hoz a könyv, «sok minden hiányzik belőle» a régi hangulatból. Nagyon sokoldalú, mély művek újra fel nem talált szépségeikért újonnan bemutatkozó szépségekkel kárpótolnak, de azért a szubjektív csalódás elkerülhetetlen.

² L. a köv. cikkeinket: *A lírai költő fölfedező úton* (Napkelet, 1929), *Irodalom és élet* (Debreceni Szemle, 1931) és *A realizmus kritikája* (Napkelet, 1932 nov.), *Emberismeret és irodalom* (Debreceni Szemle, 1932).

dik vagy összeolvad az olvasmány miliójével. Ha éji órán olvasol, a csend és sötétség költőisége, izgalma hozzátapad könyvedhez; ne csodálkozzál, ha fényes nappal hiába keresed majd azt a valamit, ami hangulatából hiányzik. Különösen elváltoztató hatása akkor van az olvasás körülményeinek, ha a szokásostól eltérő időben, helyen, módon olvasol. Ha a párizs—bécsi vonal német szakaszán olvasol egy francia tárgyú regényt, könnyen megeshetik, hogy egy állomásnál fölpillantasz, az olvasás benső izgalma nem zárod rá az ajtót, az állomás neve, «hangulata» behatol a résen s olvasmányi emlékeidben mindig benne marad valami ebből az állomásból. Úgy érzed, hogy ez hozzátartozik valamiképen s a második olvasás, mely ezt valószínűleg kiirtja belőle, csalódást fog hozni. Éppen így hathat egy analógia, amit az első olvasás vetett föl, egy vadon elágazó képzettársítás, «elábrándozás», amit a következő olvasás lenyes, s akkor a könyv hangulatát másnak, szegényebbeknek érzed.¹

A második olvasás idegenszerűségét az is okozhatja, hogy az első olvasáskor máskép képzeltük el a hősnőt; de az is, hogy a «tett szín-helyéről» más tervvázlatot készített fantáziánk. Wallace «A King by night» c. regényében Juma, a néger király betör egy londoni házba, hogy ott meggyilkoljon egy amerikai leányt. Ez a jelenet nagyon erősen megragad s valósággal testet ölt az olvasó képzetében. Mégis szinte bizonyosra vehető, hogy a második olvasásnál alig ismerünk rá erre a jelenetre, ha a ház bejáratát s a szoba fekvését véletlenül máskép gondoltuk el, mint elsőízben.

Sokan ráeszméltek már az olvasó társszerzőségére, s egynéhányan tudatossá is tették. Prévost abbé írja a «Le Pour et Contre» XCIV. számában: «Nem kétséges, hogy olvasás közben mindenki egy csomó megjegyzést tesz, amelyek jellemzők gondolkozásmódjának speciális jellegére s annyira az ő sajátjai, hogy gyakran a szerzőnek semmi része bennük. Innen van, hogy ugyanarról a munkáról olyan különbözők — néha ellentétesek — a vélemények. És innen származnak a mű által kiváltott érzelmek különböző fokai. Az egyik ember csak azt látja, amit a szerző elébe ad, vagy még azt sem látja teljes terjedelmében; a másik ezen túl is sok mindent fedez föl. *Önmagából veszi* az anyagot olvasmánya kiegészítéséhez.² Mert így azt teszi hozzá, ami megindítja, ami feltűzeli; nem annyira a mások művén sír, mint inkább a magáén, a szerzőnek nem köszönhet mást, mint azt, hogy mintegy alkalmat adott neki ezer oly érzés kifejlődésére, ami szíve mélyén megvolt».³

¹ A következő kísérletet bárki elvégezheti. Próbáljuk leírni régebben olvasott regények, színdarabok, elbeszélő költemények tartalmi kivonatát. Biztosan lesz néhány olyan, amikor a lényeges helyett lényegtelenet jegyeztünk meg, vagy valami más emlékünkhöz hatása alatt deformáltuk a cselekvényt.

² Pontosabban: «kitágításához», «kiterjesztéséhez» (étendre).

³ VII. kötet, 92—94. l. «On ne sçaurait douter... que chacun ne fasse dans ses lectures quantité de remarques, dont il n'est redevable qu'au tour particulier de son génie, et qui lui appartiennent si proprement, que fort souvent l'auteur même n'y a pas la moindre part. Et de là viennent les jugemens différens, et quelquefois opposez, qu'on porte d'un Ouvrage. De-là viennent de même les différens degrés de sentiment qu'il excite. L'un pleure; l'autre ne paroit pas ému. Celui-ci ne voit que ce que l'Auteur lui présente, ou ne le voit pas même dans toute l'étenduë qui est présentée: l'autre découvre beaucoup au-delà. Il tire de lui-même de quoi étendre ce qu'il lit. C'est ce qu'il ajoute ainsi ce qui l'émeut, et qui le passionne; il pleure moins de l'Ouvrage d'autrui que du sien, et la seule obligation qu'il ait à l'Auteur est de lui avoir comme donné occasion de développer mille sentimens qui étoient au fond de son cœur».

«A sorok közt olvasni» nemcsak a diplomatának kell tudnia, s nemcsak az anyának, aki naponta százsámra ver apró hidakat gyermeke tetteinek és szavainak hézagai fölé. A sorok, a szók, a nyelvi racionalizálás útmutató póznái, csak messziről függnék össze; közlelről kiderül, hogy nagyon sok lépést kell tennünk a magunk emberségéből, hogy összekössük egyiket a másikkal. A nyelvi eszközökkel kifejezhető lelki tartalom az irodalomban a teljesség benyomását keltheti, s mégis érezzük, hogy mindez egy még teljesebb lelki tartalomnak racionális síkba eljutó vetülete. Egy mélyen rejtőző fényforrástól hosszúra nyújtott árnyékok hegye kerül e síkba, s az a nagy író, aki nemcsak mások árnyjátékát utánozza a türelmes fehér lapon, hanem maga is kigyujtotta magában a belső fényt. A hangulat, amire a «racionalista» franciának nincsen szava, csak nyelvenkívüli lehet. A nyelv olyan vele szemben, mint a pantomim a drámához képest: hatásait, reflexeit jelzi csak, amelyek az olvasóban az övéhez annyira-amennyire hasonló tartalmaknak felelnek meg. Olyan ez, mint a mikrofon révén beszédből lett elektromosság visszaalakulása beszéddé a másik mikrofonban: a laikus *így* látja és így — nem érti. Egyébként ezt a folyamatot érteni s megértetni nem lehet, csak tapasztalni és analógiákat föltételezni.

A modern jelentéstan tisztázta, hogy akármilyen beszédet is csak a beszélő miliójében lehet megérteni. Az operáció szó pl. katonák közt nyilván hadműveletet jelent, bankárok közt pénzügyi operációt, általánosabban és kórházban műtétet stb. Ugyanez áll bonyolultabb esetekre is. A nyelv ebben az értelemben is *egy* civilizációhoz van kötve, s ha más civilizáció maradványait fejtegetjük, nem az a legnehezebb, hogy az ismeretlen írásjegyeket, rövidítéseket, szókat megállapítsuk, hanem az, hogy a már kihűlt s segítségre képtelen milió nélkül megértsük a már megfejtett mondatok tendenciáját, voltaképeni értelmét.

A racionalista lélektannak azt a felfogását, hogy a «hangulat» amolyan «érzelmi velejáró», felelőtlen «harmonikus felhang», ma legalábbis általánosítani nem engedhetjük. A hangulat nem járulékos, hanem lényeges: az, ami az alapul szolgáló lelki tartalomból a racionális síkba, vagy annak közélébe sugárzik, a művész érdeméből. Sokan úgy képzelik a mű keletkezését, hogy a «mese» csontváza köré húst, vért, színt telepít a költő, s ebben a másodlagos pótlásban van a hangulat szerepe is. Nem gondolják meg, hogy a csontváz nem az, ami előbb van, legfeljebb az, ami tovább marad. A hangulat — ami nem mindig érzelmi (affektív, patetikus, könnyezésben végződő), hanem lehet értelmi forrású is (emotív, — különlegesség, eredetiség hatása) — az, ami legsajátosabban a költő (ill. az olvasó) egyéniségéhez, tehát a valóságos élethez van kötve, az életbőlvalóság és az életszerűség biztosítóka, a «mese» megválasztásának, kialakulásának, felfogásának sokszor döntő feltétele, a kompozíció, a művészi formálás, a nyelvi kifejezés irányítója. Nincs tehát értékesebb irodalmi mű, amelynek ne volna meg a maga külön hangulata. De ezt csak éreztetni tudja a nyelv, nem átadni.¹ Az olvasóban

¹ Ha megindulunk egy irodalmi hangulat szálán s el akarunk jutni mellette a mélység fenekére, eleinte szépen haladunk előre: addig, míg sorra ki nem derítjük, hogy rejtett kapcsolatok föl nem fedéséből (asszociációk, nagy együttérzések pontos határok nélkül), érzelmi hullámokból is áll a hangulat. De aztán egyre szűkül az utunk s végül a racionális kocsi beleszorul a magas, kemény mártok közé: nem tudunk tovább menni. Néha, pl. elalvás előtt vagy ébredés után meg-megvillan előttünk valami furcsa nézőpont, szavakkal és világos gondolatokkal meg nem közelíthető norma, s a «paradis artificiels» is ilye-

keltett hangulathullámok nem azonosak a művet létrehozó hangulathullámokkal, de hasonlítanak hozzájuk, mint a telefonon innen és túl hangzó beszéd.

Amikor ez az olvasók lelkében végbemegy, a remekmű már nem ugyanaz, mint volt a költőnél. De nyugodjunk meg: a remekmű a költő számára sem marad változatlan s ugyanaz az olvasó sem tudja kétszer ugyanúgy megragadni művét.

«Si duo faciunt idem, non est idem». Tegyük hozzá: ha kétszer teszed ugyanazt, nem ugyanaz. Változtál te magad, változott környezeted s hangulati atmoszférád. A változás okai tehát: 1. egyéniek és időbeliek, 2. egyéniek és térbeliek (körülmények, az olvasás miliője). Ezekhez az általánosan ismert momentumokhoz fűzzünk hozzá egy kevésbé ismertet. A korrektorok jól tudják, hogy az ember nem olvas betűket, hanem mondattagokat, legjobb esetben szókat. A sötétben rövid időre felvillanó szókból nyugodtan kihagyhatunk néhány betűt: az olvasók szavakat olvastak s nem vették észre a betűk hiányát. Hosszas korrektúraolvasás közben a figyelem fáradása érvényesíti hatását. Sokszor úgy olvas a fáradt ember, mint a fáradt imádkozó, aki gépiesen mormolja az ismert imádságot s közben másra gondol, — az imádságra néha rámásol egy másik, mondatokba is foglalt szöveget. A fáradt olvasó aztán időnkint visszalapoz, újrakezdi, s ekkor rájön, hogy — bár minden sort elolvasott — emlékében tele van a mű vakfoltokkal. És lehet, hogy a második olvasásnál a vakfoltok máshova esnek s ő egészen más részleteket talál jellemzőknek, mint első alkalommal. Ez a — többé-kevésbé minden olvasást eltorzító — emberi gyöngeség különösen a mi siető korunkat jellemzi. S általában a siető korokat, — azt is, amelyik az eposzt regénnyé tömörítette, — azt is, amelyik a regényt megrövidítette, — azt is, amely a «*morceaux choisis*» divatját engedélyezte.

Az ilyen olvasásért eleinte szemrehányást tesz magának a kor. Később vállat von s azzal vigasztalja magát, hogy nem tud segíteni, nem ér rá, — segítsen az irodalom. Aztán megrövidülnek a könyvek, vagy éppen ellenkezőleg: összebonyolódnak, hogy ne lehessen lapozni bennük, ne lehessen átugrani a leírásokat, az elmélkedéseket: az olvasó tanuljon türelmet, ne az író alkalmazkodjék hozzá. Így született meg a romantika idején Jean-Paul, s a XX. század küszöbén utóda, Jean Giraudoux, vagy akár a más vágású Joyce, az «*Ulysses*» szerzője. Amikor az opera még nem volt Wagneri tudomány, a szórakozni vágyó közönség kedvéért «számokra» osztották az operát: ha a partitúrát végiglapoztuk, mindjárt láttuk, hol az elmellőzhető recitatív, s hol kezdődik az ária, ami érdekel. A modern opera nem engedi meg, hogy válogassunk: itt minden hangjegynek nagyjában

nektől népesek. Ilyenkor úgy érezzük, a küszöbön van a lábunk, de a két világ határán kegyetlen vámosok állnak őrt. Az irodalom eszerint tehetetlen az ú. n. intuitív világgal szemben? Abszolút értelemben igen, de mégis ő töri át a határt legtöbbször; az ismeretlen gyümölcsöket elkobozzák tőle, de illatukat ő mentheti át s akkor mindnyájan megkíséreljük a lehetetlent, hogy egy parfümből rekonstruáljuk a paradicsomalmát. A zenei természetű vers a zenén s általában a szép formán kívül nagyon sokat ad e feladat megoldásához, mert olyan «felelőtlen» kedélyállapotba ringat, olyan «főlös» elemet fogadtat el az elmélyedő emberrel, amilyenek az előbb leírt átmeneti állapotokat jellemzik. Nézd meg a költő szemét, vagy nézd meg, hogy ringatja bele magát mesterségesen a ritmusba s ezzel ki a hétköznapi világból. Így távozik a csecsemő a bölcsőhajón a racionális parttól.

ugyanaz a jelentősége s nehéz elkezdni vagy abbahagyni a gramofonra való részleteket. Ugyanígy van a közönségnek kedves regény, amely a párbeszéd rövid soraival jelzi, hogy itt nyugodtan lehet olvasni, ez nem unalmas, — míg a «nehezebb» részletek hosszú bekezdésekben bújnak meg, — addig, míg majd rá nem jön valaki, hogy különböző nagyságú betűkkel szedesse a föltétlenül fontos s a kevésbbé lényeges részleteket . . .

* * *

Az irodalomkutatás eddigelé alig foglalkozott azzal, ami a «sorok közt» van. Pedig nyilvánvaló, hogy itt is kínálkoznak feladatok: nyílt és alapos vizsgálata annak, hogy mi a mű alaphangulata (nem *fő* hangulat több között, hanem alapul szolgáló hangulat, az ihlet talaja) s ez milyen eszközökkel, milyen intenzitással (sikerrel) kerül át az olvasóhoz; mi az olvasók¹ reakciója a művel szemben. A mű hatását emberekre és tömegekre nemcsak a Wertherféle szemetszűrő esetekben kellene tanulmányozni.

* * *

Az irodalmat akkor lehetne elválasztani az «élet»-től, ha egy mű *teljes* volna, *kész* volna, mint egy — végső esetben betű szerint is értelmezhető — törvénykönyv. De mivel a könyv változik és alkalmazkodik, bennmarad az életben. Viszont a sorokközi élet nem képzelhető a — művészi — sorok nélkül.

Más kérdés az olvasóközönség mint kollektivitás hatása az írásmű sorára és felfogására. Sorsáról tökéletes képet adott Baldensperger az irodalomról szóló könyvében. A mű felfogása nagymértékben függ a kollektivitást képviselő és irányító, egyéni forrású irodalmi közvéleménytől, amely a legtöbb olvasó egyéni felfogását háttérbe, vagy a maga irányának követésére szorítja. Egy-egy formásan sikerült, találó mondás,² vagy egy-egy elterjedt s nagy tekintélyre vergődött kézikönyv néha évszázadokra megakadályozza az új, egyéni vagy korszerű értékelést s olvasók millióival láttatja egyformán az irodalmi eseményeket. Tegyük fel, hogy egy nevezetes író számos tragédiája közül a kézikönyvek szerzői helyesen választották ki a legjobb hármát-négyet. De már ugyanannak az írónak közepes darabjainál, amelyekre nézve eltérhetnek a vélemények, a hangadó kézikönyvek szubjektív döntése anélkül alkot közvéleményt, hogy igazán meggyőzővé válnék. Tekintélyük az a súlytöbbség, amely ezeket a darabokat az elfogulatlan s talán habozó olvasó mérlegén is nehezebbeknek mutatja.

Az irodalmi kritika s az iskolai szövegmagyarázat is csökkenti a műre vonatkozó vélemények kilengését. Dragomirescu azt hangoztatja, hogy a remekművet többszöri alapos elolvasás teszi egészen a mienkké. De az is bizonyos, hogy a legszebb áriának sem használ, ha elcsépelik, s az iskolában kívülről megtanult versek, a kötelező prózai olvasmányok annyira elvesztik frissességüket és színpompájukat, hogy évekig tartó pihentetésre van szükség.

¹ Sok olvasó — vagy *jéles* olvasó, azok, akik esetleg a montaigne-i esszéket vagy az «En marge des bons vieux livres» típusú könyveket írják.

² La Bruyère híres megállapítása Corneille hőseiről és Racine hősnőiről; La Harpe, az első részletes irodalomtörténet írója hosszú időre leszögezte, hogy melyek a klasszikusok jobb, közepes és említésre alig érdemes darabjai. Egész műfajról is. Pl. «dráma dalban elbeszélve».

ség, ha újra fel akarjuk fedezni őket. Az igazi ihletett szövegmagyarázó a maga eredeti látásával ismerteti meg tanítványait s ezzel őket is felbátorítja arra, hogy még a klasszikusokra nézve se mondjanak le egészen az olvasó társ-szerzői jogairól.

Az olvasó szubjektivitásának korlátozása csak addig sikerülhet, amíg a mű hidegen hagyja őt. Minél inkább élménnyé válik nála az olvasmány, annál inkább áll róla az, amit Rostand a cigánybanda tagjairól mond :

«Előbb csak a primás rögtönzött egymaga,
A többi mind kísért, mint egyszerű tanítvány.
De mámort hinteget a hangos éjszaka :
Most mindegyik mereng a maga álma nyitján.

Álmában mindegyik csukott szemmel haladt . . .
S ezek a dallamok már nem táncnóták voltak :
A szívek vére folyt a friss vonó alatt :
Ezek a hegedűk mind titkokat daloltak !»¹

* * *

Ebből is látszik, mennyire csak póz az «odi profanum vulgus» felsőbb-séges álláspontja.

Az író viszonya a közönséghez nemcsak az írásmű keletkezését s az irodalmi élet alapjellegét határozza meg, hanem egyes irányok és iskolák egész irodalmi világnézetét is. Író és közönség hivatalos, a publicitás jellemezte viszonyán kívül beszélhetünk érzelmi, illendőségi viszonyokról is. Az író a cicerone néha édeskés udvariasságával tolja fel magát a «nyájas olvasónak» vagy legalábbis elfogadja útítársul és buzgón vezetőgeti az események, tájak és vélemények útvesztőjében; máskor ridegen távol marad tőle, mint a tárgyának élő tudós, aki tényekről számol be egy szemügyre sem vett, elvont közönség előtt; vagy éppen egy egész korszakot akar átítatni a maga lírájával s a közönséget bizalmasának, hallgatag és résztvevő testvérének szereti tekinteni; vagy hátat fordít neki és csak titokban várja, hogy legalább az utókor megérintse vállát s kérve-kérlelje, ne duzzogjon tovább, hanem fogadja el az öröklét koszorúját; vagy ellenkezőleg: isteni küldetést érez magában, amely arra kötelezi, hogy korának tanácsadója, ügyvédje, papja legyen.²

Az író őszintén hiheti, hogy a művében keringő értékek útja a mű befejezésekor célhoz ér; de ha elgondolkozik műve sorsán, be kell látnia, hogy közönség nélkül nincsen irodalom és a műalkotáson az olvasó, a kritikus, a közvélemény is alakít. Azt is el lehet képzelni, hogy az önérzetes szerző, aki, ha véletlenül szindarabot írt volna, kétségbeesetten küzdene rendezővel, igazgatóval, színésszel minden sorért, s aki büszkén írja oda az utolsó sor után a «ne varietur»-t, illetéktelen beavatkozásnak, profán képrombolásnak tartja az olvasó kéretlen közreműködését. Paul Vence, A. France «Vörös lilimának» regényírója kétségbeesetten kiált föl: «Mit is csinál az olvasó

¹ *Les Tziganes* (a «Les Musardises» c. verskötetből). Budapesti Szemle, 1925 jan.

² Pl. viktoriánus regényírók; naturalisták; Petőfi—Musset-típus; arisztokratikus művészek; hugo-i váteszek és mágusok, stb.

egy lap írásomból? Félreértések, ellenmondások és értelmetlenségek sorát.¹ Olvasni, hallani annyi mint fordítani. Vannak szép fordítások — talán vannak. De nincsenek hü fordítások. Mit törődöm azzal, hogy csodálják könyveimet, ha egyszer ők rakták bele azt, amit csodálnak? ! Minden olvasó behelyettesíti látomásait a mieink helyébe. Mi csak eszközt adunk neki fantáziája fölélénkítésére. Borzalmas anyagot adni ilyen foglalkozáshoz! Becstelen egy mesterség».²

Nem is baj, ha az írónak ez az álláspontja. Az olvasó közreműködése örökké változó, sokszor nyomtalanul elfolyó, szubjektív adaptálás; a kritikuse vagy — még gyakrabban — a kritikáé már inkább okozhat maradó módosulást, de egyikük szerepe sem veszélyezteti az író tulajdonjogát és kétségbevonhatatlan fölényét. Minél erősebben védelmezi a művész a mű autonómiáját, annál merészebben kapaszkodik fel a hétköznapi ember számára elérhetetlen csúcok magasságába.

Az olvasó lábanyoma, akármilyen sokszor tapossa és keresztezze is a művész egyedül hiteles lépteit, nem tünteti el ezeket a márványbavésett nyomokat. Olvasó és kritikus kilengései mindig egy állandó pontból indulnak ki: a nyomtatásban lefektetett műből, s nem távolodhatnak el tőle messzebb, mint a hosszú pórázra eresztett kecske attól a cövektől, amely szokellési körének középpontja.

Az olvasó nem veszélyezteti a művet, csak átéli és asszimilálja. A «humánus» író öröme és dicsősége, hogy nem szószerint magolni való leckét ad a világnak, hanem végtelen, önmaga által sem látott lehetőségek csiráit. A «gögös» írotípus viszont kielégülést talál az alkotásban s így nem kell törődnie műve profanizálásával.

A kivételesen mély, öntudatos lángelme pedig hasznára fordítja a művész, a művészet és a műélvezés összefüggését. Valéry Eupalinosa előre kidolgozza, kiszámítja azt a hatást, amit tervezett műve az eljövendő szemlélő lelkére tenni fog, s úgy érzi, hogy a művészet nemcsak szemlélőjét határozza és teremti meg, hanem magát a művészt is.³

Hankiss János.

¹ Ha az előadó professzor átnézi az előadásairól készült kivonatos jegyzeteket, akkor látja csak meg csüggedten, hogy milyen nagy a sorok közti lehetőségek része s mennyi értelmi csapdát rejt a legszabatosabbnak képzelt beszéd is.

² «Qu'est-ce qu'il en fait, le lecteur, de ma page d'écriture? Une suite de faux sens, de contresens et de nonsens. Lire, entendre, c'est traduire. Il y a de belles traductions, peut-être. Il n'y en a pas de fidèles. Qu'est-ce que ça me fait qu'ils admirent mes livres, puisque c'est ce qu'ils ont mis dedans qu'ils admirent? Chaque lecteur substitue ses visions aux nôtres. Nous lui fournissons de quoi froter l'imagination. Il est horrible de donner matière à de pareils exercices. C'est une profession infâme.» V. fejezet.

³ «il élaborait les émotions et les vibrations de l'âme du futur contemplateur de son œuvre». «A force de construire, je crois bien que je me suis construit moi-même». L. René Lalou: *Histoire de la littérature française contemporaine* (1923), 490. és 504. l.

SZÁMADÓ ERNŐ VERSEI.

SZÁLLJ HIREM MADARA...

Szállj hírem madara
A Tisza mentére,
Tisza mentén is túl
Békés vármegyébe.

Nem is a megyébe,
Csak egy falujába,
Nem is a faluba,
Csak egy uccájába.

Az uccán is csak egy
Zsendelyes kis házba,
Hütlén rezedámnak
Harmatos vállára.

Szólj hangfelszóval,
Kérkedd a jülébe,
Első tilinkós lett
A falu legénye.

Csodatilinkóján
A kerek Föld ámul,

Tizenkét királlyal
Eszik egy bográcsbúl.

Ezüstház tanyája,
Aranyhegyek alján,
Csókmézzel éteti
Világszép királylány.

Rózsavíz itala,
Öröm a párnája,
Hét csoda óriás
Jókedvét szolgálja.

Semmiben sincs hijja,
Mit álmában látott,
Meváltotta dalán
Meg a Mennyországot.

Mondd el, homlokomon
Gyöngykoszorú csillog,
Csak azt el ne áruld,
Hogy nem vagyok boldog.

SZENT MIHÁLYNAPI NÓTA.

Kitőtt hát az üdöm,
Rakodom a bérem,
Amennyit kerestem,
Annyival kell érjem.

Ennyit a tisztáért,
Ennyit a vásárra,
Ennyiért kalárist
Galambom nyakára.

Ezért meg koszorút
A Szent Anna-kertbe,
Szegény édesanyám
Se lesz elfelejtve.

Telik takarosán,
Újig, ha beosztom ...
Számolom, míg rúgjuk
A port a harasztón.

Igy volt valamikor,
Régi jó üdömben,
Dolgot, szolgálatot
Amíg megbecsültem.

Egyszer fejembe szállt
A sok öreg este,
S gazdám a bojtárját
Hiába kereste.

Úton voltam én már
Babonacsapáson,
Égett csizmám talpán
Csillag parasztálom.

Tán erre, tán arra,
Mentem hétvilágnak,
Tán emez, tán amaz,
Tán itt, tán ott várnak?

De megkeringeltem,
Rongyoltam, kozlottam,
S megjöttem: sehova,
Koldusan, halottan.

Mesekeresésben
Ez lett hát a bérem,
S amennyit kerestem,
Annyival kell érjem.

A RITMUS.

ERRŐL a zengzetes görög szóról a poétikában azt tanultuk, hogy hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozását jelenti; a zeneelmélet hosszú és rövid ütenyrészek rendjének a megjelölésére használja és ezzel hosszú időre egyértelmű jelentéssel volt ellátva ez a szó. Azonban egy idő óta az építészeti formák ritmusáról is beszélnek, vagy egy kép vagy szobor vonalainak ritmusáról. Ritmust emlegetnek, ha egy regény vagy dráma cselekménye fejlődésének a menetében megnyilatkozó rendről van szó, sőt ritmusa van egy dallamnak is — a magas és mély hangok viszonya — mely pedig nemrég még mint a ritmus ellenpárja szerepelt a zene elemei közt. Míg tehát e régi szóhasználat a ritmust csak az úgynevezett időbeli művészetek közt találta meg, addig az új felfogás ritmust lát térben elhelyezkedő mozzanatok viszonyában is és nemcsak a művészi kifejezés külső formáján, mint a vers ritmusa, a jambus vagy trochaeus, hanem benső formájában is, mint a mese tovfolyásában, az események viszonyában. De nemcsak a művészetekben alkalmazzuk ezt a kifejezést. Az élet jelenségeire éppen úgy, mint egy-egy élő ember személyiségében vagy életében, abban a módban, amellyel az életet éli, mutatkozó sajátos elevenségre vagy lanyhaságra, kedélyállapotok váltakozására, egyénisége mozzanatainak viszonyára. Általában mindenütt, ahol mozzanatok viszonyáról van szó, ritmusról szokás beszélni. S mindegy, dinamikus vagy statikus viszony. A statikában is beszélünk már benső dinamikáról. Nincs állandó státusa semminek. Mindenben úr a mozgás. *Panta rhei. Ritmus . . .*: korunk egyik jelszava.

És a ritmus fogalmának ilyen kiterjesztése valóban jogosultnak látszik. Mindezekben az esetekben van valami közös: a mozzanatok hullámozása. Ez a hullámozás az, ami a ritmus lényegét teszi. A nyulánk és tömör formák, az egyenes és görbe vonalak, a dallam fellendüléseinek és alászállásainak rendje, az érzelmi élet hangulatváltozásaiból fakadó mozgalmasság, a személyiség strukturájának elemei közt fentálló feszültség, az események rohanásának és nyugalmának egymásutánja: mind hullámként zajlik az időben és a térben, avagy a gondolatban s «a szív kamráiban». A hosszú és rövid hangok váltakozása csak egy esete ennek az általános jelenségnek, a létezés eme formájának, valami kétfajtaság váltakozásának, egymásutáni vissza-visszatérésüknek, a mozgás hullámozásának.

Napjaink egyik nagy kutatója írja valahol, hogy mivel az égitestek periódikus mozgást végeznek, ezért rajtuk és a világmindenségben minden életen a periódicitás az úr, az általános szabály, minden életjelenségben az fedezhető fel. Egy másik gondolkodó pedig úgy véli, hogy az energia kiegyenlítődése és az új szétbomlás következtében fellépő új mozgás: ez az élet lényege, szabálya, *ritmusa*. Élet és halál váltakozása: ez a kozmosz elevensége.

Mindkét mélységes gondolat a dolog egy-egy oldalára mutat rá. Állandó vissza-visszatérés, valaminek a támadása és elhanyaglása, két mozzanat váltakozása: ez az élet lényege, formája. Szándékosan írtam azt, hogy mozzanat

és nem elem. Mert valójában egyetlen elemnek a két mozzanatról van szó: a mozgás hullámszerűségről, az élet mozgásáról. Ennek az életmozgásnak a formájáról, mert ez a periódikus, a hullámszerűség. Mindenütt, ahol élet van — és hol nincsen élet? mi az, ami az életen kívül *van*? — mindenütt ez a hullámszerűség zajlik elénk a jelenségek mélységeinek az alján. Az anyag és szellem világában, a természet és kultúra mezején, a kémiában és lélektanban, a fizikában és történelemben ennek a törvénynek az eseteivel találkozunk minden nyomon.

Ez az élet rejtélye és törvénye, mondja az egyik idézett gondolkodó. Igen, nemcsak törvénye, de rejtélye is. Ugyan mit mondhatunk róla? Minden, amit mondhatunk, pusztán leírás és ennek a törvénynek a felfedezése a jelenségekben. Hogy ő maga mi, hogy neki, mint jelenségnek mi a lényege, vagy hogy éppen mi az eredete, arról aligha fogunk valamit is kideríteni. A legtöbb, amit tudhatunk, annyi, hogy mozgás nincs mozzanatok egymásutánja nélkül, mert a mozgás éppen mozzanatok egymásutánja — ez pedig még csak nem is magyarázat — s hogy az élet mozgás, elevenség, tehát mozzanatok egymásutánja, hullámszerűség. De mi az, ami mozog, vagy honnan a mozzanatok egymásutánja? Ez: az élet maga. Ennél többet emberi bölcsesség aligha fog valaha megismerni.

Ez minden, amit tudhatunk. És nem szabad telhetetlennek lennünk. Igaz, emberi természet — azért ember! — hogy nincs olyan végsőnek látszó felelet, melyre még egy kérdést ne tudna feltenni. És azután még újra egyet... De ez a mi végső tudásunk ebben a kérdésben felette megnyugtató és mélységes bizalommal tölthet el. Ez a törvény arról biztosít, hogy míg a világ fennáll, nemcsak tavasz és nyár, vetés és aratás, de élet és halál is soha meg nem szűnnek.

... Jogosult hát az élet minden jelenségében ritmusra ismerni és jogosult ritmusról beszélni az összes művészetekben. Mert a ritmus nemcsak hosszú és rövid egységek váltakozása, hanem élet és halál, támadás és elhanyagolás, ellenpármozzanatok váltakozása, hullámszerűség. Minden hullámszerűség, minden ritmus, ahol mozzanatok viszonyát tapasztalhatjuk, mindegy, térben vagy időben fogjuk fel, hiszen tér és idő egyaránt formái a gondolatnak, az élet képének, az életnek. És ezt a hullámszerűséget, a ritmust nem egyféleképpen ábrázolhatjuk. A művész anyaga sokféle, de mindig a ritmus az, ami legbensőbb mondanivalója, az élet végtelen hullámszerűségének valamely egyszeri esete, jelensége. És a ritmust az egyes művészetek igen különböző eszközökkel ábrázolhatják. Nemcsak a vers lüktetése vagy a zene üteme, hanem a vonalak kompozíciója, a színek viszonya, a regény mozzanatainak egymásutánja, egy arc vonásainak az elhelyezkedése, fény és árnyék játéka a tárgyak felületén, drámai személyek egymásmellettsége a cselekmény kereteiben, a tájkép hátterén a hegylátszó égre rajzolódó vonala, mindez és a művészi kifejezési mód megszámlálhatatlan esete: mind, mind ritmus. A művészet az emberi élet legmélyéről fakad: az ember és az élet viszonyának a kifejezése. Ezért minden művészetnek nemcsak egyik eleme, de egyenesen a lényege az, ami a művészetet művészeté teszi, nemcsak a verset versé és a zenét zenévé: a ritmus. Nem kifejezési eszköz a ritmus, hanem a kifejezés tárgya; a ritmus, az élet az, amit a művész kifejezni akar.

Igy nézve, a művészet egész különös méltóságot nyer, így tűnik ki erkölcsi jelleme, mellyel az esztétikai mellett azzal együtt bír, s mellyel fogva a művész erkölcsileg — természetesen nem a filisztermorál ítélőszéke előtt — felelősségre vonható. A művészet az élet ábrázolója, de nem a lapos realizmus

értelmében, hanem úgy, hogy az élet lényegét, az élet ritmusát önti át, rögzíti meg, idézi fel az alkotás ritmusában. Ez az esszenciálás a művészet idealizmusa. És erkölcsi felelőssége abban áll, hogy nem szabad hűtlennek lennie, nem szabad meghamisítania az élet igazi ritmusát. Nem szabad rossz művet alkotnia. A hűség az élet ritmusához: ez a művészet komolyságát jelenti. Ez a kötelezettség teszi a művészi alkotást erkölcsi tetté. Az élet ritmusát az egyes műalkotás ritmusává átömlesztetni: ez az, amire csak az igazi művész képes. Ezért a közbeszédben is öntudatlanul a legnagyobb dicséret a műalkotásra az életszerűség.

A ritmus a létnek és művészetnek egyaránt lényege. Minden műalkotásnak így kozmikus jelentősége van. Az egyetemes lét közvetlensége borzong végig rajtunk a mélységes megrendülésben az igazi művészi szépség láttán; ez szorítja el a szívet és fakaszt megilletődött könnyeket olykor csak egy egyszerű tájvázlat enyhe lankájának vagy pársoros dal könnyű ütemeinek hatására. Maga a ritmus ez a bűvös erő. A hullámszó, a lendülés és lankadás, a támadás és elhanyaglás az élet ritmusának a képe, a levésnek és veszésnek, az életnek és halálnak, melynek véghetetlen hullámszója a szférák édes, andalító zenéje maga. A műremekben — a hindu filozófia terminológiájával élve — a nagy Atman szívének dobogása a ritmus, az ő hatalmas keble dagad és süllyed, amint a végtelen életet lélegzi.

Jóó Tibor.

BÚZA.

A NYÁR végén még ott sárgállott a vetés hatalmas táblákban a földeken, ősszel egyszerre elfogyott mindenütt a kenyér. A tarlók úgy állottak kifosztottan, magukra hagyottan, mint elűzött édesanyák. Szegény asszonyok, gyerekek Istennek terített asztaláról még a morzsát is felszedgették.

Viharfelhőkkel jött az ős, sapka mellé kerültek akkor az őszi rózsák. A gömbakácos kis város ijedt csendben hallgatott a Kriván tövében. Kósza hírek szálltak, mint ökörnyál a mezőn. Befonták a lelkeket, megdermesztették a fájó szíveket. Fáradt volt a lélek, pedig alig pislákol az élet mécsese.

— Átmegek Feriékhez — mondtam az édesanyámnak.

Sokáig álldogáltam délután az ablak előtt, ahonnan a Szilasy rétre lehetett ellátni, meg a poltári sínre, amely éppen a házunk előtt kanyarodott a kisalusi hegy mögé. Fülelem felett kigyúlt a hajnali csillag. Esteledett.

Kint állott édesanyám az ajtóban, amíg átdobogtam a kis fahídon. Láttam még elmosódó alakját, ahogyan ott várt fáradtan, feketében, sötétebben, mint az este.

A hepehupás kapualjban alig pislákoló lámpa sercegett. A falépcsőket már úgy kellett lábbal kikeresni egyenként. A konyhából kiszűrődött a fény, a hűvös, nagy kőkockájú folyosóra.

Mária, a legidősebb nővér foglalatoskodott ottan.

— Isten hozott, Péterke. Szereted a lángost?

Szeretem-e? Régi emlékek elevenedtek fel most bennem. A kenyér íze futott össze a számba, a rég nem látott kenyér édes illata szállt, szállt a levegőben. Lángost utoljára Jászladányon ettünk, azóta se.

— Szeretem — mondtam aztán kis idő múlva, amikor ezek a fájdalmas emlékek átvonultak rajtam.

— Mit szólnál hozzá Péterke ha ma este lángost ennél itt nálunk?

Nézett rám diónyi nagy szemével s kacagott.

— Lángost, Mária néni?

— Igen, igen.

— Az nem lehet — csóváltam meg a fejem komolyan.

— Én mégis azt mondom, hogy ma este lángost eszel Ferivel együtt. És tudod hány darabot? Amennyit birtok, annyit.

— Mária néni tréfál.

— Nem tréfálok — komolyodott el a hangja. — Gyere velem, Péterke.

Ment előre a szobába. A szekrény ajtaját felnyitotta. A sok öreg holmi között ott gögösködött egy zsák búza. A búzaszemek fénylettek, mintha aranyból lenne valamennyi.

— Búza — mondtam álmélkodva.

— Búza, búza — kacagott Mária hangja vidáman.

Belenyúltam a zsákba s pergettem tenyeremből a magokat. Apró ütődéssel hullottak vissza a zsákba. S melegedett lassan a szívem s eszembe jutott az a parasztleány, aki megvert a nagyárok szélén Ladányban, amikor nem engedtem lehemperegni a kalászatokat. Durván taposta a sárga kalászatokat s hentergett be mélyen a vetésbe s a kalászatok, hallottam, ahogyan sírtak s töredezték nyomában. Már nem fáj az ütése, könny sem melegszik szememre az emlékezéstől, mert a búzát szerettem mindig. S innen a felvidéki kis városból is gyakorta visszagondolok a kunsági földekre, a nagy-nagy tágasságra, amely a végtelenségbe visz, mintha az egész világ csak egyetlen kunsági föld volna.

— Húszt kilót már becseréltem lisztre. Abból lesz nektek a lángos.

Szeles mozdulattal, amit sohse láttam tőle, kirohant a konyhába. Újra a búzát néztem, most már könyökig benyúltam a zsákba s oly jó volt, ahogyan omlottak el a karom körül s kibuggyantak a szemek a könyökömnél. S édesanyámra gondoltam, szegényre, aki úgy szeretne már régen lángost sütni, de nincs lisztje hozzá.

Feri jött, megismertem a lépését.

— Péter itt van.

— Hol?

— A szobában van. Nézi a búzát.

Jött Feri, aprókat köhögött, mert mindig megviselte a lépcső. Tüdőbajos volt szegény.

— Ma este lángost eszünk. Én hoztam a lisztet a malomból. A vállamon . . . Mária úgy sajnált, amikor útnak indultam. Nem lesz az nehéz, mondtam neki, de nem hitte el. A Kiskarsa-utcánál már nagyon fulladtam. De azért lassan mégis elvittem. Ki vitte volna, ha én nem?

Büszke volt most, hogy elbírta.

— Nem való az neked, Feri.

— Miért? — kérdezte és gyanakvóan nézett rám.

— Gyenge vagy. Erősödnöd kell még.

— Nincs nekem semmi bajom.

— Én segitettem volna neked.

— Nem. Azt én akartam elvinni. Én akartam örömet szerezni Máriának. Mária jó.

— Örül is Mária, hogy lángost süthet neked.

— Gondolod?

— Tudom. Mondta.

— Én is örülök a lángosnak. Régen nem ettem.

Kint sercegett a zsír s édes illatok kezdtek beszálldosni a szobát. Ültünk a fehér abrosszal terített asztal mellett várakozóan. Az óra csak lépegetett előre sebesen, már hét óra is elmúlt, a nyolcas felé közeledett a mutató . . . nekem mennem kellene, de itt fogott a sült tészta édes szaga, a lángos titokzatos varázsa, nagy ígérete. Már a fejem is fájt az éhségtől, nincs egyetlen ép gondolatom sem, csak a lángosra tudok nagyon mélyen gondolni. Ferivel már nem beszélgettünk, csak ültünk a petróleumlámpa bágyadt világosságánál és vártunk.

— Már hozom — kiáltja be a konyhából Mária s mi már emeljük a kést és a villát a porcellán tányér felé.

Végre ott párolgott az asztal közepén. Mohón kezdtünk hozzá. Nagy falatokban nyeltük a sós piritott tésztát, a szemünk megkönnyesedett a sietségtől s a boldogságtól.

Mária csak állott felettünk, összekulcsolta a két kezét s nézett nagy fájó tekintettel bennünket. S hervadt leányarcán végigpergett egy könnycsepp.

Miért sír? Gondoltam, miközben egy pillantással vigasztalni szerettem volna. Miért? Nem látja, milyen jól esik mindkettőnknek, hogy szeretjük mi ketten a lángost s minő nagy étvággal ürítjük a tálát?

— Miért sír?

— Szegény fiúk, ti! — mondta hangosan.

Anyámra gondoltam hirtelen. Félkilenc is elmúlt már régen, bizonyára nagyon nyugtalan lesz szegény. S mert Mária kiment friss lángost sütni, Feri pedig a tányérjával utána, a fél lángost, amivel

még ott bíbelődtem, hirtelen támadt kétségek között az asztal mellett, kis noteszpapírba göngyöltem és zsebembe tettem.

Édesanyámnak.

A vékony ruhán keresztül éreztem, hogy melegít a lopott lángos. De szívemben mégsem éreztem szomorúságot, hiszen az én részemet viszem haza. Azt csak szabad. Úgyis nekem szánták.

Hogy fog örülni az anyám! Ó is milyen régen nem evett lángost, szegény!

Mária jött vissza, nekem is hozott friss lángost, de én már nem bírtam enni. Bocsánatot kértem, hogy sietek, de édesanya már nyugtalan bizonyára, hogy nem jövök, talán már kint áll a kapuban is s vár ott, mint az árnyék, egy órája is talán. Megköszöntem a lángost s rohantam le a lépcsőn. Néha-néha boltott a lábam, egyszer majdnem legurultam a sötét lépcsőkön, amikor végre kértem az útra.

Édesanyám jött már szemben velem.

— Hol voltál ilyen sokáig, rossz fiú, — mondta és szelíd szemrehányás volt minden szava.

— Feriéknél lángost ettünk, édesanya, — mondtam neki lelendezve. Kaptak egy zsák búzát. Hoztam Anyusnak is...

Megálltam a kishíd előtt és zsebemből előkotorásztam a fél lángost. S nyújtottam a szeszgyár nagy ablakainak sáppadt fényében édesanyám felé.

Érte nyúlt és elvette. De csak állott mozdulatlanul és nagy szótlan-ságban s nézte a darabka tésztát, mintha sohase látott volna.

Már temérdek csillag villogott az ég nagy, fekete testén, nesztelenül lopakodott tova az idő s mi állottunk a kis fahíd előtt sokáig az anyámmal. Odébb mindenütt kifosztott földek heverték az égre bámuló szemekkel, mint alvó szegény emberek.

Ijesztő volt ez a hirtelen hosszan ránkszakadó csend, a titokzatos bölcs este s hangom melegével ébresztgettem elnémult anyámat s a dolgokat köröttem.

— Egye, Anyukám, amíg meleg... Egye... meglássa, milyen nagyon jó... Friss.

Anyám csak állott mozdulatlanul, aztán a következő pillanatban átölelt s olyan görcsös zokogásban borult felém, ahogyan még senkit sem láttam sírni. Az én szemem is bemelegedett s vele sírtam.

Ma tudom csak, hogy mit sirattunk ott a néptelen apátfalusi úton, miért állottunk olyan árván a szomorkás csillagokkal teletüzdelt ég alatt.

— Én is sütnék neked, fiam, lángost... sok jót még... ha lehetne, édes kisfiam.

— Nem kell nekem semmi. Ezt csak úgy hoztam.

— Köszönöm, fiam — súgta és megcsókolt.

Bementünk a konyhába s leültünk egymás mellé a konyhaszékre.

— Maradjunk itt, ne lássa édesapád, hogy sírtam.

Ültünk a konyhában csendben, szó nélkül. Negyedórát vagy félórát, nem tudom már. A keze simogatott, ahogyan ültem mellette az öreg konyhaszéken. Lehúnytam a szemem és jól esett nagyon a keze érintése.

Nem értettem teljesen az anyám, de nem is akartam akkor megérteni. Jó volt lehúyni a szemem s hagyni, hogy a gondolatok összekuszálódjanak bennem s bódultan, ágyba kívánczozva várni, amíg felszáradnak a sötétségben édesanyám könnyei...

Marek Antal.

H. D. LAWRENCE.

KORAI HALÁL ragadta el és késett népszerűség emelte föl. Negyvenhárom éves volt, amikor a kis déli fürdőhelyen, Venceben örök álomra húnnya szemét, sírja ott van szemben a tengerrel, ahonnan bizsergető mistral kerekedik, hogy páni álmokat súgjon a borzoltlombú ciprusoknak. Most mozgalom indult Angliában, hogy holttestét hazaszállítsák a szigetre, amelyet Lawrence sosem kedvelt. Az angol nyelv s a költői stílus egyik mestere gyűlölte a brit hipokrizist s ez a maga részéről viszonzta ezt az ellenszenvet s azzal a váddal illette Lawrence művét, hogy nem őszinte. Egyben mindenesetre őszinte volt a legbotrányosabb angol regény, a *Lady Chatterley* szerzője, hogy sohasem szeretett szülőföldjén tartózkodni. Bejárta Európát, de mindig a dél vonzotta, mint minden túlszabad szellemű britnek, Shelleynek vagy Byronnak Itália volt második hazája. Szeretett volna ehhez vér szerint is jogot formálni. Ő maga kétségbevonta angol eredetét és nem egyszer maga emlegette apai leszármazásának titokzatos legendáját. Állítólag a waterloói csatát követő napon Wellington katonái elhagyott csecsemőt találtak a csatamezőn, ahol egymás hegyén-hátán heverték négy nemzet seregének halottai és sebesültjei. Soha nem tudták megállapítani, angol, francia, német, orosz vagy olasz volt-e a kis gyermek, hiszen Napoleon seregében olaszok is voltak. A katonák magukhoz vették, angol nevet adtak neki s mint az ezred fiát nevelték fel. Mint kiszolgált katona Nottinghamban, Derbyshire bányavidékén telepedett le, megnősült, családot alapított s az ő bányászfia volt Lawrence apja, akit jól ismerünk íróvá lett fiának *Fiúk és szeretők* címa regényéből.

Amilyen bizonytalan a származása, olyan bizonytalan volt sokáig írói dicsősége is. Byronig kell visszamenni az angol irodalomban, hogy mását találjunk olyan írói alkotásnak, amely körül az ellentétes véleményeknek hasonló heves tusája folyt. Voltak, akik gyűlölték és megvetették, voltak, akik lelkesen bámulták és egekig magasztalták, de közömbös soha senkire nem maradt. Egyik-másik műve botrányt kavart fel, a közvélemény máglyájára rakták, mint később Yoce *Ulysses-ét*, de akadt a rajongóknak egy kis tábora, amely valósággal új természetvallás prófétáját látta benne. Minden-

esetre megérte azt, ami kevés írónak jutott osztályrészül, hogy halála után alig egy-két évvel a mai Anglia egyik legnagyobb és legtipikusabb írója, Aldous Huxley főalakjává tette annak a regényének (*Point Counter Point*), amelyben a legmaibb Anglia intellektuális elitjének grandiózus keresztmetszetét adja.

Az angol irodalomban, amelynek Chesterton szerint egyetlen komoly értéke sem titkolhatja az insularitás bélegyét, egész külön sziget az ő műve, amelyet éppen úgy körülhullámszik az angol megnemértés tengere, mint amennyire ez a mű is a legteljesebben elzárkózik az insuláris angol lélek mélyebb megértésétől. Lawrence műve az angol közönség legnagyobb részét mindig visszadöbentette, ezzel szemben hamarosan magára vonta egy európai intellektuális elit figyelmét. De csak egészen kivételes és szűk kör volt ez, majdnem azt mondhatnók a modernség irodalmi snobjainak köre, amely Lawrenceben mindjárt értékelte az előadásnak új formáit, az ösztönök lélekfestésének apró, szimultán és egymásba ékelt színskjaival dolgozó, új kubizmusát, amely azóta egész bonyolult hangszerelési bravurrá szélesedett O'Neil, Joyce és Virginia Woolf írásaiban. Ezek eredetiben olvasták Lawrencet, akinek 1930-ban még egyetlen műve sem volt franciára fordítva, azóta főleg a *Lady Chatterly's Lower* sikerének hatása alatt, rohamlépésekben próbálják ezt a mulasztást behozni. Kelet felé a németek kezdték a népszerűsítés munkáját, amely itt viszont a szerző néhány standard művének lefordítása után elakadt. Nálunk Lawrence művének kalandos, pitoreszk oldala ragadta meg a kiadói fantáziát s a *Tollas kígyó* mexikói milliójével mint exotikus író próbálták őt népszerűsíteni.

Lawrence halála után rövidesen meg is érkezett ez az európai népszerűség, de még mindig nem igazi énjének szólt, hanem inkább annak, aki tulajdonképpen sohasem volt és soha nem is akart lenni, az erotikus írónak. A nagyközönség, a tömegek szenzációéhsége szekszuális leleplezéseket keresett Lawrence-nál, akit ma is legnagyobbbrészt olybá vesz, mint szárazabb, de szabadszájúbb Crébillon fils-t vagy Pierre Louys-t. Pedig misem áll távolabb Lawrencetől, mint az erotikumnak ez az átlag, megszokott értelmezése s az is hamisan látja őt, aki száraznak, mehanikusnak itéli, holott alig van író, akinek művét ilyen egyetemes és ellenállhatatlan erővel felbuzgó lirizmus hatná át. Gabriel Marcel, Charles du Bos mellett egyik legmélyebbre tapintó kritikus és Lawrence alapos ismerője érdekesen állapítja meg róla, hogy műve «nem is annyira személyek világa, mint inkább vérmérsékletek, nyomások, feszültségek, kisugárzások világa és rá, végső megállapítása szerint, az emberi természet lírai meteorológiájának benyomását teszi.» És tagadhatatlan is, hogy Lawrence dinamikus világfelfogásában, amelyben minden folytonos remegésben, áramlásban, percre meg nem álló fejlődésben és változásban hömpölyög, mint valami feltartóztatatlan folyam, a tények úgy hatnak, mint egymás ellen feszülő, egymást taszító vagy felemésztő energiák.

Milyen szerep jut ebben a drámai életáramlásban a szerelemnek, amely kétségkívül alapja, tengelye és legfőbb ütközőpontja Lawrence egész művének. Lawrence szerint a szerelem a leghatalmasabb ösztön, amely ellen azonban különösen első regényeinek hősei és hősnői ösztönszerűen védekeznek. Mindnyájunkban homályos ösztönök szunnyadnak, amelyeket magunk sem ismerünk jól, amelyek azonban velünk nőnek, félelmes erőre kapnak és minthogy nem ismerjük őket teljesen s így föltétlen urai sem vagyunk, esetleg fölibé-
nk

kerekednek. Még veszedelmesebb azonban, ha mások ösztönei csapnak le ránk és igáznak földre. Mindnyájunkban él az individualizmus önzésének ösztöne, az a vágy, hogy a homályos ösztönöknek azt a furcsa összhangját, amelyet a magunk énjének nevezhetünk, sértetlenül, csorbíthatatlanul megőrizzük s a saját egyéniségünk határait minden szomszédos befolyás elnyomó, meghamisító, önmagunkból kiforgató áramlata ellen megvédjük.

Ennek az egyéniségnek egyik legveszedelmesebb ellensége a szerelem, maga is ősi ösztön, de a századok meghamisították, szentimentális tartalommal tömték meg, a társadalmi konvenciók cafrangjaival aggatták tele, gyávává, erőtlenné, szégyenlőssé tették s eszközt faragtak belőle, csapdát, amelyben egyik emberi lény a másikat megcsípjé, bebörtönözze, amelynek segítségével egyik lény a másik fölé kerekedhetik. Ilyen szerelmi meneküléseknek története Lawrence egyik legjellegzetesebb regényének, a *Sons and Lovers*nek második része. Az első rész, amely a másodiknak lélektani alapjait rakja le, külön irodalomtörténeti érdekességű is, mert hű és őszinte önéletrajz, amely bensőségét s a gyermeki lélek megmagyarázhatatlan atmoszférájának érzékeltető erejét tekintve Rousseau *Vallomásaival* tart rokonságot. Lawrence egész gyermeksége és kora ifjúsága, nottinghami környezetének komor merevsége ott van ebben a regényben, amely sok mindent megértet szerzőjének különös egyéniségéből. Paul Morel, a regény hőse, aki magának a szerzőnek lelki mása, miután családjánál sokkal magasabbrendű anyja szerető gondja és nevelése révén magasán fölébe emelkedik környezete szellemi színvonalának, beleszeret Miriam Leidersbe, egyik szomszédos kisbirtokos leányába, aki különben gyermekkori játszótársa volt. Ez a Miriam különös leány, nem illik a maga félparaszti környezetéhez, igen gyöngéd és érzelmes lélek, szenzibilitása azonban hamarosan vallási rajongássá alakul át. Nem éri be a családjában szokásos kezdetleges műveltséggel, tanítónővé akarja magát kiképezni. Az ifjú Morel, aki anyja támogatásával maga is autodidakta, segítségére van ebben és közben lelkileg egyre közelebb kerül a különös leányhoz. Azt hiszi, szereti, de ez az érzés nem homályosítja el teljesen a látását. Egészséges ösztöne kikívánczik abból a fojtott, nehéz légkörből, amit ennek a túlzott lelkiségbe éterizálódó leánynak nyugtalanító közelsége teremt körülte. Arra is ráeszmél, hogy Miriam a szerelem örve alatt az teljes szellemi leigázására törekszik. Rémülten menekül ez elől a szolgaság elől és másik szerelemben keres szabadulást. Új szerelme, Clara Baxter, ellentéte Miriamnak, elvált asszony, szép és egészséges fiatal nő, akit erős érzékiség fűt s Miriam légius leányével szemben a testiség varázsával fogja a fiatal Morelt. Ezúttal viszont a nő szakít. Visszakívánczik a házasságba és boldog, mikor férje visszafogadja. És Paul rájön, hogy egyik vonzalom sem ért fel számára azzal a gyöngéd szeretettel, amellyel nem rég elvesztett anyja vette körül.

Hasonlóképpen menekül a szerelem elől Lawrence másik nagy regényének, a *Rainbow*-nak (*Szivárvány*) egyik főalakja, Ursule is. Ursule kisbirtokos-család sarja, amelybe idegen vérkeveredés eddig ismeretlen ösztönöket ébreszt. Ursule is az intellektuális főemelkedésben keres kielégülést bizonytalan, elérhetetlen messzeségekbe révedő vágyaira. De nem találja meg a nyugalmat és a szabadulást. Aztán belebódul egy nagy szerelembe, de megriad, hogy ez a szerelem akkor igázza le, amikor már konvencióvá vált, ezért az utolsó pillanatban megfut a házasság elől. Minden magyarázat nélkül, látszólag önmaga számára is csak valami parancsoló szeszély

ellenállhatatlan kényszeréből otthagyja a szerelmes férfit. Csak később eszmél rá, mit vesztett, mit dobott ki az életéből. s ekkor kínzó vágyakozás fogja el újra szerelmese után. Most már könyörögve alázkodna meg előtte. Visszahívó levelet küld neki. De már semmit sem tehet jóvá, mert a férfi, aki sokáig gyötrődve várt egyetlen biztató intésre a rejtelmes szakítás után, lassankint lerázta magáról a kába, távoli szerelem nyűgét és megházasodott.

Ugyanez az Ursule a hősnője a *Rainbow* folytatásának, a *Women in love*-nak, de itt már a szerelemnek egészen más értelmezést és szerepet ad Lawrence, mint eddigi műveiben. Itt a szerelem mint egyszerű szekszuális ösztön jelentkezik, amely nemcsak az elriasztó, rettegett, zsarnoki szerelmet helyettesíti, hanem ősi természetességével, keresetlenségével és konvenciótlanságával menekülés is a mai kultúremler számára, aki maga egész lényével az intellektualitás kényszerűségek rabja. Az ösztönös ember igazi és hamisítatlan énje vágyik arra, hogy megtalálja a saját érintetlenségét és csorbítatlanságát abban a mesterséges szövevényben, amelyet századok egymásra halmozódó konvenciói bogoztak köréje. Széttépni ezt a hálót és bekapcsolódni az élet szűzi, természetes valóságában megmaradt szabad folyamatába, ez a szeretlen vágy feszül Lawrence hőseiben. Valóságos megszállottsággá lesz bennük ez a láz. És ezt a szabadulást látják abban, ha az erkölcsi és társadalmi kényszereket lezárva, a meghamisított szerelem érzelmi hazugságait szétszaggatva fenntartás nélkül keresnek szabadulást a feltámadt szekszuális ösztönök hipokrizis nélkül való kielégülésében.

Ez valóságos monomániává válik nála. A szekszualitás, az erotikum szinte misztikus erővé lényegül át, valóságos pietisztikus áhitattal veszi körül a testiséget, tehát másik és talán még sokkal veszedelmesebb konvencióba esik, mikor éppen a konvencióktól szeretne szabadulni. Az érzékiség természetfölötti titokzatossággal igézi meg és igázza le hőseit azon a címen, hogy a szerelem érzelmi bilincseiből szabadítja ki őket.

Ezt a folyamatot a legkülönbözőbb történetek kereteiben figyelhetjük meg Lawrancénál. Csak egy a közös vonás, hogy ez a szabadulást kereső, a maga egyéni integritásának teljes érvényesülésére vágyakozó ember mindig nő, leány vagy fiatalasszony, aki gyógyíthatatlan betege annak a hazug, az élet értelmét szerinte meghamisító kultúrának, amellyel társadalmi környezete béklyóban tartja s a szabadulást, a boldogságot mindig egy magánál sokkal alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozó s a kultúra sokkal kezdetlegesebb fokán álló, ha nem egyenesen egészen kultúrátlan férfi karjában, az érzelmi mellézköngéktől ment szekszualitásban találja meg. Lawrence regényeinek jórésze egy szellemi mesalliance története és nem véletlen, hogy mindig nők kötik ezt a mesalliance-t. A férfinál százados szokás, hogy szekszuális viszonyaiban beérte magánál sokkal kevésbé kulturált nő szerelmével. Sőt az esetek legnagyobb százaléka ilyen viszonyokra mutatott. De a nő rendesen visszadöbent az ilyen viszonyoktól. Egészen kivételes esetekben volt ilyesmire példa s az ilyen erotikus leereszkedés a nő teljes lelki és kultúrzüllésére is vezetett. Lawrence éppen azért választja ezeket a szokatlan és visszadöbentő, a polgári társadalomban teljesen szokatlan eseteket, mert ezzel is hangsúlyozni akarja, hogy ezeknek a különös szekszuális kapcsolatoknak az alapja nem pusztán erotikum, hanem ez a leereszkedés egyben lázadás is a társadalmi rend ellen és út az individuális anarchia felé, amely Lawrence-nak szinte hitvallása. Nem is vezet ez nála soha züllésre, hanem bizonyos

lelki kiegyensúlyozódást jelent. Szerinte a nő ezekben a viszonyokban megtalálja a testi ellensúlyt, amely helyrebillenti belső harmóniájának, emberi lényegének erősen a lelkiség, a természetellenes kultúra felé billent nyelvét az egészséges emberi élet mérlegén. Mert Lawrence a legteljesebb mértékben dualista. De ellentétben a gnosztikus és manicheus szektákkal ő a testet s általában az anyagi világot nem tartja a sötétség, a gonosz, a Sátán alkotásának, tehát elvetendőnek, megsemmisítendőnek. Ellenkezőleg szerinte a test, az anyag éppen olyan jó, mint a lélek, kívánatos tehát a testnek is megadni a maga részét úgy, hogy a két elem az egyénben teljes egyensúlyba kerüljön, csak ez az állapot vezethet az emberi nem nyugalmára, felsőbbrendű boldogságára.

Ez a kiegyensúlyozottság nem következik be mindenütt teljes mértékben, mert a nő nem mindenütt elég erős előítéletei leküzdésében s ehhez a végső felszabaduláshoz saját lelki nyúgeitól rendesen nagy belső küzdelem árán, bizonytalan, önmaga előtt is homályos ösztönök huzavonájában jut el. A *Lost Girl* hősnője, egy előkelő, de lassankint anyagi romlásba kerülő kereskedő magas intelligenciájú, kulturált leánynál, aki megpróbált félig-meddig testi munkával (ápolónő lesz egy szülészeti klinikán) új életszínvonalat találni, végül egy olasz artista szerelme zökkeneti helyre késő leánységének megbomlott egyensúlyát. A *St. Maur*-ban Lady Carrington egy lovászegény szerelme révén regenerálódik, de itt a szekszualitás, ami Lawrence-nél tipikus jelenség, valósággal misztikus vonzássá válik s a háttérben egy nemes mén titokzatos alakja kísért, mintha homályos vonatkozásokban a Minotaurus mithologiai regéje rémlene fel.

Ez a probléma csúcspontját éri el Lawrence botrányos világhírré vergődött regényében, a már magyar fordításban is megjelent *Lady Chatterley's Lover*-ben. Lady Chatterley egy előkelő angol író felesége, akinek férjét nyomorékká lövik a háborúban. Teljes roncs lesz belőle, egész alsótestét elveszti, tehát a szó szoros értelmében csak félemler. Főlényes szelleme, magas intellektusa azonban teljes épségben megmarad. Ez azonban nem elégítheti ki viruló fiatal feleségét, aki először a saját intellektuális köreiben keres vigasztalást. De csak bágyadt, beteges örömeket kap. Megzavart lelki egyensúllyal bolyong az erdőkben s itt találkozik Mellorral, az egészen elparasztosodott erdőkerülővel s az ő karjaiban találja meg a keresett harmóniát. Lawrence apró naturalisztikus hűséggel írja le szerelmi tusáikat, mert egyre jobban szükségét érzi annak, hogy a fizikai szerelem egész élettanát szegezze az intellektuális civilizáció szerinte képmutató szellemiségével szembe. De mint-hogy végeredményében a szekszualis szerelem megnyilvánulásai mindig primitíven ugyanazok s így itt mást és többet, mint a világirodalom már rég beporosodott erotikus írói, úgy sem adhatna, azt az utat választja, hogy a legtárgyilagosabb részletességgel és pedig a legparlagibb kifejezések nyers szókimondásával adja az egész szekszualis szerelem fiziológiáját, Fokozza az egésznek brutalitását még az is, hogy Mellor tájszólással beszél s így gyakran a legútszélibb szavakat használja. Ez már magában sokszor erősen visszataszítóvá teszi a regényt, amely nem viszi egy fokkal sem előbbre a Lawrence-nél már unalomig ismert és minden vonatkozásában letárgyalt problémát, csak egy undorítóbb változatát mutatja be.⁹ Emellett hiányzik belőle az a költői lendület, mely Lawrence regényeit át- meg átítatja. Itt a szerző szinte tudományosan tárgyias akar maradni, de ehelyett legtöbbször sivár és unalmas lesz és legkevésbé sem tudja leküzdeni, ami egyébként más regényeiben

is komoly teherterhelés nála, az autodidakta tudálékosságát. A regény különben mindenütt óriási botrányokat kavart fel. Angliában betiltották, nyilvánosan elégették. Nyilvános kiadásai csaknem kivétel nélkül erősen megcsonkítottak, ilyen a magyar fordítás is.

Lawrence egyéni problematikája itt elérte csúcspontját. Ezt a hűrt tovább feszíteni nem is lehetett volna. Figyelme most új kérdés felé fordul s ez az egyén viszonya a kollektívizmushoz. Az individualizmus szent sérthetlenségének féltékeny védelmezése azzal a veszéllyel jár, főleg ha az intellektualizmus sáncai között marad, hogy az egyén bebörtönzi magát szellemi fensőbbségének gögijébe. Ezeket a határokat tehát át kell törni. A felszabadult egyéniség azonban csak úgy érheti el az emberi tökéletességet, ha szíve az emberiség nagy tömegeinek egyesüléséért dobog. *Kangaroo* című regényének hőse Somers, akiben az író ismét önmagát testesíti meg. Ausztrália társadalmának elkeseredett osztályharcaiban e felé a nagy egyesülés felé tesz tragikus kísérletet, de be kell látnia, hogy ehhez a nagy társadalmi megbéküléshez előbb egy új, az ő individualista anarchiája és a testi és lelki kiegyensúlyozottság alapján elképzelt humanizmusnak kell belső fejlődést tennie minden emberben. Arra a következtetésre jut tehát, hogy még a felsőbbrendű hősnek sincs joga kényszeríteni a lelkeket. A lelkekben magukban kell megérni az új egység diadalmas vágyának, különben az egyéniség szabad anarchiája szentebb parancs. Föltétlen urunk csak Isten, és az emberi nagyság legfelsőbb foka, ha ennek az istenségnek szószólójává szegődhet, ha ez az isteni inspiráció sugárik belőle.

A *Kangaroo* átmenet Lawrence egyik legérdekesebb, legszínesebb, eszmékben, lírikus átfűtöttségben leggazdagabb regényéhez a *Plumed Serpenth*hez, annak *Tollas kígyó* címen magyar fordításban is megjelent. Külön irodalomtörténeti jelentősége, hogy rendkívül értékes adatokat szolgáltat az író különös egyéniségének megismeréséhez. A *Kangaroo* jó részében önéletrajzi regény, amelyben a szerző háborús infernójának hányatott éveit írta le. Ezt az infernót mintegy felszabadulás követi lírai kapcsolata a természettel és az eredeti civilizációval Ausztráliában.

Ausztráliából néhány közbeeső állomás után New-Mexikóba költözött Lawrence. Egy különös lény hívta ide Mabel Dodge, gazdag amerikai nő, aki sokáig a milliomos hyperintellektuellek esztétikai mámorba szédült életét élte Európában. Firenzei lakásán a Villa Curoniában, az akkori Európa szellemi és művészeti életeinek nemzetközi nagyságai fordultak meg. Aztán egyszerre, lehet hogy a *Lady Chatterleys Lover* hatása alatt hátatfordított az egész raffinált kultúréletnek, férjhez ment egy mexikói indiánfőnökhöz, Tomy Luhanhoz, s ennek haciendáján Taosban élte a new-mexikói gazdálkodók félig-meddig primitív életét. Hosszas levelezés után sikerült rávennie Lawrencet, hogy költözzék Taosba s a regényíró taosi séjourjának pompás gyümölcse a *Plumed Serpent*.

A *Tollas kígyó* homályos, tapogatózó kísérlet arra, hogy Lawrence egész elgondolását metafizikai magasságba emelje. Lawrence metafizikájának sajátossága azonban, hogy nagyon is fizikai. Az istenség nála egészen sejtelmes ködszerűen megfoghatatlan valami, amellet mégis a földből, az egész természetből kell kisugározni, még sokkal inkább, mint a görög természetvallásnak. Ezt a furcsa földönjáró és mégis félelmes misztikummal tele természetvallást az asztek mitológiában találta meg. Az asztek mitológia szerint a világ egy végtelen kígyó, a hegyek ennek a roppant kígyónak a

pikkelyei, a tavak a kígyó gyűrűibe hullott vízcseppek s a fák gyökerei úgy kapaszkodnak a kígyó testébe, mint a haj hagymái a koponyába. Ez a roppant kígyó, amely egyben madár is, mert szárnyakon lebeg a beláthatatlan űrben, a Hajnalcsillag szülötte, a régi asztékok főistensége, Quetzalcoatl. Segítő társa, a harcok istene, a véres Hitzilopochtli, hiszen az élet folytonos harc és küzdelem s ez sehol sem áll annyira, mint éppen Mexikóban, ahol a föld szinte vérköd mámorában bódorog. A forró talajból sötét indulatok páráznak fel s a bódító virágok gyökere is mérges mélységek rontó bűbájokat ringató ölében ázik. A nap izzó fényét féktelen ösztönök vérbibor felhői fátylazzák s itt valósággal lángoló éj és a tűzhányók belső lángjától izzó föld szuggesztíója kényszeríti ki a lélekből a kegyetlenséget, a romboló indulatok, kirobbanó lázát. Ez éled meg a Tollas kígyóban: fákylaláng tép tüzes sebet az éjtszaka testén s a fény és fekete nyugtalan birkózásában hieratikus tömegtáncok, vérgerjedelmes himnuszok támolygó tombolása lélek és test egygyé vált vad önkívületének kísértetes költészetét sugározza szét. Lawrence egyetlen egy művében sem annyira költő, mint ebben. De teljesen csődöt mond, mikor racionálisan is megakarja magyarázni, miképpen is illeszkedik be ez az egész mitosz abba az anarchisztikus humanizmusba, amelynek alapján ő az egyén és a társadalom nagyobb boldogságát elképzeli. Egyáltalában nem is gondol azzal, hogy a régi mexikói vallásnak ezt az újulási mozgalmát történelmileg alátámassza. A buddhizmus mintájára, élő emberekben testesíti meg az újjászületett istenségeket. Don Ramon Carrasco a földre szállott Quetzalcoatl; segítő társa, az indián Viedma tábornok pedig Huitzilopochtli megszemélyesítője, kettőjük között áll a hűvös racionalista írő nő, a szőke Kate Leslie, akiben lassan mintegy ellenállhatatlan bűvölet kényszere alatt feltámad az érzékiség mámor. Elérkeztünk tehát az ősi Lawrence-problémához, mely tulajdonképpen valamennyi Lawrence-regény magja: a civilizált, intellektuális magaslaton álló nőnek találkozásához, a természetabolázatlan ösztöneit képviselő férfival. A lényeg tehát itt is a szekszuális probléma, amelyet ezúttal mitikus és misztikus légkörbe próbált emelni a szerző s ezzel magasabbrendű értelmet is adjon végre az emberi létnek.

Természetesen maga sem találta kielégítőnek ezt a megoldást. Ő maga egyre kevesebb ellentétbe került a civilizáció egész mai rendszerével s mindazzal, ami ebben a civilizációban nagy értéket jelentett. Közben egyre kínzóbban nehezedett rá az ember és az embert környező természet nagy talánya. Bántotta a cenzura üldözése is. Száműzte magát Angliából. A szigetország legelszigeteltebb írója világvándorrá vált, aki hol itt, hol ott ütötte fel sátrát. Legjobban talán Itáliát szerette, de sehol sem tudott sokáig megmelegedni.

Meghasonlott az egész társadalommal, de félig-meddig önmagával is. Lelkében egyáltalában nem volt meg az a szelíd derű, a kiegyensúlyozottságnak az a felsőbbrendű nyugalma, amelynek Huxley *Point counter Point* című regényében valósággal apostolává avatja. Huxley itt mint egy új humanizmus boldog ösvényekre térült profétáját magasztalja fel Lawrencet, akit Mare Rampion személyében testesít meg. Azóta valósággal szállóigévé váltak a szavak, amelyekben Rampion új emberei hitvallását kifejti:

«Senkisé kívánja tőled, hogy bármi egyéb légy, mint éppen ember. Ember, ezt jól jegyezd meg. Sem angyal, sem ördög, csak ember. És mi az ember? Élőlény egy kifeszített kötélén, aki ügyesen halad teljes egyensúly-

ban, mert egyensúlyozó botja egyik végén ott van a szellem, az öntudat, a lélek, a másikon pedig a test, az ösztön és mindaz, ami öntudatlan, mindaz, ami a földdel érintkezik, mindaz, ami titokzatos. Egyensúlyban haladni, — igen. Ez az, ami átkozottul nehéz. És az egyetlen abszolútum, amit valaha megismerhetsz ez a tökéletes egyensúly abszolútuma. A tökéletes relativitás abszolútuma. Ami az értelem szempontjából lehetetlenség. De mégis ebben van a valódi, a hiteles, az élő igazság. És a logika éppen olyan képtelenség az élő igazság fényénél. Tessék hát választani: — logika vagy élet? Ez izlés dolga. Vannak, akik jobban szeretik, ha halottak».

Ezt természetesen Lawrence soha ilyen szabatosan ki nem fejezte, mert nem is tudta. És az eszményi egyensúly, amelyet az ember főkövetelményeinek tekintett, elsősorban belőle magából hiányzott. De hiányzott művéből is. Lawrence erős, sokoldalú tehetség. Elsősorban lírikus temperamentum, de olykor epikus szélességében is a monumentalitásig emelkedik. Regényei nagy, messze távlatokra, táruló kompozíciók, egészben mégis egyenetlenek. A költőt, aki lírai költeményeiben és nem egy novellájában is olykor csodálatosan tiszta lendülettel tud felszárnyalni és csupa friss eredetiség, regényeiben sokszor elnyomja az autodidakta tudálékossága. Témái nem mindig eredetiek. Filozófiája Schopenhauer, Nietzsche, sőt nem egyszer Kayserling utánérzés. Sokszor az új felfedezés mámorával örül olyan ötleteknek, amelyek már rég elintézett ügyek. Az autodidakta nem tud lemondani benne az iskolamester gyönyörűségéről. Nem csak ő maga tudálékos, de erre a tudálékosságra akarja ránevelni közönségét. Előadása ilyenkor terjengős és száraz. Nagyterjedelmű regényeiben az olvasónak gyakran kell átrágnia magát ilyen didaktikus kásahegyeken, míg a tiszta művészetnek hús, andalító oázisaihoz elérkezik. A rég ismertnek szenzációs tálalású felfedezése s a tudálékos szárazság egyesül a szekszuális szerelem fiziológiájának abban a nyers, sokszor az útszélsőségig izléstelen boncolgatásában, amely a Lady Chatterleyben tökéletesen csődött mondott.

Ezzel szemben áll, hogy alakjain, problémáin, még ha sokszor mesterkéltnek, keresetteknek, különlegeseknek tetszenek is, mindig ott érzik a mély átéltség bensősége. Lehet, hogy megütközünk Lawrence eszméin, de ezt nem tagadhatjuk, hogy ezek az eszmék egy vérgödő lélek író kohójából kerültek ki. Lehetetlen lenne fel nem fedezni a csaknem primitív nagy lelket, amely minden anarchiája mellett is csupa kényes és komoly nemesség. Ebben van hatásainak is sikereinek titka és abban is, hogy az eredetiség hiányát elleplezte nála az az éles ellentét, amelyben egész műve a Viktória-korszak merev prűdériáig hajtott szemérmességével áll. Az egész új angol irodalom egyik sarkálló rúgója az erotikus szabadság reakciója a Viktória-korszak prűdségével szemben. De Lawrence túlszárnyalta ebben minden kortársát. A splendid isolation angol gögjét tagadó világpolgárság kontrasztja semmi ahhoz a távolsághoz képest, amely Thackeray tisztos angol matronáit Lady Chatterleytől elválasztja. De nem kisebb a távolság maga Lawrence és az egész angol irodalom szelleme közt. Vannak nagy angol írók, akiknek életét a meghasonlás választotta el hazájuktól, akiknek teste idegenben pihen, de szellemük már rég visszaköltözött az angol lélek nagy közösségébe. Lawrence sírja Veneceben a tengerrel szemben sose lesz angol sír és lelke Milton, Shakespeare, Thackeray, Dickens és Hardy nagy Walhallájából örökre száműzve marad.

Kállay Miklós.

EURÓPA ÉS A MAGYAR KÉRDÉS.

ALIG KÉPZELHETŐ el nehezebb írói és egyben politikai feladat, mint a magyar revíziós probléma kézikönyvének vagy enciklopédiájának megalkotása. Egy ilyen munka szükségképpen a mai magyar élet kézikönyve és enciklopédiája, helyesebben talán a mai Magyarország *körtana*. A mai magyar élet minden megoldatlan kérdése, minden betegsége és ellenmondása, feszültsége és zűrzavara végső fokon közvetve vagy közvetlenül a revízió alapvető tényével függ össze. A revízió problémáit viszont csak az ismerheti fel a maga jelentőségében, akitől a magyar élet egyetlen területe sem idegen. A revízió éppen annyira *belpolitikai*, mint amennyire *külpolitikai* probléma. Még inkább megközelítjük az igazságot, ha a revíziót nem fémjelezzük a kétes értékű és értelmű, sokszínű politikai minősítéssel — hiszen a revízió valóban nem politika, hanem több a politikánál, előfeltétele minden magyar politika lehetőségének — hanem azt állítjuk, hogy a revízió éppen annyira *belső*, mint amennyire *külső* probléma. A revízió ügye mélységesen és elválaszthatatlanul összefügg a magyar végzettel, a magyarság népi és nemzeti jellemével, lelki alkatával, rendeltetésével.

Ez a felismerés kölcsönöz komoly jelentőséget Szudy Elemér könyvének, az első átfogó revíziós «kézikönyvnek» a magyar revíziós irodalomban.¹ Szudy Elemér könyve nem politikai vitairat, sokkal több ennél, a revízió szellemi és anyagi, külső és belső előfeltételeinek egészen széleskörű, a magyar élet minden területét felölelő elemzése. Szudy Elemér könyve talán az egyetlen igazán megbízható *bedeker* a revíziós problémák útvesztőjében, más szóval talán a mai magyar problémák útvesztőjében és ezt a hűséges és igazságos útikalauzt aligha tudja majd nélkülözni a revízió rögzös és küzdelmes vándorútjának egyetlen tisztje, vagy közkatonája sem.

Szudy Elemér revíziós műve éppen azért tökéletes «útikalauz», mert szerzője nem merül el a részletekben, a politikai taktika kis sakkhúzásaiban és csatározásaiban, a szubjektív érvényességű hazafias szólamokban, a nyugodalmas és önáltató lírai elábrándozásokban, hanem ezt a legvérvőzőbb magyar ügyet, önmagának és minden honfitársának legbelsőbb ügyét, mintegy a «légifelvétel» szárnyaló messzeségéből szemléli. Minden sebzett együttérzése ellenére megőrzi azt a távolságot, amelyre nélkülözhetetlen szüksége van a történeti igazság keresőjének, ha nem akarja magát kiszolgáltatni a vak és végzetes indulatoknak és szenvedélyeknek, hanem parancsolni akar felettük és irányítani akarja őket. Szudy Elemér egészen európai és egészen magyar. Szemléletmódjának s természetes érzelmi beállítottságának ez a csupán látszólagos ellentéte egy magasabb egységben hangzik össze. Ez a könyv maga is igazolása, alkotója alaptételének: magyarság és európai-

¹ Szudy Elemér: *Európa és a magyar kérdés, a revízió külső és belső feltételei*. Pallas irodalmi és nyomdai r. t. Budapest, 1933.

ság nem zárják ki, hanem éppen kiegészítik és erősítik egymást. Európai és keleti lelkiségnek ez a nagy történeti feladatokra képesítő egysége a magyarság külső helyzetében és lelki képében, a revízió szükségszerű eljövételének legbiztosabb, el nem rabolható és meg nem semmisíthető záloga.

Szudy Elemér revíziós útikalauzának ez a «magyar küldetés» a kiindulása és a középpontja, ahonnan az utak szétsugároznak az eljövendő Magyarország belső és külső tájai és határai felé. Szudy Elemér így fogalmazza meg a sorsszerű magyar küldetést, amelynek megérdemelt és meg nem érdemelt szenvedések próbáin előbb-utóbb győzedelmeskednie kell: *ez a hivatás egyrészt a keleti és nyugati kultúrkör határmesgyéjén az összekötő vonal biztosítása s a nyugateurópai művelődés hídfőjének őrzése és fenntartása . . . ez a revízió belső alaptörvénye.* Ebből a belső elhivatottságból következik azután a külső, gyakorlati történeti feladat . . . *Másrészt a szláv és germán népek között olyan történeti állam berendezése, amely egyaránt alkalmas mindkét fél esetleges túlsúlyának kivédésére.* Ez minden nagyvonalú, ressentiment-hangulatokon, hamis általánosításokon felülemelkedő revíziós politika külső, gyakorlati irányelve. Ezt az irányelvet Szudy Elemér bátor és személyes indulattól meg nem remegő kézzel fejtette ki a melléktekintetek és tömegszenvedélyek burkából. A revíziós politikának ebből a melléktekintetektől kihántott irányelvéből a szerző nagyjelentőségű következtetést von le, amely a napi külpolitika szemszögéből talán meglepőnek, sőt erőszakoltnak tűnik, de annak a légi felvételnek perspektívájából, honnét Szudy Elemér Európa «békés hadiszínterét» szemléli, tökéletesen meggyőző. Ha ugyanis a magyarság mintegy a mérleg nyelve a germán és a szláv serpenyők között, amelyek egyikének, vagy másikának túlsúlya nemcsak Keleteurópának, de egész Európának, sőt az egész világnak politikai és népi egyensúlyát felborítaná, akkor ebből szükségszerűen következik, hogy Franciaországnak napi külpolitikai okokból a revízió ezidőszert leg súlyosabb ellenségének, *érdeke egy erős Magyarország vagyis Franciaországnak érdeke, vitális érdeke a magyar revízió.* De amily fontos lehet francia szempontból az erős és szilárd keleti védőbástya a germán és szláv néparadatok ellen, melyek szunnyadó potenciáit egyrészt a bolsevizmus, másrészt a nemzeti szocializmus szabadították fel, éppoly fontos lehet magyar szempontból egy hatalmas nyugati szövetséges segítő hajója a kis magyar szigetet elnyeletéssel fenyegető kettős vízözönnel szemben. Szudy Elemér nem tagadja, sőt egyenesen kihangsúlyozza Franciaország középponti jelentőségét a revízió kérdésében. De a «francia veszély» negatívumát pozitív tartalommal telíti meg. A francia magyar történeti kapcsolatok, bármennyire is csak dibdáb játékszere volt az ellenségektől marcangolt gyenge Magyarország a francia világpolitikának, mégis igazolják Szudy Elemér meglátásának alapvető helyességét. *Magyar-francia* érdekellentét épúgy nincs, miként nincs *magyar-angol* érdekellentét. Azt hisszük, hogy Szudy Elemér ezzel a felismeréssel új távlatot adott a magyar revíziós küzdelemnek és új értelmet Magyarország keleteurópai «várvédő» szerepének.

De a revízió angol-francia gyűjtölencsájének felismerése további kapcsolatok megvilágosító sugarait bocsájtja vissza, a sötét keleteurópai látóhatárra. Szudy Elemér megállapítja, hogy Nyugateurópán, Anglián, első sorban pedig Franciaországon keresztül vezet az út *a magyar-lengyel közledeéshez* és szövetséghez. A két keleti védőbástya összeforrásának, egybeépülésének a jelentősége, pedig beláthatatlan; nemcsak a rések betömésében,

defenzív téren, hanem egy új Európa és egy új világ kiépítésében is. Nem valószínűtlen, hogy a keleti agrárországok ezen a nyugatra elkanyarodó, azután ismét keletre visszahajló úton találnák meg egymást, ami egy új, építő világkének, minden népszövetségnél súlyosabb biztosítéka lenne. Ilymódon — és nemcsak ilymódon függ össze — a magyar revízió ügye, a nagybeteg Európa és az egész nagybeteg világ szellemi és anyagi megújulásának lehetőségével. Szudy Elemér munkájának legérdekesebb fejezetei azok, amelyekben bebizonyítja, hogy a «magyar ösvény» rendezése számtalan vonatkozásban szükségszerű előfeltétele annak, hogy a nemzetek nagy útján ismét helyreálljon a megértés, a biztonság, az építő és a teremtő béke. Szudy Elemér kimutatja, hogy a világ megújulása magyar revízió nélkül épügethetetlen, mint ahogy egy jogtalanság elhallgatásából soha nem születhetik igazság és egy betegség eltitkolásából soha nem fakadhat egészség. A magyar probléma *mennyisége* talán csak egy kis atómja a világválságnak, de az *erkölcsi sikon*, a *minőség* síkján a megújulás egyik próbaköve.

Említettük azonban, hogy Szudy Elemér revíziós «kézikönyvének» alapvető jelentősége annak a felismerése, hogy a revízió éppen annyira belső, mint amennyire külső probléma. A belső revízió természetesen szervesen összefügg a külső revízióval, és kiinduláspontja az a Szudy Elemértől nyomtatékosan hangsúlyozott megállapítás, hogy a *világháború, nem a magyarság háborúja volt*. Ebből a negatív megállapításból elsősorban egy új nemzeti politika pozitív követelése sarjadzik ki. A régi magyar nemzetiségi kérdés elsősorban jobbjágy probléma volt és meg kell akadályozni, hogy bármely átvitt, vagy átszellemített értelemben ismét az legyen. Szudy Elemér értelmezésében a revízió nemcsak jogokat, hanem éppen annyira kötelességeket is jelent. Ez a kötelességeivel számot vető magyar revízió, Európa, nemcsak külpolitikai, sztatikus, hanem erkölcsi, dinamikus megvilágosodásának egyik legfontosabb fényforrása lehet. Mert Szudy Elemér a nagy világválság végső okait nem gazdasági, hanem erkölcsi bajokban ismeri fel. Az «írástudók» igazi árulását szerinte nem a toll emberei, hanem a politika és a gazdasági élet vezérei követték el, akik tökéletesen eltávolodtak a tömegektől, melyek szolgálatára rendeltettek. «A látszat az, mintha (az emberiség állapotának orvosai) mindent elkövetnének arra nézve, hogy megnyugvás, kibontakozás, béke valahogy véletlenül sem teremődjék a földön.»

A szerző nép és állam, népközösség és államközösség viszonyának fokozatos nagy átalakulásában látja meg a nagy világválság végső eszmei alapját és sejteti, hogy ez az átalakulás Kelet-Európa népi zűrzavarának rendezésére nézve ma még alig körvonalazható, de a magyarság történeti és népi energiáinak megfelelő megoldást rejthet magában.

Szudy Elemér könyve nemcsak a magyar revíziós irodalom útjelző alkotása, hanem egyike azoknak, a nem túlságosan nagyszámú műveknek, amelyek a nagy világválság megvilágosítását és tisztázását fontos és alapvető felismerésekkel segítik elő.

Juhász Vilmos.

Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. 1933. Singer és Wolfner kiadása.

Előttünk fekszik Herczeg Ferenc önéletírásának régen várt első kötete, melyben a hetvenes író visszapillant hosszú életére. Minden ön-életrajz — a jelentéktelenebb emberé is — érdekes emberi dokumentum, egy kiváló szellemé pedig különösen az. Természetes tehát, hogy Herczeg könyvét mindenki nagy érdeklődéssel olvasta és olvassa legelkebb hiveitől kezdve leghevesebb irodalmi ellenfeleiig.

Szellemes előszavában főként azal okolja meg emlékezéseinek megírását, hogy azokból a munkákból, melyek eddig vele foglalkoztak, «mindig egy ember lépett ki», de az az ember nem ő volt, hanem maga a szerző, aki az ő álarcát viselte. De vajjon egy «hiú» költő kérdi tovább, meg fogja-e magáról írni az igazságot? Nem hihető, de nem is szükséges. Az eseményeken változtathat, de önmagán nem. «Egy madár sem képes arra, hogy önmaga fölé repüljön.» Ő is csak önmagát adhatja tehát ebben a munkájában.

Ez az első kötet, mely a verseci Várhegyről kapta címét, az író életének huszónhét esztendejét öleli fel gyermekkorától kezdve első regényének, a *Fenn és lenn*-nek megjelenéséig (1890).

Mit mond el benne és hogyan?

Herczeg Ferencnek a vele beszélő különösen két arcát ismeri. Az egyik a komoly, melynek hideg, acélosan éles, mindent meglátó szeméből az ész nagy ereje s a gondolkozás mélysége sugárzik. A másik a derült, amelyet kedves mosoly világít meg,

s amikor ebben az érdekes szemben a sokat élt és sokat tapasztalt ember fennsőbbiséges humora csillan meg. Könyvét olvasva hol az egyik, hol a másik arcát látjuk, de inkább az utóbbit, ami természetes is. «Az író — úgymond — tulajdonképpen nem éli át, csak olthatatlan kíváncsisággal szemléli az életet. Ő nem szolidaris egyik emberrel és így önmagával sem.» Itt a maga ifjúkori énjét szemléli ezzel az olthatatlan kíváncsisággal, s főtebb idézett szavainak cáfolatául önmaga fölé emelkedik. Ez az önmagunk fölé emelkedés humorunknak fő forrása, ezért van Herczeg emlékezéseiben is annyi humor, mely oly vonzó olvasmánnyé teszi könyvét.

Kis-gyermekkori emlékeivel és családtörténeti adatokkal kezd. Eleven képet rajzol családi házaikról s a bennük élőkről: szüleiről, testvéreiről, rokonairól, azután szülővárosáról, annak életéről és embereiről. Sorra kerülnek a gyermekkori benyomások, játékok, kalandocskák, csínytevések, az elemi iskola emlékei. Majd a piarista gimnázium képe tűnik fel az akkori Temesvár életének keretében. Folytatódnak a kis diák élményei, melyek közül a titkos írás és a lablóbandába való belépés sem hiányzik. Szegeden újabb élmények a ladikázás, a klubalapítás, melynek hivatalos lapját ő szerkeszti, a törökök iránti lelkesedés az orosz-török háborúkor s az árvízveszedelem. Fehértemplomban már nagy diák, ki-nek jelleme élesebben mutatkozik a gyermekszellemek, kamaszcsinnyek, tánciskolai és önképzőkori élmények közepette. Itt már író is, aki lírai költeményeket s egy 1500 hexaméterre

terjedő hőskölteményt alkot. A boldog diákkort az érettségi s az utána tartott diákból fejezi be. Közben nagyon súlyos és komoly események nehezedenek a fiatal lélekre: atyja halála, vagyoni összeomlásuk, s édesanyjának hősie küzdelme családjuk megmentéséért. — A műnek eddig terjedő, kb. kétharmad része méltán vetekszik a legfinomabb megfigyelésekben gazdag gyermeklélekrajzi regénnyel. — Az emlékezések mind színesebbek és mozgalmassabbak lesznek. Következik a pesti élet. A fiatal jogász és ügyvédbojtár szemével látjuk az akkori Pestet, az egyetemet, a régi Nemzeti Színházat és Népszínházat, a bálokat, sportéletet. Az ott-hon töltött vakációk, melyek rendszeren hosszabbra nyúlnak az egyetemen engedélyezetteknel, szintén mozgalmassak. Egymást érik a mulatozások katonai- és civilbarátaival, a műkedvelő előadások, az ábrándos szerelmek. Elmondja sokat emlegetett kardpárbajának hiteles történetét, mely háromhónapi váci államfogházzal végződött. Itt kezdi első regényét írni a Singer és Wolfner-cég regény-pályázatára. Ennek döntő sikere teszi íróvá az eddig csak kísérletező fiatal-embert. «Most már tudtam, hogy író leszek, nem takarékpénztári ügyész, ezen semmiféle emberi hatalom nem tud többé változtatni. És ebben a percben végleg megszűnt a verseci Várhegy évtizedes vonzóereje. A rézbőrű átúszott a nagy Amazon-folyamon és új hazát talált magának.» Ezekkel a szavakkal végződik az emlékezések első kötete.

Az adott hiányos kis vázlatból is láthatjuk, hogy Herczeg, mint mindig, most is rendkívül érdekes munkával kedveskedik olvasóinak. Nem rendes önéletrajzot ír részletes kortörténet keretében — nem is nevezi annak, hanem csak emlékezéseknek — hanem filmszerű képsorozatban pergeti le előttünk fiatalságának iz-

léssel kiválogatott és jellemzőknek ítélt emlékeit.

A regény- és novellairó művészi gondjával dolgozza ki minden egyes fejezetét, melyek ismét kisebb egységekre oszlanak. Hangulatos környezetrajzok, pompásan elbeszélte történetkéik, mulatságos anekdoták, élesen megrajzolt jellemvázlatok rokonairól, gyerekpajtásairól, barátairól, tanáraitól, az akkori közélet egy-egy hírességéről s érdekes korrajzi adalékok változtatják egymást mint kikerékített kis egészek. A mesélő egy percig sem enged unatkozni, még akkor sem, mikor elbeszélését elmékedésekkel, reflexiókkal szakítja meg.

Az irodalomtörténetírókat ezek különösen érdeklik, mert itt Herczeg végre maga beszél, nem alakjait beszélteti, mint rendszeren, s így egyenesen a lelkébe pillanthatnak. A szegény irodalomtudósok, kiket előszavában egy kissé lebecsül, úgyszintén méltán panaszkodhatnak, hogy nem sok ügyet vet az ő titkos óhajtaikra. Igaz, hogy sokat elárul magáról, de sokat el is hallgat. Jobban szeret másokról beszélni, s maga az őt jellemző tapintatos előkelőséggel sokszor a háttérben marad. Rendkívül érdekesen világít rá néha egyes munkáinak keletkezésére, egy-két regényalakjának modelljére, de írói kísérleteivel, melyek fejlődését láttatnák, keveset foglalkozik, olvasmányairól pedig, melyek annyira érdekelnék őket, alig szól.

De hiába szállnak perbe az illusztris szerzővel, mert panaszaikra azt feleli, hogy ő elégnék tartotta, ha ennyit mond és nem többet, s hogy ő nem az irodalomtörténészek kedvéért írta meg könyvét, hanem a maga mulatságára és mindnyájunk gyönyörűségére. Nem tudományos önéletrajzot írt, hanem egy finom humorú, elmés és hangulatos irodalmi művet, melynek ez egyszer önmaga a hőse.

Szinyei Ferenc.

Gróf Bethlen Margit : Nagy és kis betűk. Év n. Athenaeum kiadása. Bethlen Margit azok közé az elbeszélők közé tartozik, akik főként élet-tapasztalataikat, életszemléletüket akarják műveikben kifejezni. Erre ő főként három műformát használ : a modern meséét (pl. *Kis és nagy betűk, Az erdő két királya, A varázsló*), az életképét (*Tűzek az éjtszakában, Tavasz, A víz*) és a rövidebb, rajzforma elbeszélését (*És bocsásd meg..., Két napló és egy levél, A győztes*). Bármelyik formát használja, bizonyos életfilozófiát szűr le bennük, de nem a tanulság kedvéért, hanem költői kényszerűségből, hogy önmagát adja, hogy gondolatait és érzéseit művészi formába öntse.

Életszemlélete fölényes, mely hol az élesebb, hol az enyhébb irónia és humor hangján szólal meg. Az emberi gyarlóságokon néha csak mosolyog, néha bosszankodik, néha mélabúsan szánakozik.

Mondanivalóit gonddal formálja meg. Hosszabb elbeszélést nem ír, de az említett rövid elbeszélő műfajok mestere. Távol áll minden bőbeszédűségtől, kevés szóval sokat mondva, tömören ír. Kis elbeszélései nem hatnak vázlatokként, mindegyik kerek egész, s noha a gondolati tartalom uralkodik bennük, egyik sem száraz.

A szerzőnek élénk a képzelete, melynek nagy a megelevenítő ereje. Nála a fának, tükörnek, kínai figurának, még a borbély-ollónak is lelke van s ennek tükrében látjuk az embereket, tárgyakat és eseményeket, melyek így eredeti, fantasztikus világitást nyernek. Ezzel az élénk képzelettel mindig valami új szint, új hangulatot tud adni a mindennapi témáknak is.

Legjobban a lélek érdeklí, ennek egyéni vagy általános emberi sajátosságait, titkait, finom rezdüléseit kutatja. Ez a lélekkutatás, lélekábrázolás másik erőssége a szerzőnek,

ki legtöbb kis művében tapasztalt emberismerőnek, a maga és mások lelki élete eredeti megfigyelőjének mutatkozik.

A huszonkilenc elbeszélés közül nem akarunk itt egyet sem külön kiemelni, mindegyik érdekes, mindegyik finom csemege irodalmi gourmet-k számára. *A boldog sziget istene és egyéb elbeszélések* c. kötetéhez képest, melyet folyóiratunk 1926.-i évfolyamában ismertettünk, témagazdagság, lelki elmélyülés és formaművészet dolgában ez a gyűjtemény jelentékeny írói fejlődésről tanuskodik.

Szinnyei Ferenc.

Török Sándor : És azalatt itthon . . . Kétkötetes regény. (Franklin-társulat kiadása.)

Azalatt . . . Ez az időhatározó már a testes regénykötet fedőlapján keresztbefekteti messzenyúló véres árnyékát annak az egész emberiség fölött megnehezült «idő»-nek, melynek sorsokba gázoló fordulatai, lelki ráfelelései most már teljes két évtizede szinte a földkerekség minden írói megnyilatkozását szakadatlanul táplálják.

Élményemlékei — harctéri értelembe — Török Sándornak nincsenek, ő már a «háborús kamaszok»-nak azóta férfisorba lépett nemzedékéből való, mely a fergeteg elejét serdülő éveinek éppen küszöbén látta támadóban. «Ha majd az életbe léptek . . .» — hangoztatta a béke világ pedagógiai gyakorlata. De 1914 derekától már a kisgimnazistákat sem lehetett ily távoli ígervényekkel hitegetni : az életbe ők már nem értek rá amúgy, apáik nyugalmas módján «kilépni», — az élet lépett be hozzájuk, hivatlanul és irgalmatlanul, az élet és : a halál . . .

Makra Gyurinak, a regény érezhetően személyes hangulati emlékekből életrekelt gyermekhősének története az ország határszélén kerül

elibénk, az Olt mentén s a Nejoj tövében, ott, ahol a magyar vasúti hálózat acélsápjá legtávolabbra nyújtózkodott. «Az Isten háta mögött», mondták, amikor még senki sem álmodott olyan esztendőkről, melyek elől elbujni többé az Isten háta mögé sem lehetett. Török Sándor ezt a messzire kitolt, minden életnyilvánulásával önmaga körül topogó, nemzetiségi nyugtalanságok földalatti morajlásától is veszélyeztetett végvárát a magyar közműveltségnek mutatja meg most, fogékony gyermeklélekkel megfigyelt rombadőltének szinte félelmetes pontosságú rajzát szolgáltatta.

Jó szeme van — szoktuk mondani a realista módszerű regényíróról. Csakhogy a legjobb szem is — pusztán a reáliákra beállítva — akárhányszor a darabos felszínen vesztegel. Török írói jószeműsége — ebben a regényében még inkább, mint a korábbiakban — hamarabb a carlylei gondolat igazolása: nem az értelemnek soha egészen tisztává nem tehető ablakán át szemlélődik, ehelyett az ihlet és érzelem isteni látószervével tekint ki a környező világba. A mondanivalóknak meg az ezekkel egyfogantatású hangulati velejáróknak áradó hőisége ebben az ötödfélszáz lapon elterülő regényalkotásban valóban nem mindennapi elbeszélő temperamentumra utal. Erészt Török a regényírás mai stílusválságában bizonyára nem a forradalmi oldal zászlaja alá szegődik. Csakhogy ezen a ponton az alkudozás vagy akár a pillanatnyi megíngás is ránézve művészi talajvesztéssel jelentene egyet. A reflexió, a történetanyag értelmi szétszalagaztatása neki nem kenyere, nem az a formával s szerkezettel való raffinált játék sem: a kommentár is, a formaelv és szerkezeti megoldás is nála mintegy már a «Lust zu fabulieren» ritka természetességű mun-

kájában adva van, s minél kevésbé árulja el magát, annál sugallatosabb az ereje.

Makra Gyuri éveinek sora is csupa ilyen látszólag magátóladódó vonásból rajzolódik ki. Oltkisvárad diákéletének mozzanatain át követjük férfiváérését, melynek rajongásai és kiábrándulásai, fiú- és leánypajtási kapcsolatok között gazdagodó lelki és érzéki reflexei, dacos nekirészülései és ernyesztő válságai minden írói túlbuzgalom és felfedezői póz nélkül sorjáznak el a regény lapjain. Török Sándor nem kacérkodik a «pubertás-regények» jólismert, kiabálóan szándékos fogásaival, még kevésbé mesterkedik történetének szövése körül, hogy annak fordulatait olcsó kelendőségű pszichoanalitikai tételek követelményeihez illessze. Benne mindmáig megmaradt valami az élet színei és ízei felé mohón kitaruló gyermeki kíváncsiságból s az embersorsok mélyén munkáló bölcs elrendelés tisztületéből. Főleg pedig: szereti az életet, megpróbáltatásaiban csakúgy, mint örömeiben. A tévelygések és vétkezések áporodott légköréhez ellenállhatatlanul hozzáérzi, valósággal hozzáköveteli az ég felé mutató havasok tiszta áramlatát, mint ahogy esendő kis hőst is a bércek világának kemény, férfias munkájában eszméleti rá élet és halál örök misztériumára. A regénynek ezek a hegyi fejezetei nemcsak írójukat mutatják a maga idáig elért legkülönb magaslatán, hanem a napjainkbeli magyar regényírásnak is legszebb lapjai közé tartoznak. A félig gyermek oláh leányka, Véta, ez a kis havasi Noémi, az ébredő tiszta szerelemnek felejtetetlenül édes, sugaras-bánatos varázsával lopja be magát szívünkbe. Ennek az alvajáró ifjú szerelemnek gyengéden s emellett kristályos tisztsággal végigvezetett melódiája nem méltatlan ahhoz az örök dallamhoz

sem, mely Ferdinánd és Miranda szűzies bájú kettőséből csendül ki, Shakespeare *Vihar*-jában.

A faji és gazdasági érdekek véres marakodásának, a világháborúnak gyilkos atmoszférájában az író lelkének nemes emberisége, cirógató melege is mély rokonszenvet keltően nyilatkozik meg. Regényének befejezése e tekintetben szinte jelképies kihangzást kap: a hegyi Philemon és Baucis kunyhájában magyar diák, oláh parasztleánya meg egy hazájába igyekvő orosz katona testvéries bánata valódi evangéliumi szellemenben simul együvé, mintegy engesztelő áldozat tömjénfüstjévé, a gazság és butaság zsarnoksága alatt gyötrődő emberiség megváltásáért. S azután az orosz által hadiemi lékül magával hozott «döglött» srappell — mint a Háborúnak minden ellenszegülő érzésért bosszút álló szelleme — felrobban, s a jóknak, igazaknak véres teteme marja be lelkünkbe az éppen tökéletes eszköztelenségénél fogva monumentális záróképet, a könyv végső levelén.

Az ilyet nem a «jőszemű» regényíró veti papirosra a «valóság» nyomán; az ilyenre csak az igazi költő belső szemlélete döbben rá.

Rédey Tivadar.

Kilene verskötet.

Kilenc verskötet fekszik előttem, kilenc költőarc, amely lassan egygyé olvad, s az új költőnemzedék egységes képének jellegzetes vonásait mutatja hibáival, erényeivel. Miért van az, hogy ez a költőnemzedék, különösen a tehetségtelenebbje, olyan szívesen veszi magára a költőapostol váteszi palástját? Ez a palást 20%-ban világfájdalomból, 20%-ban Kassandra-sorsból, 20%-ban őspogány nostalgiaból s 20%-ban az Ady költészetéből van szöve. Az utolsó 20% megszlik Mécs László és Erdélyi József

költői matériája között. A palást legtöbbször súlyos és merev lesz, mint azok a keményített ruhák, amelyek megállnak akkor is, ha hiányzik mögülük az ember.

Lehet-e segíteni, lehet-e hinni, lehet-e remélni a kritika tisztító erejében? Kell-e utat mutatni a tehetségnek, amely úgymint megtalálja a maga útját? Lehet-e utat mutatni a tehetségtelenségnek, ha úgy sem menthetjük át rajta a halhatatlanságba?

A kritikának nem is ez a célja. A kritika nem útmutatás. A költészetben a hiba úgysem esetlegesség, hanem tulajdonság. A kritika igazságszolgáltatás és tudatosítás. Tanúság egy ember mellett: Ime, ezt látjuk benned, ennyit tudsz adni s még ennyit remélhetünk tőled.

Kilenc verskötet fekszik előttem, kilenc feltárt lélekről kell tanúságot tennem.

Harsányi Lajos (Mi Cha Él. Budapest. 1933. «Élet» kiadása) az Isten és az embergyermek viszonyát poétai meglátással éneklő papköltő. Témái ebből a viszonyból fakadva, a földi sors, a világ felett sugárzó fényben bomlanak ki verssé. Külön naprendszere van ezeknek a verseknek, bevilágítva a költő realitástól menekülő ösvényeit. Holdja a «mézszín sárga hold», mely képzelete tengerén «gigászi fényhidakat ver, országotat a mindig nyugtalan embernek.» A holdnak nála külön jelentősége, külön szerepe van: a sorsok felett elsikló egykedvű örökkévalóság szimbolumának érzi. Témái mégis sokszor lehajlanak az egyszerű ember áhított, el nem érhető, ezért lírai fényű s romantikusan meleg élete felé. Ez a vágy igen szép genreképeket termel («Mi volna jó», «Nem lehet elmenni», «Ó líra, líra»). Magyarsága néhány keserű versben a megszokottól messze, igaz és meleg érzéseket vet felszínre. Természetfestése finom aquarell-

képekkel színesíti a kötet hangulatát (Tavaszi síp). Verstechnikája tökéletes, ritmusjátéka gazdag skálájú, formában már kevésbé változatos.

Horváth Zoltán (Álmok lakodalma, Bpest) költészete abban a fejlődési stádiumban van, amelyből épügi jóslhatjuk, hogy kinövésai valami újszerű szépséggé fejlődnek, mint azt, hogy elrajzolt vagy befejezetlen torzónak silányulnak. Nagyfokú érzékenység a szürreális témák iránt sokszor egészen elszakítja verseit minden emberi vonatkozástól s az a bizonytalan érzésünk támad, hogy már csak «egy lépés a gomolygó végtelenbe», ahonnan a szó fáradt madara jelentőség nélkül, értelem nélkül hull vissza a józan földre. «Világot teremtek versben egy-egy gondolatnak» — írja. Nos, ez a világ még khaotikus s a benne sokszor nagy zür-zavarban keringő gondolatoknak meg kell találniuk a maguk biztos helyét, meg kell szabadulniuk minden salaktól, legyen ez bár a költő szemében barokkos dísz, amellyel teremtő hevében túlságosan megterheli s eltorzítja a gondolat nemes vonalú formáját. A verskötet a lehetőségek könyve.

Tarcsay Gizella (Búzaszem, Budapest. 1933.) verseiben nem találunk rendkívülit, meglepőt, nagyméretűt, megdöbbentőt, de mindazt, amit magáról, az életről, a szerelemtől, a világról, a természetről mond, formásan, frissen és közvetlenül mondja el. A hangot gixer nélkül fogja a líra hegedűjén. Témái felett könnyen siklik el, talán túlkönnyen is. A világot nem festi, hanem fényképezi, mint ügyes amatőrök. A természet, az erdő látása sokszor ösztönzi dalra, ez a dal vidám és zengő, idézi a lombok friss színét s a fények arany játékát a fák között (Cantate vasárnapján, Szarvaslesen). Műfordításai Morris Rosenfeld zsargonköltő és Gjuró

Arnold horvát poéta verseiből jelentős fordítói készséget mutatnak.

Székely László (És a mi lelkünk nyughatatlan, Szombathely. 1934.) A szerzőnek négy éven belül ez már a harmadik verskötete. A *parton ülők panasza* óta (1932) a költő új, frissebb lendületet, zengőbb, lüktetőbb ritmust kapott. Verstémái pillanatonként születnek. Alkalom: egy almába harap, tócsában tükröző napra néz, álomból riad fel, vagy zápor veri ablakát. Általában szemléleteit mélyíti szimbolumokká, de éppen ezekben nem elég nagyvonalú. Gondolati elemekkel túlbonyolítja s nem adja meg az átvillanó reflexióknak a szükséges világító erőt. Látszólagos lelki kiegyensúlyozottsága, derűje mögött. «A szív alatt békétlen rétegek omlanak össze» s derűs természetfestő képei mögött is fel-felbuggyan a panasz: «A szelek szíven vertek». Formában igen változatos, rímkezelése könnyű, sokszor bravuros.

Csaplár András (Ökrös szekéren, Pécs. 1933.) A költő mindjárt az első lapon az ős Turánba helyezi bölcsőjét. Ki kell ábrándítanunk az új költői nemzedéket ebből a szívesen vállalt «őshazából.» A Turáni Alföld az a hely, ahol a magyarság bizonyos, hogy *soha nem lakott*. A költőnek egyébként van egyénibb hangja is, de legtöbbször nem ott, ahol a falu népszínműízü requisitumait: bor, cigánymuzsika, lányok viganója, bogárhátú kis házikó, ekeszarva, piros paraszt, stb. sorakoztatja rímes rendbe, hanem ott, ahol való életének emberibb vonásokkal rajzolt képét adja. (*Megmutatom a várost.*) Falusi genreképeiből figyelemreméltóbb: «*Magyar tanya a Hortobágyon.*» A versek kiválogatásában több önkritikával éljen. Kevesebb több lett volna.

Dittler Irén (Az élet álma, Szentés. 1932.) az az embertípus, aki az élet

mindennapi érintéseire rímes formában rezonál. Ez a líra nem lép fel nagy igényekkel, keresi a szentimentális megoldásokat, hajlamos a melancholiára s megnyugszik a lemondás erejéből támadó elégtétel érzésében. Szerény skálájú verselés ez s csak egy ember szomorúságát világítja be: írójátét.

Szabó Lajos (Új kikelet felé, Budapest. 1933.). Istenes és hazafias verseiben «A szívben kifosztott koldusvilágot» siratja. A nemes és áhítatos érzések, bár tiszteletreméltóak, mégsem pótolhatják az igazi tehetség nemeslevelét. Vallásos versei sem hangszerelésükkel, sem mondanivalóikkal nem lobbantják fel az olvasó képzeletét. Bibliás hangjából hiányzik a biblia ereje. Nem tudja az ismert szavakat «újként visszaadni», pedig szívesen formál jelentőségteljes kifejezéseket. Hazafias verseiben «tűz», «pokol», «gyehenna», «láva», «üvöltés», «vészek dühe» borzolja a megdöbbsent olvasó idegrendszerét. Ez az a hazafias líra, amelynek ma már nincsen jövője. «Lelkem tűzhelyénél» című ciklusában gyakrabban találunk keresetlen emberi érzést. Verstechnikája, bár formában nem új, de tökéletesen kiforrott.

Sipos Károly (Búzaszemek, Budapest. 1933.). Kulturált, szelíd lélek poétás, papos arca néz reánk a sorok közül. A költő optimista, szereti a derűs, világos színeket, nem nagyigényű sem mondanivalójában, sem hatáskeresésben. Súlyosabb mondani valóit is kedves szelídség takarja. (*Meddő virágok.*) Témája a falu élete tavasztól ősziig. Keresi az ember és a természet összefüggéseit, az Istennel, kinek ő szelíd szolgája. Költészete megnyugtató és egyszerű. Rímkezelése középszerű, itt-ott pongyola.

Székely József (Életem útja, Budapest.) Versei az új népiesség szempontjából egészen a Csaplár Andrásé mellé sorozhatók. A falu jellegzetes

színei így silányulnak banalitásokká. Egyébként vigasztalanul kitaposott utakon halad, sőt áll. Áll, mert versei egy helyben topognak a gondolat szegénységének béklyójában. Témája az első versszakban már kimerül, azontúl a vers üres párhuzamosítás, minden fejlődés nélkül.

Mindaz, ami egy-két évtizeddel ezelőtt új, modern, meglepő volt, ma az epigon költők prédája, amibe mint üres kagylóhéjakba versenyezve költözködnek be, ezekből a kagylókból azonban nem a maguk lelke zeng, hanem elköltözött szellemek visszhangja s ez a visszhang arra a tengerre emlékeztet, amely tőlük reménytelenül messze van.

M. Juhász Margit.

Világirodalmi lexikon. Szerkesztette dr. Dézsi Lajos. (I—III. kötet.) Budapest. A Studium kiadása.

Pár évvel ezelőtt jelent meg dr. Ványi Ferenc tanár szerkesztésében a *Studium* kiadóvallalat *Magyar Irodalmi lexikona*. Az életrajzi gyűjteményen kívül, Dézsi Lajos egyetemi tanár tanácsára, helyet kapott benne a bibliofilia, színészet, esztétika, stílisztika, retorika, poétika, az irodalmi műfajok fejlődéstörténete, valamint az idegen irodalmak hatásának története is. Külön címszók alatt a nevezetesebb munkák tartalmi ismertetését is lelkiismeretességgel adta e mű, a kisbetűs rész pedig a megfelelő forrásmunkákra vonatkozólag nyújtott laikusnak és szakértőnek jó tájékoztatót. Tökéletes lexikon nincsen, olyan sem, melynek sikerülne a sokféle anyag pontos arányát megvalósítani; a *Magyar Irodalmi lexikon* közel kilencszáz kéthasábos nagy oldalon, aránylag jól eltalálta a méreteket s azóta, hogy megjelent, nélkülözhetetlennek bizonyult. Érthető hát, ha önként kínálkozott a munka továbbbépítésének, a külföldi irodalom feldolgozásának gondolata. Dézsi La-

jos vállalta magára e hatalmas könyv kiteljesítésének, a *Világirodalmi lexikonnak* szerkesztését. Alig három éve, hogy az első kötet napvilágot látott s a napokban már a harmadik befejező kötet is elhagyta a sajtót. E csaknem ezernyolcszáz oldalas műnek, mely a Magyar Irodalmi lexikonnal együtt külsőben, tartalomban meghatóan szép összefüggést mutat, lehetetlen nem örvendenünk. Megjelenése már magában véve tiszteletet parancsol, hiszen még a legdúsabb vállalatok is igen óvatosak, ha tudományos munkák kiadásáról van szó.

Valljuk meg őszintén, nagyképűség nélkül, hogy e lexikon igazi kritikáját egy ember nem írhatja meg. Hiszen ami itt három vastag kötetben is vázlatosan van jelezve, a *világirodalom minden fontosabb tényezőjét* szóhoz akarja juttatni. Ki tudja megmondani, mi igazán felesleges s minek kellett volna helyet kapnia? Ha jól pillantottunk e nagyszabású munka műhelytitkaiba, a mindent felölelni akarás vágya lelkesítette Dézsi Lajost, s ha vannak szépséghibái, innét származnak. A tudós szerkesztő is modern szemmel nézte az irodalomtörténetet, tehát szellem-történetnek, ami fogalomtágitást jelent a régi felfogással szemben, s felöleli az egyes korszakok uralkodó eszméit, világnézetét, egész lelkivilágát. Egyházi irodalom, filozófia, történetírás, pedagógia, jog-, államtudomány, fizika, matematika, orvostudomány, zoológia, botanika, geológia, mineralógia stb. stb. egyformán belekíváncoztak e műbe problémáikkal és eredményeikkel. Mentől kíválőbb munkatársai vannak egy lexikonnak, annál óvatosabb legyen a szerkesztő, különben minden címszó jelentékeny teret kíván magának s írójuk — legbővebb cikkében is — megrövidítve érzi magát a többi munkatárshoz képest. E versengés

nyomai félreismerhetetlenül megvannak a három kötetben, meglátszik azonban, hogy akik a Világirodalmi lexikont létrehozták, nemcsak gondolat, hanem nagy lelkesedéssel is dolgoztak. Tárgyi tévedést, jelentéketnyet, nem találtunk. A pótlásra vonatkozó megjegyzéseket a szakkritika lesz hivatva megadni, e sorok elsősorban azt a rendkívül gazdag, sokrétegű anyagot dicsérik, melyet a kitünő munkatársak példátlan hangyaszorgalma egybehordott. Valószínű, hogy a szakemberek is azzal zárják majd ítéletüket, amivel mi: e mű megérdemli a minél melegebb fogadtatást, mert megbízható, alapos munka.

Külön meg kell emlékeznünk még dr. *Mészöly Gedeon* szegedi egyetemi tanár önfeláldozó, nagyszínvonalú munkásságáról; a szerkesztő váratlan elhunytá következtében a tudós nyelvész vállalta magára a III-ik kötet gondozását. Nélküle aligha fejeződött volna be a hatalmas vállalkozás Dézsi Lajos elgondolásához méltóan. Z.

A magyarság néprajza. I. A magyarság tárgyi néprajzának első fele. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933., 435 l.)

Az a forrongás, amely pár évtizede szinte már állandósult az egyes tudomány-területeken, s megismétlődő problémafölvetésekhez, új szintézisekhez vezetett, a népelettudományt sem hagyta érintetlenül. Ahogy az irodalomtudomány igyekszik akár általános irodalomelméleti, módszertani kérdéseken, akár egyes korok szemléletének (különösen a barokk, a praeromantika, romantika) vizsgálatán keresztül új alapelvekhez eljutni, ahogy a történettudomány átrostálta módszereit és mintegy egyetemes kultúrtudománnyá növekedett, ugyanúgy kutatja át az etnológia is eddigi munkamódszereit s újabb alapvető jellegű összefoglalás-

sokon keresztül mutatja meg eredményeit, változott felfogásmódját. Aki az utóbbi esztendőket német, angol ethnológiai és ethnográfiai irodalmát figyelemmel kíséri, szinte személyes izgalmat és elfogódottságot kell, hogy érezzen: a probléma fölvetésének oly frissessége, az új eredményeknek és föltevéseknek oly tömege fogadja. Valóban — a mindenütt jelentkező alakulások mellett is — kevés tudományterület dicsekedhetik oly sok és következményeiben annyira jelentős tudományelméleti kérdéssel. A külföldi ethnológiai irodalom könnyűszerrel tanuskodhatik erről: az ethnológia végső meghatározó tényezőiről, egyetemes, törvényszerű magyarázó elveiről szóló munkák, témaköröknek, vagy egész kultúraformáknak a szintézisei egymásután látnak napvilágot. Közeliünkben pedig az utódállamok tudományos életében szintén az ethnográfiai munkásságnak — ha itt számbavesszük is a politikai ösztönzéseket — szokatlan erejű fellendülését szemlélhetjük. Hogy csak egy példával hozakodjunk elő: a *Dacoromania* című kolozsvári tudományos folyóirat (irodalomtörténet, nyelvészet, néprajz) bibliográfiai rovatának külön folklorisztikai és ethnográfiai része — eltekintve a közölt néprajzi tanulmányoktól — seregestül idéz kisebb-nagyobb részlettanulmányokat, summás összefoglalásokat. (Igy többek között a székely népballadáról is!)

A külföldi irodalomra vetett e futó pillantás is nyomósan bizonyítja, hogy a magyar néprajz eddigi eredményeinek átrostálása, elvi összefoglalása immár nem késlekedhetett tovább. Ezt a szintézist — hiba lenne elhallgatni — érdemes és derék részletmunkák, sőt pár összefoglalás is megelőzte már. Itt elsősorban Herman Ottó uttörő munkáira kell gondolnunk, akinek anyaga, összefog-

lalásai forrás jelentőségük mai napig. Az ő emlékének ajánlották a *Magyarság Néprajza*-nak e kötetét a munkatársak. Tiszteletreméltó törekvés volt Malonyai Dezsőé is, ki öt testes kötetben gyűjtötte össze munkatársaival a magyar népművészet anyagát. S nem utolsó sorban hivatkozhatnánk itt a *Magyarság Néprajza*-nak szerkesztőire, Solymossy Sándorra, Kodály Zoltánra, Györffy Istvánra, Bátky Zsigmondra s Madarassy Lászlóra is, kik ugyancsak hozzájárultak kutatásaikkal, hogy ez a magasabb szintézis tető alá kerülhessen — tán éppen a tizenkettedik órában. Első és legnagyobb érdeme tehát a *Magyarság Néprajza*-nak — s ebből nem kis rész illeti Czakó Elemért, a munka megszervezőjét s vezetőjét, — hogy az eddig szétszórta, tervszerű összefogás nélkül készült tanulmányok, kutatások eredményei szintézisbe olvadhatnak. Ez a szintézis pedig, melyet a Magyarság Néprajza-nak tervezete ígér, s első megjelent kötet a saját területén belül már ad is, több irányban teljesít szolgálatot a magyar tudományosságnak s tágabb értelemben az egyetemes magyar kultúrának.

Első szolgálata: heroikus kísérlet egy veszendő, pusztuló kultúraalkat életformáinak, értékeinek megrögzítésére, megmentésére. A magyar népi kultúra ugyanis történetünk folyamán egyik legállandóbb, legöszönzőbb forrása volt szellemi megújulásunknak, felfrissülésünknek. Ez a laikus népi kultúra őrizte meg legeredetibb, legigazabb vonásait az ismeretlen magyar léleknek. Belőle forrásoztak, buzogtak mindig a kiszikkadás, halódás idején a nemzet, a nemzeti szellem legfiatalabb erői. A legutóbbi pár évtized alatt azonban tagadhatatlanul — bármennyire fáj is ez — látnunk kell, hogy ez a népi kultúra s a benne megnyilatkozott szellem

bomlófélben van. Szociális, tehát anyagi s ugyanakkor szellemi okai vannak e pusztulásnak, melyet minden áron és minden áldozattal meg kell akadályozni. A *Magyarság Néprajza*-nak vállalkozása ezért heroikus és ezért megbecsülhetetlen: legértékesebb s fogyatkozó, pusztuló vagyounkat, népünk sajátos kultúráját menti meg ez az összefoglalás, melynek megvalósíthatósága elé annyi, a tárgyban magában rejlő akadály gördült.

Szorosan csatlakozik ehhez a másik nagyhorderejű tette a monográfiának. A magyarságról való tudásunkat mélyíti és teszi teljesebbé ez a munka. Szekfü Gyula sürgeti és hirdeti, hogy egyik legfőbb tudományos kötelességünk legyen a hungarológia: magyarságunkról szóló objektív, teljes tudásunknak megvalósítása. A hungarológiának egyik legjelentősebb, legsarkalatosabb fejezetét alkották meg a vállalkozás szervezője és munkatársai. De a hungarológia, s így közvetve a *Magyarság Néprajza*, valósítja meg Széchenynek követelését: fölébreszti, igazzá teszi nemzetet öntudatunkat, tárgyilagossá önismeretre tanít. Így válik nemzeti önmegismerésünknek, önértékelésünknek nevelő, példamutató művévé a *Magyarság Néprajza*.

Azonban ezek a súlyos érdemek s az egész mű tiszteletreméltó szelleme is megkívánja, hogy kritikái megjegyzéseinket — ha még oly kevés akadna is — ne hallgassuk el. Czakó Elemér bölcsen és figyelembeveendően írja bevezető ajánlósorai-ban: «A *Magyarság Néprajza*... felszólít arra, hogy további munkájában résztvevő, dolgozó társakul jelentkezzünk. A legparányibb új megfigyelés, gyűjtés, kiegészítés és helyesbítés növeli közös műveltségi kincsünket.» (12. o.) E mondat értelmében szeretnénk pár rövid megjegyzést tenni. Hogy a rendelkezésre álló

feldolgozott anyag és kikutatott terület nem teljes egésze a magyar népi kultúrának, s így önkéntelenül hézagok, hiányosságok támadnak, ez a *Magyarság Néprajza*-t író kutatók előtt ismeretes és becsülettel vállalt tehertétel volt, s bizonyos az is, hogy nekik okozta a legtöbb gondot. De az anyagból adódó nehézségektől eltekintve talán módunk van a szerkesztőbizottság figyelmét felhívni el nem hanyagolható forrásokra. Konkrét példával kezdjük: a táplálkozás fejezetéhez jó kiegészítésül szolgált volna Tömörkény István ismeretlen novellái közül egy egész sorozat főzésről szóló rajz, tárca: a magyar paraszti főzésnek sok ismeretlen fortélyát, hagyományos szokásait ismerhetjük meg ezekből a szinte etnografikus hűségű írásokból. Nem kötetben, hanem a *Pesti Hírlap* s a *Szegedi Napló* hasábjain jelentek meg ezek a novellák az 1910-es években. Ezen az egy példán túl is biztosan állíthatjuk, hogy ugyanígy sok ismeretlen, hasznosítható adat lappang a fővárosi és vidéki hírlapok különböző rovataiban: bibliográfiánk egyik, tagadhatatlanul nehéz feladata lenne hírlapirodalmunk tudományos bibliográfiáját elkészíteni. Itt jegyezzük még meg azt is, hogy éppen a táplálkozás fejezeténél nem lett volna háládatlan, figyelembe venni az elhanyagolt *szociológiai szempontot*: sok tény, változás nyert volna ezzel kézzelfoghatóbb, történetibb meg-alapozást.

Túl azonban ez apró megjegyzéseken a kritikus első kötelessége a *Magyarság Néprajza*-ról szólva az örvendező, bizakodó elismerés: magyar tudományos életünknek a Hóman-Szekfü-féle *Magyar Történet* mellett az utolsó esztendőik legnagyobb szabású tudományos és egyben nemzeti alkotását üdvözölhetjük e munkában.

Ortutay Gyula.

Színház.

A magyar színjátszás új koszorúsai.

(Csortos Gyula. — Bajor Gizi.)

Színészi kiválóság elismerésére ezúttal negyedízben íteltetett oda a Greguss-jutalom. Sajtóban is, közönségben is nagyobb hullámokat ver ilyenkor a bizottsági döntés, mint amikor alája a művészetek egyéb ágai kerülnek: a színészi munka már természeténél fogva is szakadatlanul benne áll a napi érdeklődésben. A döntés előtt kiszivárgott hírek méginkább felcsigázták a várakozást. Végül két Greguss-érem került kiosztásra, mint az előadói jelentés nyomtatékosan hangoztatta: nem megfelezés, hanem megduplázás formájában. Ezt az *aequo loco* megoldást a rá visszhangként felhangzó megértés és méltánylás mintegy az irodalmi és közönségköztudat nevében egyhangúlag szentesítette. Két messze kimagasló, valódi érték jutott vele hangsúlyos kortársi elismeréshez.

*

Csortos Gyula három évtizedes művészi pályájából huszonöt esztendő a főváros színházi életének évkönyveiben hagyott nyomokat, jobbára igen emlékezetes lapokon. E pálya külső sorsfordulatainak szokatlan tarkasága a művész benső nagy nyugtalanságával szorosan összefüggő jelenség. Kezdetől fogva nem tűrte a megrögzített síneket, a kiszabott szerepkört. Ifjú éveiben a jóalakú,

kellemes hanganyagú művészt szívesen tessékelték a szerelmes métier, a «hódító férfi» szerepterülete felé. Helyt is állt ezen a területen, de képzeletét, ösztöneit az azzal járó egyhúrúság ki nem elégítette. A színpadi «jólneveltség» unalmából változatosabb tájak felé kíváncszott, s ha a lélek mélyeibe mutató feladathoz nem juthatott, inkább a szélére komédiázás rakoncátlanokodását választotta, semmint a megszokottság bábsütői egyformaságát. Pályakezdésének egyik tartalmasabb szaka a régi Magyar Színházhoz fűződik, mikor ebben magasabb igényű műsor kínálta a proteusi alakváltások lehetőségeit. Ebben az együttesben nőtt nagyra, s csak ennek az együttesnek széthullásával vált színházi világunk egyik legszeszélyesebb vándorává. Működésének adataiból szinte hiánytalanul egybe lehetne állítani a színházi intézmények számának és fajsúlyának egykorú statisztikáját. Hol a drámajátszás legkomolyabb fórumain találkozhatni vele, hol meg a színpadi munka legtávolibb mellékutcáiban. Éveken át oszlopa volt a Nemzeti Színháznak, olyan természetesen helyezkedett el ennek játékrendjében, mintha beleszületett volna, Shylockjának eredeti, határozott vonalú rajzával a magyar Shakespeare-játszás első arcélén aratta a babért, a hazai újdonságműsorban is, régibb idegen művek felújításain is közönségének korosabb része akárhányszor a nagy Ujházi Ede magával

sodró közvetlenségét érezte benne újjáéledni, — de még a Nemzeti Színházból is egyre-másra elportyáztott az olcsóbb műzsák otthonaiba, s majd valamely kabaré deszkáit ragyogta be melegen áradó bonhomiája, majd éppen egyik-másik ope-rett művészi sivatagában bukkant fel, termő oázis gyanánt. Mert a maga színvonala alá ott sem hanyatlott, a vásáriság mételye rajta már nem fogott, sőt szereplésének varázsát épp az adta meg, hogy a garasos multság egy-egy lélekzet-elakasztó pillanatában akárhányszor a grandiozitás felé tárt ablakot. A fecsegő habok mélyéből ilyenkor egy embersors elsüllyedt harangjának néhány kondulását lehetett felhallani.

A legutóbbi években a Vígszínház nézőtere látta őt legsűrűbben. Itt a műsor maga is szinte végletes szélsőségeket fog át, a lelkek mélyén sarjadt drámától a kacsalábon forgó zenés bohóságokig. A pirosbetűs napok természetesen itt sem gyakoribbak, mint az ünnepek a kalendárium-ban. Mégis pályájának egyik legün-nepibb fordulója éppen vígszínházi éveire esik: Hauptmann nemes melankoliájú, fojtott drámaiságú *Nap-lemente előtt*-jének hatalmas Clausen tanácsosával itt szolgáltathatta a költői erejű feladat s az ilyen feladatok vállalására bensőleg megérett színészi alkotóerő sugallatos egymásba áramlásának ritka színpadi csodáját.

Hanem e legszebb diadalának színhelye, a Vígszínház nézőtere a Greguss-érmes művészt a remeklése által nagy rangemeléshez jutott deszkákon már nem is üdvözölhette: azóta az örök vándor már újra más, bizony jóval koldusabb multú deszkákon emelgeti a rangot, nem shylocki, nem clauseni méltóságban, sőt: egy mindenféle méltóságtól meglehetősen távoleső jazzdobos figurájában. Hogy

jól van-e ez így, ne firtassuk, ne is hánytorgassuk. Csontos hozzá méltó színpad nélkül, akár jazzdobosi sorban is meglesz és — ha talán kallódóban is — érték lesz. Meglesznek nélküle a jobb színpadok is, de hogy érezhető és fájlalni való értékcsökkenés munkájukban ezáltal ne támadjon: abban valahogy kötve hiszünk.

*

Bajor Gizi azok közül a színésze-gyéniségek közül való, akik a szín-játszás lényegének évezredes misztériumát legtisztábban érzetik. «Korunk színésznője»-nek szokták nevezgetni, s való igaz, hogy a női varázsról és szellemről mai felfogásunkban élő fogalmi képhez színpadunkon legközelebb talán ő áll. Hanem ennek a nehezen magyarázható varázsnak minden «korszerűség»-en túl éppen valami korok fölötti íz adja meg legsajátabb jellegét. A világ rendje előtt valami gyermeteg csodálkozás, a kemény sorsfordulatok iránt valami kissé riadt kíváncsiság, az életörömökbe testvéries természetességgel, szinte valami lepkeönnyűséggel való beléfeledkezés, de még az örömök poharában is egy cseppnyi örömek izgatóan fanyar fűszere: ezeknek az indítékoknak különös szövődése benne az, ami a színpadon már pusztán jelenlétét is a jelentékenységgel, a gazdag képzettársításra serkentő érdekességnek magasába emeli.

«Sztár»-ragyogása mérhetetlenül több, mint a környezetüket külsőséges eszközeikkel könyörtelenül leteperő virtuózoké. Neki az állandó művészi otthon fészekmelegére nagyon is szüksége van, az összehangolt együttes légköri viszonyai nélkül szabad lélekzetvétele menten elakad. Eddigi pályájának éppen derekára esik rövid ideig tartó hűtlenkedése, amikor a magánszínházi igér-

getések őt is megszedítették. De a «produkción»-sikerre kacsintgató színházi vállalkozásokban az ő ösztönösen tiszta tehetsége művészi fogódzót nem találhatott. Bizonyos, hogy a Nemzeti Színház örökös tagságában, melynek díszéhez szokatlanul fiatalon jutott, ránézve nemcsak a színházhoz, hanem az önmagához való hűségnek parancserejű feltétele is mintegy adva van.

A magyar színészet vitánfelüli nagyjai közé pályája második évtizedében emelkedett. Ez a virágzó szaka jórészt a Kamara színpadán telt el, igaz, hol nem egyszer egészen súlytalan feladatok szakadatlan sorozataiban váltódott aprópénzre tehetségének aranya, mialatt a Nemzetiben sor is alig kerülhetett arra, hogy legszebb alapvetésű, gazdag igéretű alkotásait teljessé érlelhessen. Azért itt is, ott is adódott alkalom elégszer, hogy a költővel egyfogantatású teremtőereje teljes pompájában kibontakozhassék. Harmadrangú darabokban való *en suite*-szerepléseire kitartóan sereglett az átlag közönség, s egy eredeti, minden ízében egyéni tehetség igézetében mindannyiszor a finom és választékos színházi élmény hatása alatt oszlott szét, — hanem azért az értőbbek egy-egy ritkább, nagy lélekteremtő művének közelében érezhették csak igazán, hogy: most virágzik az áloél!

Első színpadunk munkájának iránítására hárul a kötelesség, hogy a benne szunnyadó képességeket rendre feltárja, hogy azoknak színpadi teremtőményekbe való felszívódását gondosan kiszemelt feladatokkal elősegítse. Bajor Gizi nábobai gazdagsága nem arra való, hogy annak egy hányadával értékelést adjanak, vagy éppen életmentést biztosítsanak holmi színpadi reménytelenségeknek. Élő és örök értékek szolgálatába kell állítani ezt az aranykész-

letet, olyanokéba, melyek a vett szolgálatokért dús kamatokkal fizetnek vissza.

Fenn az ernyő, nincsen kas.

Szigligeti-jelűltás a Nemzeti Színházban.

Magasabb irodalmi igények, finomabb jellemrajzi követelmény és verses-rimes forma: csupa olyan vonás, mely az íziglen «színpadi szerző» Szigligetitől erejének fokozott megfeszítését követelte, de amelyet ebben a darabjában vállalnia kellett, mert az akadémiai pályázat mindezt elébe szabta. Van is e vígjátékában némi merevség és kiszámítottság, a szellem könnyű csapongását célzó költői nyelvvel elég érezhető viaskodás. De azért igazi szeretetreméltóság, a jellegzetes iránt erős érzék és megépítői biztosság is van benne. Egész történetét, a nagyralátás kipelengérezését, molièrei egyszerűségű alapra helyezi, a pártivadász mamában meg a pártivadász «parlovag»-ban két igazi, élénk vérkeringésű figurát állít élénk, s az önkényuralom idejebeli Pestnek társadalmi életéről is egy-két jól ellesett vonással némi képet örökít ránk.

Olvasmányul túlságosan időálló-nak nem mondható, s bizonyára műsordarabul sem az. Hanem azért időnkint meg lehet szólaltatni, már csak abból az illő kegyeletből is, mellyel a Nemzeti Színház kiegyezés-táji életének megteremtője és táplálója iránt tartozik. A napi sajtó egy része — közműveltségtörténeti érzékének nagyobb dicsőségére — most valóságos felháborodással írt róla, hogy a színház Szigligetivel hozakodik elő; olyanformán tárgyalták az egész vállalkozást, mint a közönség igényei és pénztárcája ellen intézett merényletet! Boldog idők, amikor a gügyögő mult előtt bizvást

befoghatjuk a fülünket, hiszen a színirodalmat termő jelen csömör-
lésig lakat bennünket holmi Szigligeti-
ket fölényesen lepípáló remekművek-
kel!

Szigligetit okkal-móddal igenis adni kell, csak természetesen jó okkal és előkelő móddal. Úgy, ahogy most a Nemzeti Színház, jeles dramaturgjának, Galamb Sándornak ujjmutatása szerint, megselekedte. Galamb nem azon erőlködött, hogy a kissé fáradt vérkeringésű darab bordái közé valami «modern» injekciót löveljen. Finom izlése afféle reinhardtí gondolatától is visszatartotta, hogy a vígjátékot nyersanyagul használja, melyből valami felismerhetlenségig új, agyonfűszerezett konyhaterméket pancsoljon össze s hogy így Szigligetitől merőben függetlenül, de mégis mintegy annak a számlájára vigadozzon a színpadon. Mindezek helyett azt tette, hogy rendezését az egykorú játékstílus hatáselemei felé igazította vissza s ezzel sikerült is a darab eredendő, strukturai ügyességét és tisztaságát mai szemmel is méltánylást érdemlő értékül felmutatnia. A papucshős Donátfinak és diplomata-módra zsarnokoskodó feleségének dialógusaiba a «te vagy az úr a háznál»-féle fordulatok visszaterő nyugvópontjainak kellő hangsúlyra juttatásával szinte valami refrénszerűséget vitt bele, a fiatalok udvarlási jeleneteit felvonásnyi távolságokból is finom rendezői megoldások graciózus alkalmazásával hozta egymással vonatkozásba, megvillantva ezzel a szerző tervrajzi rejtett fogásait, s végül szigorúan résen állt, hogy a szereplők a verssorokat s a sorvégeken akárhányszor valami patinás hájjal csendülő rímeket realizstikusan lapos prózává ne szürkítsék. Felfrissítő elemből beérte annyival, hogy — a darab sűrű farsangi utalásait kissé kiszélesítve — a Donátfi-portán egy kis énekes-tán-

cos hevenyészett házibál beiktatásával teremtett némi élénkebb mozgalmasságot.

A rendező biztos stílusérzékét a közreműködők is átvették s a maguk sok kedves játékötletét mind annak szolgálatába állították. Rejtei alakja, ez az arszlánok fénykorából való «szeles gavallér»-típus Uray egyéniségének könnyedségéhez és keresetlen kelleméhez pompásan talál. A Nemzeti Színháznak Szerdahelyi Kálmántól napjainkig szervesen kiépült bonviván-hagyománya Uraynak valóban annyira sajátja, mint valami családi örökség. Vizvári Mariska meleg humora, benső kedvessége is elragadóan világított át kiseded taktikáinak és praktikáinak naiv szövedékén. Gál különösen az önmagának tett céltalan erélyességi fogadalmakat mondta el jóízűen. Lehotay finom mozgású, előkelő fellépésű báró. A könnyűvérű meg a házias leányka szerepében Olty Magda, illetőleg Eőry Kató buzgólkodott, teljes igyekvéssel, habár az egyénibb képzeletnek és zamatnak némi fogyatékával. Iványi Irén magyarosan megleleklük nénikéje kedves epizódalok.

A *Színház előtt* címmel néhány perces előjáték nyitotta meg az estét. Az abszolutizmus Pestjének keresztmetszetét tárta elénk, Szigligeti e Teleki-díjas darabjának bemutatója idején. A színlap elhallgatja ez előjáték írójának nevét, pedig titkos szerzője, Csathó Kálmán bizvást nevével is vállalhatta volna érte a felelősséget; a tetszést is, mely ezt a mult századközépi metszetekre emlékeztető, filigrán munkát fogadta. Kevészavú mondani-valóját — mely azonban célját, a közönségnek az időpont s korviszonyok felől való tájékoztatását a maga gazdaságos voltában is kitűnően szolgálja — a hölgyek sorából Halmy Margit és Vándory Margit, az urak közül pedig Somody Kálmán és Pe-

rényi László igen frissen és lendületesen tolmácsolja.

A nézőtér olyan őszintén mulatott, mint a divatujdonságok bemutatóin is ritkán. A «porlepte» Szigligeti emlékének nyiltszíni tapsok egész láncolatával hódolt az örök Nemzeti Színház örök közönsége.

Tovaris,

Jacques Deval vígjátéka a Vigszínházban.

Jó író és számító szerző egészen franciás jellegű kereszteződésének ismerjük Devalt, ki színpadjainknak egyik legsűrűbben vendégüllátott franciája. Másmilyennek ezúttal sem bizonyul. A győzelemben polgári hízásnak induló francia demokratizmusnak meg a győzelem után agyagkolosszusként összeomlott cári Szent-oroszországnak embereit mutogatja egymás tükrében ez az új vígjátéka, melyben egy emigrált orosz arisztokratapár kerül surlódásba hol a becsületrendes nyárspolgári francia társadalommal, hol a nagy mult örökében vörös farsangot ülő orosz szovjetbarbársággal. A vígjátéki elemek inkább az első vonatkozásból adódnak, a másodikban a darab lépten-nyomon a legvérzőbb dráma közelségébe sodródik. Kevertebb hangnemű színjáték csakugyan régideje nem került elénk. Az inas- meg komornasorba került orosz uralkodócsaládbeliek a bohózat, sőt operett mezején már-már a lomtárbajutásig el vannak használva. Deval nem fél őket újra elővenni s nyomorukat hol érzelmes, hol tréfás fordulatokban megint elibénk teregetni. Csak-hogy nála a hercegi nyomor háttérében négy milliárdnyi vagyon lap-pang egyik párizsi pénzintézetben. Ez a meggyilkolt cáré s Uratjev her-

ceg semmiféle diplomáciai ravaszkodásokra meg nem szegi hűségfogadalmát, annál kevésbbé a maga javára. Kenyéradó gazdájánál, a megtollasodott szocialista képviselőnél találkozik az üzleti ügyekben megjelenő szovjetdiplomátával, ki annak idején a maga életébe is, a feleségébe is gyalázatosan belegázolt. S végül e mindenkinél jobban gyűlölt féregnek mégis kiszolgáltatja a cári négy milliárdot, amikor ez az orosz fajtestvérek ehínségére s egy darab ősi, cári orosz terület elprédálásának kényszerére hivatkozik. Az elzászlotaringiai beidegzettségű francia színműíró könnyű vígjátéki hősul exponált orosz herceget végül is az áldozatos hazaszeretetet hőroszává magasztosítja.

Darabja tele van ilyen stílusteréssel, tele csináltsággal is. Viszont a jólesináltság erényét sem illik tőle megtagadni. Mesterkedik, de néha valóban mesterien. Érti az olcsó hatást csakúgy, mint az igazán finom fordulatot. Elsősorban színházat akar adni, de az irodalmat sem felejtí ki egészen. Érdemes volt ezt a művét is bemutatni, kitűnő szerepdarab voltán túl azért is, mert a franciák mai Oroszország-szemléletének is érdekes tanúsága. Jó és csillogó előadáshoz jutott a Vigszínházban, kivált Rajnai lakáj-jeleneteiben érvényesült kitűnően az «inasontúli» fölény és tekintély. Titkos Ilona valamivel bizonytalanabb vonalvezetéssel tétovázott a Romanov-ér s a komorna között. Góthné parvenü képviselőnéje jeles karikatura, párja, Somlay inkább angol klubembert mutatott, mint francia szocialistát. S egy kissé Mály Gerő is elkésett onnan, hol a rábizott elvtárs-hoz megkívánt zordonságot osztogatják.

Rédey Tivadar.

Képzőművészet.

«Tabán» rendezésére beérkezett pályatervek kiállítása.

«Tabán» rendezésére júniusban kiírt pályázat szeptember végén lejárt, a bírálóbizottság most meghozta döntését és a beérkezett terveket a Műegyetem dísztermében kiállította. Ez a mintegy hetven terv igen sok megszívlelendő ötletet, szép elgondolást, művészi lehetőséget hozott.

A tervek közül vannak olyanok, amelyek merész, nagyvonalú elgondolással készültek, meglepő megoldásokkal, — ezek vagy egyáltalán nem valósíthatók meg, vagy csak óriási áldozatok árán. Vannak, akik a mai lehetőséggel számolnak, a meglévőhöz és kivihetőhöz igazodnak, ezek az egyes, sokszor igen fontos részletek megoldásaiban néhol kitűnően sikerültek, de nagyobb szabású egészeket alkotni nem tudtak. — Az első díjat nyert Wurga László műegy. tanár terve sok szép részletmegoldást nyújt és főképpen a városmérnöki feladatokat, a forgalmat, az utak vezetését kitűnően oldja meg. Tervének főtengelye a széles Tabáni körút, mely a Krisztina-körutat csaknem egyenes vonalban az Erzsébethídhöz vezet le és amely csaknem minden terven megvan. A Körútnak a Döbrentei-téren hatalmas, szimmetrikus kezdőhangsúlyt ad. Reáfordítja az építendő Szt. Imre-fürdő homlokzatát, majd ott, ahol a Körút a fehérsáteri iskola alsó élet metszi, azzal szimmetrikusan a másik oldalon egy nagyobb előjárósági épületet tervez, ami által a Körút az Apponyitérre emlékeztető kibővítést nyer. A Körút következő meglepetése egy nagy, reányiló tér, melynek legmagasabb pontján egy nagyarányú fürdőépület, oldalt szálloda és szanatórium helyezkedik el. Hatalmas kiképzést

nyer a Palota-tér is, mely kibővítve a Királyi várra nagyszerű rálátást adna, míg a tér szemközti oldalát egy középület foglalná el. Ezt a gondolatot is majdnem minden tervnél megtaláljuk. A Tabán legszebb kilátású pontjára, a Czakó-utcai iskola elé teraszos kioszkot tervez, míg a többi terület a völgyben bérházakkal, a hegyen kertes villákkal lenne beépítve. Részleteiben így nagyon szép e terv, talán túlságosan ünnepélyes, mutatós jellegétől eltekintve az, amelyik a legkevesebb megoldatlan kérdést tartalmazza.

A második díjat nyert terv (Árka, Hönsch és Katona) rendkívül nagy fantáziával van megoldva. A fővárosnak erre az égetően szükséges jövőbeli lakóterületére, mely hivatva lesz a Belvárost City-vé fejleszteni és üzletembereinek, hivatalnokainak szép, egészséges és közeli lakást adni, hatalmas Népművészeti-múzeumi parkot tervez. Általában minden tervező gondolt arra, hogy a ház-sivatagok között zöld oázisok is legyenek, csak a parkok elhelyezése különböző. Egy fürdő a mai Ráczfürdő helyén, szálloda a hegyoldalon és sűrű ház-sor a Körút mentén — szegélyezi a parkot. Tervnek nagyon szép, megrajzolása elsőrendű. A harmadik díjat is egy hatalmas fantáziájú terv, Weichinger és Nedviché, nyerte. Körút, egy arra merőleges tengely föl a hegyre, ennek végében egy hatalmas szálloda és eköré sugár-szerűen és körívesen, szigorú szabályossággal, teljesen egységes rendszerrel helyezkednek el az utak. A terv elgondolása és megcsinálása nagyszerű — kár, hogy teljességgel kivihetetlen.

A nemdíjazottak közül elsősorban Vágó József pályázaton kívüli terve

érdemel említést. Vágó a Szarvas-teret képezi ki a párisi csillagterekre emlékeztető nagy térré, kilátással egyrészt a Dunára s azon át az Országház kupolájára, másrészt egy a Ráczfürdő helyén építendő fürdőre. Ez is nagyszabású elgondolás, de megvalósítható, mert csak a sík terepen szabályos. Kár, hogy a Körutat túlmagasan a hegyre vezeti. A mellette építendő egyöntetű villák sora sem szerencsés gondolat. Nagyon megszívlelendő, bár nem tartozik szigorúan a Tabánhoz, tervén a Déli pályaudvar áthelyezése kb. a mai Mészáros- és Róka-utca sarkára, ahol szép *parkos úttal* lehetne az alagúttal összekötni. — Pogány Móricz megvásárolt tervén főképpen a nagyszabásúan megtervezett Nagyfürdő kap meg a Dunára néző monumentális homlokzatával. A terv póz és ünnepélyes hangsúly nélkülisége üdítően és kellemesen hat. — Sok értékes gondolatot tartalmaznak a ki nem tüntetett tervek. Így Ligeti Pál «Virágos katlan» jellegű terve a szépen elgondolt *parkkal* a középben, bár

ennek a fás, virágos térnek és a jobb területkihasználásnak kedvéért a Gellérthegy oldalát építi tele. A második díjas terv gondolata, de használható, kivihető megoldásban. Az «Újbuda» jellegű a Szent Imre-fürdő előtt létesít egy nagyméretű, gyönyörű körteret; ez bizonyosan sok fürdővendégnek lenne kedvelt sétahelye. Hasonló megoldást talált az «Új Tabán» jelige, itt a fürdőnek hatalmas, Dunára néző homlokzatot is sikerült adni, de elmaradt a Körút és ezzel a tabáni forgalom megoldása. A Körút és fürdő szép megoldása teljesen csak azoknak sikerült, akik a Szerb-templom lebontását javasolják («Út», «Ráczváros»). Így csaknem minden terv hoz valami szépet, valami megszívlelendőt és annak ellenére, hogy egyik terv sem hoz teljesen kielégítőt, nem mondhatjuk azt, hogy a pályázat eredménytelen és fölösleges volt. Különösen akkor nem, ha a fővárosi ügyosztálynak sikerül a sok jó gondolatból egy új tervet csinálnia.

Valér Erik.

Zene.

Az Operaház olasz újdonságot hozott színe: *Francesco Cilea «Le-couvreur Adrienne»* című fiatalkori operáját. A szerző, aki jelenleg a nápolyi konzervatórium igazgatója, hazájában igen népszerű; e művét 30 év alatt (1902-ben mutatták be) számos külföldi színpadon adták elő. Így került el hozzánk is újabb bizonyítékául annak a nagy előszeretnek, amivel az operai színpadok vezetői ma a jól kipróbált, jól ismert, igen melódikus stílusok iránt viselkednek. Miután Puccini operái meghódították az egész világot, nyugodtan, minden nagyobb kockázat nélkül lehet színrehozni olyan élő zeneszerző művét, ami ugyanazok-

ból a forrásokból táplálkozik. Zenéje sokszor szinte a csalódásig idézi Puccini szellemét, így miért ne lehetne remény arra, hogy Puccini operáinak sikereit is idézni fogja?

Ami a melódikus pátoszt a szentimentális lirizmust illeti, Cilea zenéje teljesen meg is felel a várakozásnak. A mű témája természetesen a szerelem, amelynek minden árnyalata: a boldogság és a fájdalom, a hit és a kétely, a vágyódás és a gyűlölet mindmegannyi alkalom Cilea romantikus stílusának érvényesítésére. A szövegírók ezt az örök témát — jelen esetben a nagy francia tragika és Szász Móric a törökverő hadvezér szerelmét — sokféle motívummal

bonyolítják, hogy azután a negyedik felvonás végén az operaszerzőt egy megható «Liebestod» megírására ihlessék. (Lásd: Traviata). De amíg a hősnő odáig jut, az asszonyi féltésből és bosszúból megmérgezett ibolyacsokor illatától éppen akkor hal meg, midőn szerelmese szívével együtt kezét is felajánlja neki, Cilea gondoskodik arról is, hogy egyes megragadó jelenetben drámai erővel pezsdítse fel a bőven, de sokszor igen felszínesen és kevés eredetiséggel ömlő melódikus áradatot. Így önkénytelenül felfigyelünk Adrienne monológjára, amit vetélytársnője, Bouillon hercegné estélyén, a társaság kérésére előad. A szerelmét féltő asszonyi szívgyűlölete, szenvedélyes fájdalma, bosszúvágya valóban izzó színekben jut a zenétől áttüzesített drámai deklamációban kitörésre. Az utolsó felvonásban a halál közelléte, a magát megcsalatottnak vélt Adrienne búcsúja szerelmétől, rövid boldogsága, majd összeomlása teszük őszintébbé, mélyebb színezetűvé a zene mondanivalóját. Minden ízében olasz ez a zene: könnyen, akadálytalanul áradó, a jelen hatásnak hódoló, az érzelmek hullámszásával együtt növekedő vagy apadó melódikus folyamatában benne van az élet a maga természetes, problémátlan «úgy ahogy jön» előrehaladásával.

Báthy Anna Lecouvreur Adrienne szerepében az előadás legnagyobb teljesítményét nyújtja. Mély átélő képességével és meglepő drámai erővel mindent kihozott ebből a szerepből, amit lehetett. *Némethy Ella* a hercegné, *Székely Mihály* a herceg, *Rössler Szász Mór*ic, *Maleczky Oszkár* Michonnet rendező szerepében jutottak jelentősebb alakításához. Feltűnt *Nádasdy Kálmán* szövegfordítása, amely mind zenei, mind költői szempontból kitűnő. Mintha ezt a jó szöveget az énekesek is érthetőbben

és világosabban ejtették volna ki a szokottnál. A rossz szövegéneklés rögtön érthetővé válik, ha a fordítás nem akadályozza, hanem elősegíti a zene szárnyalását.

A díszlet és a rendezés az első felvonásban igen kevés illuziót nyújtott. Nem is szólva a kortörténeti követelményekről — amelyeket úgy látszik itt sem nagyon tiszteltek — a Comédie Française öltözőjét és a színpadi kijáratot a legnagyobb jóakarrattal sem lehet ilyenformán elképzelni. Ugyanígy a harmadik felvonás háziszínpada olyan szerencsétlenül volt beszorítva a sarokba, hogy a barokkos tánczenére elletett kis ballet hatása a megfelelő háttér hiányában teljesen kútba esett.

*

Az «Új Magyar Zeneegyesület» *Bartók-estje* végre hosszú idő után alkalmat adott arra, hogy egy teljes hangverseny keretében adjon képet a nagy magyar mester alkotásairól. Ilyenkor derül ki, hogy az igazi zenei érték az idő multával milyen feltartóztathatatlanul halad előre a mindég általánosabb megértés felé. Most fedezik fel 10 évvel előbb írt műveinek rendkívüli szépségét, mint pl. a II. vonósnégyes ritmikái eredetiségét, frissességét, scherzójának nagyszerű őseréjét, az adagio szordinos panaszának végtelen fájdalmát. Most kezdik megérezni újabb műveiben egyéni stílusának rendkívül logikus és érdekes továbbfejlődését. Hogy ez a felismerés ilyen lassan megy végbe nem csodálhatjuk, hiszen évek alatt alig hallhatjuk műveit. Nagyon gyakran kellene előadni Bartók zenéjét, hogy ne csak a jövő nemzedék, hanem kortársai is tudatában legyenek annak, mit jelent a magyar szellemi élet számára az ő művészete. Viszont bármennyire érthető a művészlélek érzékenysége — Bartóknak sincs egészen igaza, midőn teljesen

visszavonul a nyilvános zenei élettől és egy lépést sem tesz műveinek érvényesítése érdekében. A művészi alkotás nem lehet az alkotó magánügye, a szociális közösség alól a legnagyobb zseni sem vonhatja ki magát, mert minden szellemi alkotásnak csak úgy van értelme, ha az embernek az emberhez vezető útját egyengeti. A művészet kulturális tény, tehát egy kulturális közösség ügye, így az alkotónak nemcsak mint embernek, hanem mint művésznek is szüksége van arra, hogy környezetével érintkezzék, kölcsönös egymáshatásban kiegyezzék, bizonyos érzékenységek fölösleges kihívását elkerülje. Ebben áll a nagy úttörők művészetpolitikája, ami végeredményben mindkét fél javát szolgálja.

Hogy milyen örömmel és lelkesedéssel látja a magyar közönség Bartók Bélát a hangversenydobogón, annak még egy bizonyítéka volt az a nagy ünneplés, amivel Waldbauer Imrével együttesen tartott szonátáestélyén részesítette. Mindenki érezte, hogy a zongoránál egy kivételes művészi egyéniség ül, akinek éles, tisztavonalú profilja mellett halvány árnyékká mosódott a hegedűs jelentősége. Nehezen tudnánk eldönteni, mi okozott nagyobb gyönyörűséget: Mozart szonátájában a kifejezés rendkívüli könnyedsége, Debussy páratlan harmóniai és ritmikus fantáziájának tökéletes megelevenítése, vagy a Kreutzer-szonátában a fékevesztett erők és a formáló szellem küzdelmének konzsenziális, szinte magának az előadónak lelkéből fakadt visszaadása.

Szívből óhajtjuk, hogy e két hangverseny nagy sikere elősegítse a mester és a magyar közönség teljes egymásratalálását.

*

A budapesti zeneélet nem igen bővelkedik a bemutatókban, így

könnyen feltűnik olyan műsor hirdetése, amely egy kamarazenekari hangverseny keretében Amerika két neves zeneszerzőjétől ígér újdonságot.

Tekintve az itthoni ritka alkalmat az Újvilág műzenéjének megismerésére, kíváncsiak voltunk arra, vajjon a modern civilizáció és világszemlélet legjellegzetesebb hazája milyen műzenét tud felmutatni, ki szabadult-e már a jazz táncformáinak banális szűk kereteiből? *Witthorn* Emerson és *Gruenberg* Louis zeneszerzők nevei ebből a szempontból némi reményre jogosítottak. De sajnos, hiában! *Witthorne* epizódja «Saturday's Child» (a szombat gyermeke) csak azt bizonyította, hogy az amerikai zeneszerző nem tudja nélkülözni az exotikus elemeket (néger költő verseire írta művét s — ami fontos — *Miwan* *Naiwi* nevű hawai énekesnő adta elő az énekszólamot!), de annál jobban nélkülözi a zenei invenciót. A szavak és a zene valamilye *synaesthesise* (a színeket zenében, a zenét színekben érezni) lebeghetett a szerző előtt, de a bágyadt, erőtlen, teljesen szétfolyó hangképek programszerű felsorakoztatása még a szöveg mellett is értelmetlennek, sőt éretlen próbálkozásnak hatott. Ilyesmit csak amerikai «zenekultúrával» lehet elfogadtatni. A másik mű szerzője *Gruenberg*, az ismert jazz-stilizáló és néger egyházi dalok feldolgozója. A «Daniel jazz» is ilyen dalok karikatúrázása. Körvonalai-ban valamivel kifejezettebb volt az előbbinél, de jelentéktelenségben és sületlenségben semmivel sem maradt mögötte. Ennél a «műzenénél» akkor még mindég többet ér a fejlődésében teljesen megakadt jazz-zene s így egyelőre még várhatunk az Amerika monumentális építészeti stílusához méltó amerikai műzene megszületésére.

*

A Wiener Staatsoperchor díszhangversenye kitűnő karmesterének, *Clemens Kraussnak* vezényletével méltán tarthatott igényt a legnagyobb érdeklődésre. A kiforrott művészi stílust ma sokkal jobban tudjuk méltányolni egy nagy művészcsoporthoz, mint egyes művészeknél, különösen ha ez a stílus olyan nemes hagyományok és fegyelem eredménye, mint a bécsi opera énekkaráé. Műsorukon a régi egyházi zenét *Palestrina* és *Antonio Lotti* képviselte. Utóbbi az új velencei iskola, nálunk alig ismert, legnagyobb mestere. Nyolcszólamú «Crucifixus»-át olyan tökéletesen adták elő, hogy szinte fáj a mű rövidsége. Az előtte felhangzott *Palestrina*-műnek csodálatosan kiegyenlített, harmónikus arányosságával, angyali bájával szemben, *Antonio Lotti* vokális stílusa már a XVIII. század barokk szellemére mutat. Az énekkar telített hangszíneiben teljesen érvényre jutott a témának a sötét mélységek-ből ragyogó magasságokba való emelkedése, a végső kibontakozás fensége, a fény és árnyék, konzonancia és diszszonancia ellentétének a lelki fájdalom kifejezésére való felhasználása. — Rendkívüli technikai tudást követel *Strauss Richard* húszszólamú «Deutsche Motett»-jének virtuóz előadása. A világhírű szerző egyénisége azonban nagy ellentétben áll az inkább klasszikus fegyelmet követelő, tehát szűkebb keretű, több-

szólamú énekstílussal. Motettjét egy hatalmas romantikus zenekari mű módjára építi fel, ami a végén már csak büvészkedő öncél, az előadók részéről tiszta munkateljesítmény. Ennek a munkának a nagysága azonban, dacára a mű részletzsépségeinek, korántsincs arányban a teljes értékével. — Hogy mi az igazi vokális stílus a maga klasszikus szépségében, azt *Palestrina* és *Lotti* művei mellett a magyar mester, *Kodály Zoltán* «*Mátrai képei*» mutatták meg. Amilyen különös volt az izzig-vérig magyar ritmusokat és dallamokat német szöveggel hallani, olyan élvezetünk telt abban az igazi mesterműnek kijáró lelkesedésben és szeretetben, amivel a derék bécsiek *Kodály Zoltán* művét énekelték és abban a hálás, a Mestert büszkén magáénak valló ünneplésben, amiben a magyar közönség a magyar szerzőt részesítette. Ilyen kóruszerzeménynek se akad ma egyhamar párja a világon. — *Verdi* «*Ave Maria*»-ja, *Korányi Frigyes* «*Komm süsser Tod*», *Hubay Jenő* igen hatásos *József Ferenc főherceg* poetikus szövegére írt vegyeskarai és a pompás lendülettel előadott *Johann Strauss* Kaiserwalzerje szerepeltek még a műsoron. Az est magánénekesnője, *Viorica Ursuleac* a Hubay-és *Strauss*-dalokat főképp a nagy kiterjeszkedést kívánó kifejezésben magával ragadó előadásban, diadalmasan csengő szopránhangon, nagy sikerrel énekelté. *Prahács Margit*.

G É P M Ű V É S Z E T:

A R Á D I Ó.

A rádiókritika elvei és útjai.

A rádiókritika a legifjabb ága a művészeti teljesítmények megvitatásának. Tárgya és eszközei eltérnek a kritika egyéb fajtáitól használt tárgyaktól és eszközöktől; itt mások a szempontok, mások az arányok és mások a következtetések, mások a közönségre tett kritikai hatások is.

*

A rádiókritika a kritika tárgyának korábban elgondolhatatlan időbeli kiszélesedését jelenti. Csak a magyar műsor kritikai figyelése is önmagában naponta 13—14 órát jelent, ha ehhez hozzávesszük még a hamarosan bekövetkező második magyar műsor napi 4 óráját, úgy naponta 18 órai anyaggal kell számolnunk.

Ekkora anyagot átfogni már nem is lehet. Ha most még hozzászámítjuk a külföldi műsorok művészetnyújtásának határtalanságát, be kell látnunk a rendszeres és minden műsorszámra kiterjedő rádiókritika lehetőségét.

*

Az irodalmi kritika ekkora tér- és időbeli arányok előtt nem állott soha. Magyarországon ma mindössze három lap ad rendszeres rádiókritikát, de ez a három lap kétszázezer példánynál többen jelenik meg és hetenként egyszer ilyen tömeg számára beszéli meg a rádió elmúlt műsorját. Ez a rádiókritika sokkal nagyobb olvasottságnak örvend minden más kritikánál, így tehát értékeit az egyetemes nemzeti kultúra szempontjából sem lehetnek közömbösek.

*

Hasonlíthatatlanul több ember hallgat rádiót, mint amennyi olvas. Az egész magyar könyvtermelés, a teljes magyar folyóiratirodalom nem is álmodhatik rádióarányokról. Még az összes magyar napilapok példányszáma, mely félmillióra tehető, sem birkózhat meg egykönnyen a 311.000 magyar rádióvevőkészülék hatásával; a 180.000-es különbséget pedig a megszállt terület és a külföld hallgatósága kiteszi. A rádióhallgatóság kritikaiérzeke és irányításvágya igen erős. A hallgatott műsorszámokról alkotott véleményét hozzá akarja mérni valamihez, kíváncsi rá, hogy műsorlapjai milyen álláspontot foglalnak el a hallottak dolgában. Ezért igen népszerű a rádiókritika és ezért nagy a hatása.

*

A kritika minden más ága nagyarányú alkotásokat kíván. Az írótól nagy regényeket, egészestés színműveket, a festőtől nagy kompozíciókat, hatalmas vásznakot, a szobrásztól köztereket ékesítő alkotásokat, az építészettől palotákat, a zeneköltőtől operákat, nagy szimfóniákat kér. A rádiókritika korunkhoz és a rádió egyérezékű voltához híven a rövidben, a más területeken lenézett miniatűrben keresi a nagyot. Harcol az egészestés színdarabok ellen, nem tűri a sok szereplőt; az egyfelvonásost tartja a rádiószínpadra megfelelőnek vagy a több rövid hangképes, de igyekező egyórahosszat tartó darabot. Küzd a teljes operák közvetítése ellen, melyekből egyszerre csak egy-

egy felvonást vél mikrofon elé vihetőnek. Ami az irodalmi kritika területén eddig sohasem fordult elő: magukban álló csevegéseket, elbeszéléseket és felolvasásokat is méltat. A rádióelőadók költői, művészeti képét apró dolgokból, mondhatnók, mozaikokból állítja egybe. Ezzel az előadó művészetnek és az irodalmi és zeneköltészetnek korszerűbb és tágabb területet biztosít. Mentésnek kell lennie úgy az irodalmi, mint a zenei kritikai ortodoxiától, mert különben közönsége, az ortodoxiát nem tisztelő tömeg elfordul tőle.

A rádióműsor sikerének más művészi produkciók területéről ismert mérőeszköze nincs. A taps hiányzik. Egyes műsorszámokra vonatkozó kasszasiker nem állapítható meg. A könyv sikerének ismertető jele, a könyv fogyása itt a műsor kelendőségében nem mutatkozik. Régi esztétikai elvek nem érvényesülnek. Az előfizetők számának emelkedése vagy csökkenése ekkora tömegnél már csatlóka útmutató a műsor jó- vagy rosszvolta tekintetében. Vannak európai országok, hol a miénknél jóval rosszabb, mennyiségre és minőségre egyaránt sokkal kevesebbet jelentő műsorok mellett az előfizetők száma rohamosan szaporodik; másutt viszont a legragyogóbb műsor sem viszi az előfizetők számát feljebb. Közismert dolog rádiószakemberek előtt, hogy az északi népek sokkal fokozottabb mértékben rádiósok, mint a déliek. Ahol kevesebb a napsütéses napok száma, ott rohamosan nő még mindig a rádióelőfizetők tömege. Mi, magyarok nem vagyunk sem északi, sem déli nép. Néptömegeink szegények, a magas rádióvevőkészülék- és lámpaárakat nem bírják. Mezőgazdasági államok általában sokkal gyengébb rádiósok, mint az ipariak; csak az egy Dánia kivétel, a világ legjobb rádiós országa. (Pedig a műsora gyengébb a miénknél.)

A stúdióba meg a lapok szerkesztőségeibe beírt levelek sem teljesen irányadók műsorhatás szempontjából. Sok az önlevél és az előadók által megszervezett levéliratás. Sok a személyi ellenségeskedés, bosszúállás és a harag, kenyéririgység alapján keletkezett «kritikai levél». Az önadminisztrálás és az alantas indulatok egész sora jelentkezik a «kritika» örve alatt.

A rádiókritikára ilyen körülmények között rendkívül fokozott művészeti és lelkiismereti felelősség hárul.

*

Ki a jó rádiókritikus? Akinek mély, átfogó irodalmi, tudományos és zenei műveltsége van és nagyon, de nagyon szeret rádiózni. Emellett jó közönségérzékkel is bír és ismeri a szórakoztató üzemek lélektanát. Ilyen ember kevés van általában, de megnyugtató, hogy a magyar rádiókritikai helyeket ebből a fajtából valók töltik be. A rendszeres magyar rádióműsorkritikát rádiót szerető, nagy jártasságú írók és ujságírók írják. A mindent-meghallgatásra ők sem vállalkozhatnak, a figyelemreméltóknak látszó műsorszámokat azonban valóban lelkesen vigyázzák és nagy felelősségük teljes tudatában vetik gondolataikat papírra. A komoly rádióközönség és maga a rádió egyaránt értékeli őket.

Amíg a hivatásos magyar rádiókritikáról csak jót mondhatunk, annál nehezebb az állásfoglalás az alkalmi rádiókritikusok dolgában. Itt az avatatlanságnak, a szertelenségnek, felelőtlenységnek elképesztő jeleivel találkozunk nap-nap után. Közéleti szereplők mondanak vagy írnak olyan dolgokat a rádióról, melyekből világosan kitűnik a másod-, harmad-, sőt huszadkézből vétel; általában ki lehet mondani, hogy a rádióról nyilatkozó közéleti szereplők jelentékeny része nemcsak járatlan a rádiózás dolgában, hanem rádiót is vajmi ritkán

hallgat. Lépten-nyomon hivatkoznak a külföldi rádiózás összehasonlító példáira emberek, akiket a hozzáértő már egyetlen mondatával úgy sarokba szorít, mint valami kérkedő gyermeket; a szaknyelven műsorkalkulációnak nevezett dolgokról az alkalmi kritikusoknak fogalmuk sincs, még kevésbé a mikrofon kívánalmairól és lehetőségeiről.

Ebben a tekintetben a mikrofon elé kerülők és kerülni kívánók jórésze sem más. Megfigyeléseim alapján teljes tárgyilagossággal állíthatom, hogy a mikrofon elé tülekedők közül számosan nem hallgatnak rádiót; az a követelődés, mellyel a műsorba igyekeznek magukat beharcolni, merőben fordított arányban van a rádióban való helyes szereplésről még sohasem szerzett tájékozottságukkal. Egyszerűen szerepelni és keresni akarnak.

Általában: minél jobban támadja az alkalmi kritikus a rádió egész műsorát, vagy annak egyes számait, annál kevésbé szerelmese a rádiózásnak. A szenvedélyes, az igazi rádiósok, a szereplésben érdektelenek a legtörelmesebbek. Méltányosan megadják mindenkinek a magáét és ha nekik nem tetsző műsorszámot hallanak, belátják, hogy másnak azért nagy öröme telhetik benne.

Az érdekeltség alapján megnyilvánuló kritikai tapasztalatok vezették a német birodalmi rádió igazgatóságát arra a most kiadott rendeletére, hogy aki rádiókritikát ír vagy mond rendszeresen, az a bírált állomás műsorában semilyen módon nem szerepelhet. A kritikusnak is, a rádiónak is üdvösebb mindkettőjük teljes függetlensége.

Kilián Zoltán.

Márciusi számunk

közölni fogja Bözödi Jakab György kolozsvári író «Eladó temető» című dicséretet nyert elbeszélését. A szépirodalmi rész másik érdekessége Luigi Pirandello «A mizzarói holló» című elbeszélése lesz, Horvát Henrik fordításában. M. Juhász Margit «Bessenyei mozaikok» címen novellisztikus kis miniatűröket rajzol a magyar testőrköltő életének egy-egy mozzanatáról. Ortutay Gyula Buday György fametsző-művészetét méltatja, Hamvas Béla John Cowper Powys nagy angol regényíró portréját mintázza meg, Thurzó Gábor pedig az új német regényírók fölött tart seregszemlét. «Az ember tragédiája» budapesti jubiláris 500. előadásának bírálata mellett a «Napkelet» ismerteti a Burgtheater Tragédia-rendezését is. A hamar népszerűvé vált hazai «folyóiratok szemléje» külföldi folyóiratok érdekesebb cikkeinek ismertetésével bővül majd. Változatos tartalmú rovataink sora és regénymellékletünk egészíti ki következő számunk gazdag tartalmát.

K Ü L F Ö L D I K R Ó N I K A

Stefan George.

1866—1933.

Azok közé a költő-zsenik közé tartozik ő is, akik évtizedekre előre megsejtik az elkövetkező kort, mi még az idő méhében dolgozik. Talán akkor vívta ki magának az individualizmus az elismerés magaslatait az állami életben és a szellem egész vonalán, amikor George lelkét már rabul ejti a szinte sírig tartó, mindent átfogó, kozmikus élmény, amely őt a kollektívizmushoz, annak a történelemben legtisztábban kialakult két életformájához, az antik görög és a keresztény középkor egyetemességéhez vezet el.

Mint minden zseni, ő is északi fény, páratlan jelenség korában: katolikus az évszázadok óta protestáns jellegű, német lírában, irodalomban. S talán éppen ez az, mi őt elhatárolja s mi benne kibontakoztatja az akkor még zseniális sejtelemnek is különösen ható, ám az előttünk folyó életben már egyre erősebben megmutató kollektívizmus gondolatát. Katolikus, ezért az egyetemes, a teljes, az egész vágya ejti lábba, de a szájalmas, tragikus és részeire bomlott, szétzilált lélek-egyén, mit maga előtt talált, a teljesség iránt érzett, hatalmas vágyának nem lehetett tárgya. Az individualizmus csődjét és alkonyát a zseni-szem már itt-ott mintha meglátná és kétségtelenül ez eredményezi korának és a korléleknek azt a páratlanul kemény kritikáját, mit a kielégítetlenség keserű érzete fakaszt fel és táplál benne. Kora, melyben él, tehát csalódást és fájdalmat okoz, mert nem elégíti ki, de

az egyetemességgel eltöltekező lélek máris megtalálja azt a kort, azt a lélekmegnyilvánulást, ami benne a teljes és az egész vágyát tárgyi valósághoz juttatja. Így ér el a középkor világáig és a középkori szellemnek talán legbámulatraméltóbb kivirágzásán, a skolasztikán keresztül az ősforrásig, az egyképen totalitást és egész-voltot tartalmazó, antik görögségig. Az alázatos lélek önátadásával hajol vissza a két letűnt korba, melyről ösztönösen megérzi, hogy az új élet nyújtotta keretek között és e felfokozott élet gazdag eszköztárának az egyeztetése mellett még elkövetkezik a renaissance-a. Költészete ennek az újjászületésnek szeretne «pusztában kiáltó szava» lenni.

S az is lesz, mert a magát megálázó és így felmagasztosuló lélek nemcsak a két kollektivitás lényegét, a —testvéri közösséget, a hitnek mindent kiegyenlítő egyetemességét — ragadja meg ezzel, hanem még azt is, mi e két kor formális jellemzője.

A görög szellem természetszemléletét, testmeglátását sugalmazza neki. George előtt a lírában egyrészt a pantheisztikus, másrészt a romantikus természetszemlélet uralkodott. Az egyik mindenben, holt anyagban, immanenciában Istent látott, míg a másik a természetben való át-
lényegülést, helyesebben a természetnek a romantikus lélek képmása szerint való eszmei átformálását jelentette. A görög lélek sem pantheista, sem romantikus nem volt. Tudat alatt kétségtelenül élt benne a halhatatlan,

szép szomorúság, amire visszhangot talán legigazabban a természetben talált. A természetben és legtökéletesebb megnyilvánulásában, az emberben, a harmonikus, szép emberi testben. Még lélek nem rajongta körül olyan igaz tisztelettel a teljes emberi testet, mint a görögé volt, hiszen abban, szabályos vonalaiban, hibátlanul arányos méreteiben látta a teremtetelenségét, egész-voltát. Olyan teljes és szép az emberi test a görög lélek tükrében, hogy az már szomorúvá tesz, ugyanazt a tragikus, szép szomorúságot kelti, mi az alkotóé az alkotás pillanataiban. S George megérti a görög lélek e test-tiszteletét és ezért övé a halhatatlan, szép szomorúság is. Nincs tán kötete, verse és sora, amelyben ott ne húzódnék ez a szomorúság, mint valami egészen finom, alig látható ködfátyol.

Igaz, a görögség ez adományait végeredményben a skolasztikának köszönhetné, ám a középkor e nagy műve önmagában is gazdaggá tette a költőt. A skolasztika összefogó ereje kétségtelenül az *ordó*, a mindent megvilágító, mindennek helyét megjelölő *rend*, amelyen a középkori elme e páratlan alkotása felépül. Ezt a «rendet» adta a skolasztika Georgének, s ennek egész életére, művére döntő jelentősége lett. Mindenekelőtt végérvényesen meggyökeresedett benne az egyetemességnek a vágya. A nagy «rend» kielégítette lelkét és az embert is nyugodttá, egyensúlyozottá, rendemberré tette, hiszen szilárd élet-tengelyét végérvényesen elnyerte. S ez az *ordó* lírájában is érezteti hatását: teljes életművének nemcsak ugyanegy, állandó élményből való fakadása, hanem elsősorban a mindig tudatosan kidolgozott és azonos vágyanban futó szerkezete miatt, amely nemcsak ciklusaiban, kötetekben, mint az *Alqabal*-ban, a *Bücher der Hirten und Preisgedichte*-ben, a *Teppich des Lebens*-ben, a *Siebente*

Ring-ben, a *Stern des Bunaes*-ben stb., hanem egész költészetében mint összetartó erő — *ordó* — mutatkozik meg. Ezért sokan voltak azok, akik a megkívántnál erősebbnek találták Georgerben az intellektuális síkot. Pedig e tudatos törekvés az egységes szerkezetre sokkal inkább a totális, az egész iránt érzett vágyból fakadt, mit korábban hasztalan keresett, s mit a két kollektivitásnak a maga költő-egyéniségén megszürt egységében lelt fel.

Ám éppen úgy nem jutott volna el a teljességig, ha meg nem látja a középkor-arc még egy vonását és ez a misztikumba való bekapcsolódás, a transcendens viágnak való önfelajánlás. A középkori lélek a testvéri kollektivitáson túl égett, szinte elégett a túlvilági lét rajongásának a lángjában, mit az életteljesség nevében gyújtott meg. S George talán ugyanakkor, amikor az «egész» gyökeréig jut, kapcsolódik bele a valódi misztikumba és lesz sajátja a középkor révülete, amelyben minden s így elsősorban a lélek megtisztul, megtelik étellel, hiszen a transcendencia fűti s olyan lesz ez a lélek, mint Semiramis függőkertje, — buja termékenységű, hiszen közelebről kapja az életet fakasztó fényeket és nedvözönöket. S e misztikus elragadtatásokban ez a «kiszéledőbetűs költészet» a *Canticum Canticorum* magasáig emelkedik.

Ez a misztikumba való bekapcsolódás, a misztikus és transcendens valóságoknak a megérzése és megfogása mutatta meg neki az élet valódi gyökeket, a minden feleslegestől megszabadított lényegeket, a szimbolumokat. George fordította Baudelaire-t, de aligha az ő szimbolizmus érelte meg benne a szimbolumok meglátását, mert az ő szimbolumai valóban az élet gyökerei, mind egy és oszthatatlan, önmagában egész és teljes, mert mindnek ugyanaz a

tengelye — a hit. (*Das Jahr der Seele.*)

Stefan George — az ember — már csak : volt, de az évtizedek újságát megsejtő és előkészítő költő azonban : van és lesz. Kortársainak is adakozója volt a most kibontakozó kollektivismus útja egyengetésében, bármennyire hangoztatják is sokan fölényes magányos-költő-voltát és korától való elfordulását, mégis szánakozása és segíteni vágyása a szétzilált lélek-egyedeken és testvéri együttérzése elemi erővel élt benne. Dialektikus és vezérségének, apostolságának ideje azonban inkább most teste elmúlása után következik el. A válás mélységén épülő kollektivitás, az ordó, a szép szomorúság költője fogalmazza meg ihletett szavakban a mai ember vágyát, hogy helyét, az életben rendjét, élettengelyét megtalálja.

Dénes Tibor.

Pirandello élete.

Frederico Vittore Nardelli: L'uomo segreto. Vita e eroici di Luigi Pirandello. Roma—Milano, ed. Mondadori.

Az emberi kíváncsiság és szenzációéhség alighanem mélyebb forrása a pletykának, mint az a közkedvelt általában olcsón megszerezhető gyönyörűség, amit ismerősök és barátok többé-kevésbé becsületbevágó megszólása okoz. Azért, hogy az «ártatlan» pletyka mégis jóval ritkább, mint az embertársaink tisztos hírét-nevét veszélyeztető szóbeszéd, legtöbbször nem annyira az ártó szándék felelős, mint inkább az a fölöttébb sajnálatos körülmény, hogy a «valóság» rendszerint fakó és érdektelen s csak némi művészi szabadsággal kezelve válik pletykatémául alkalmassá. A legfőbb műfaji követelmény a pletykával szemben a prózai salaktól mentes érdekesség, a nyersanyagot tehát nyirbálni, fejelni, színezní, csiszolni kell, hogy hordozóinak, akik ebben a valóság-korrekturá-

ban élnek ki primitív költői ösztöneiket, meghozza a fáradságukért kijáró elégtételt : biztosítsa a szigorúan négy-szemközt közölt «eset» futótűzként való elterjedését.

Minél nevezetesebb emberről szól azonban a pletyka — különösen, ha nem hatalmi pozícióban van az illető — annál inkább nélkülözheti az erkölcsi megbotrántoztatást célzó elemeket. Ilyen esetekben ugyanis az ú. n. intimítások a nagy ember egyébként hozzáférhetetlen személyi életének apró körülményei is kielégítően felcsiklandozzák az érdeklődést. Mert izes élvezet «feltétlen bizalmat érdemlő forrásból» megtudni, hogy a bálványozott művész vagy író hétköznapija milyen csodálatosan hasonlít az átlagemberéhez, hogy betegség, gond, szerelemfájtás, rossz szakácsné, szűk cipő őt sem kímélik, hogy robotja, rossz szokásai, kis kedvtelése neki is vannak, épúgy tud vagy nem tud aludni, éppolyan szelíd vagy házsártos, kísétű vagy hatalmas étvágyú, mint jómagunk és tehát semmi, de semmi sem különbözteti meg tőlünk azon az egy kis tulajdonságán kívül, hogy — véletlenül zseni. Miközben ezeknek az intimításoknak hallgatólag főleg a nagy emberrel való megnyugtató összemérőzködésben lelheti kedvét, a mesélő az előkelő barátság és jólérsétségség üdítő látszatában sütkérez. Ez a szép összhangban találkozó kettős érdek sohasem engedi kifogyni a híres egyéniségekről szóló mendemondákat, adomákat, haszontalan visszaemlékezéseket s a művészet vagy irodalom szempontjából teljesen közömbös «X. Y. otthon», «X. Y. papucsban» című kegyeletlen könyveket, amelyek nemcsak illuziókat tépáznak meg, hanem a magasabb rendű igazság felismerésének is útjában állanak.

Mostanában az ilyen álirodalmi, áltudományos, álpszichológiai írásoknak feltűnően nagy keletük van megint. Antiheroikus korunk olvasóközönsége

nyomatott betűre szánható garasait inkább adja a nagy író valami szerencsés csatlósának jelentéktelen deleplezéseiért», mint magának ez intimitások hősenek remekműveiért. S alig van jószímatú kiadó, aki nem sietne valami memoár- vagy életrajzszorozat megindításával szolgálni ezt az alacsony kíváncsiskodást, amellyel öntudatlanul, de annál szorosabban párosul a nagyság elismerése ellen való tiltakozás, a kivétellel szemben való türelmetlenség, a középszer ösztönös összefogása a rajta túlemelkedő ormokkal szemben.

Egy ilyen könyvsorozat legújabb, pompás külsejű köteteként jelent meg nemrég s jár kézről-kézre egész Olaszországban Pirandello életrajza. Bizonyára külföldön is sokkal gyorsabban fog fordítókra találni, mint a mester egyik-másik nagy alkotása, különösen novellái, amelyeknek elismerését színpadi műveinek hangos sikere feltűnően késlelteti.

A könyv sokat ígérő címe *A titokzatos ember* s előadásmódja a titkok leteleményeséhez illően fölényes és fontoskodó. Mivel azonban szerzőjének mondanivalója legtöbbször minden titkozatosság hijján van, egy kis stílusakrobáciával teremt homályt a világosságban, komplikálja az egyszerűt s szó fátylakat az alakok és események köré az egyik fejezetben, hogy legyen mit lebontania a másokban.

Az életíró jól tudja, hogy Pirandello az alakjait nemcsak lelkiéletük gyökeréig átéli, hanem testiségükben is a legapróbb részletekig ismeri. Túl akar tenni tehát a mesteren s míg ez még színpadi utasításaiban sem tartja szükségesnek teremtményei körülményes külső leírását, bár képzeletében körmük alakja s mellényükön a zsírfolt is világosan áll előtte, ő hősenek főleg e tulajdonságaival kíván hatni: hadd lássa mindenki, milyen közéről ismeri, életének, lényének milyen rejtekeibe kapott bepillantást. Tudomásul

kell tehát vennünk, hogy Pirandellónak életében sohasem volt tyúkszeme, hogy hideg húst sohasem eszik, orvosságot nem szed, lázat mérni nem enged, hogy csak egy ujjal tud gépen írni, másolatot írásairól nem készít, hanem minden kis javítás kedvéért újra gépeli az egész oldalt, hogy saját kreációjú házikabátot visel, a nyakkendővel örökösen hadilábon áll, stb.

Nem kevesebb beavatottsággal hi- valkodnak az élettörténet apró töredékei is, amelyeket a szerzőnek itt-ott alkalma volt a multját s különösen gyermekkori emlékeit szívesen idéző írótól ellesni. Ezek legtöbbször — szerencsére — Pirandello fel is dolgozta munkáiban s szerzőnk, ha csak lehet, szívesen adja át neki a szót, ami nemcsak könyve terjedelmének válik hasznára, hanem az olvasóval is el-elfeledtetni a «biografus» szállás, modoros, fásasztó stílusát és gondolatszegénységét. Ezeknek az életrajzi vonatkozású Pirandello-szemelvényeknek összegyűjtése a könyvnek legfőbb, körülbelül egyetlen érdeme.

Girgentinek, a költő szülővárosának sivar képe, a kentelepek vígasztalan mozgalmassága, a szegénység, babonás tudatlanság és primitív szenvedélyek hármasságában senyvedő nép élete, a maffia lidérce mesteri kézzel rajzolt háttérét képezik a költő ifjúságának és e háttér izzó napja és mély árnyékai később is rá-rávetülnek még szenvedésekben gazdag élete útjára.

Pirandello szülei mindkét részről nagytekintélyű, jómódú családból származtak, atyja, nagybátyái Garibaldi zászlai alatt rajongtak, véreztek az egységes Itáliáért. Szelídlelkű, vallásos anyjának nem volt könnyű sora a despotikus hajlamú, zárkózott, lázas munkában egyre gazdagodó férje mellett, aki kevés tiszteletben tartotta a családi tűzhely szentségét. Fia e tekintetben sokkal mélyebben szicíliai természet: gyermekkorának első nagy

lelki megrázkódtatását éppen atyja hűtlenségei okozták, saját házassága pedig a hűség mártírúma volt évtizedeken át egy gyógyíthatatlanul beteglelkű asszony oldalán. A gyermek-évek néhány másirányban nem kevésbé súlyos következményű élménye után Pirandello első ifjú szerelméről és fájdalmas kiábrándulásáról tudunk meg egyetmást, majd a bonni egyetemen végzett filológiai tanulmányait ismerteti (vagy inkább kifigurázza) egy erőltetetten kedélyeskedő fejezet. Viszont Pirandello személyes elbeszéléseként hat s valószínűleg az élőszó után van lejegyezve a bonni doktor hazatérése és eljegyzésének számunkra szinte hihetetlen története: egy csodálatos szakasz Szicilia erkölcs- és illemkódexéből. Miután a jegyesek egy havi mátkaság alatt összesen hatvan órát — szülők és rokonok árgusfelügyelete alatt — ugyanazon szobában töltöttek, de egymásnak lehetőleg háttal ülve soha egy szót nem váltottak, kezet nem szorítottak, egymás szemébe nem néztek, megtörténik az esküvő s a fiatalok elfoglalják pompásan berendezett római fészüket. Pirandello neve ekkor már elég jóhangzású az irodalmi világban, novelláit, tanulmányait annál szívesebben fogadják a lapok, mert sohasem jut eszébe honoráriumot kérni: a szülők bőkezű támogatása fölöslegessé teszi a pénzért-írást. De nem is a dicsőség vágya hajtja a fáradhatatlan munkára, hanem az alkotás kényszere, a termékenységnek önmagát jutalmazó gyönyöre. Néhány holdog, külsőleg eseménytelen év következik, míg egyszerre szörnyű bányaomlás vet véget a munka-idillnek. Pirandello apjának egész vagyonát eltemeti milliós értékű kentelepeinek pusztulása. Odavész a felesége hozománya is, s az após haragjánál és a szülők nyomoránál is nagyobb csapás, hogy feleségének lelki egyensúlya megrendül a szerencsétlenség terhe alatt.

Barátok támogatása, évek ingyen munkájáért a kiadók részéről önként felajánlott honoráriumok, egy helyettes tanári állás és ötlírás német leckeórák ugyan hamarosan elhárítják a szegénység rémét, utóbb pedig a római tanárképző rendes katedrája s jól fizetett irodalmi munka a szülőkről való gondoskodást is lehetővé teszi, de nem múlik el többé feleségének a családi életet gyökereiben felforgató betegsége, mely teljesen alaptalan féltékenységből a férj és a gyermekek gyűlöletévé s végül ön- és közveszélyes üldözési mániává fejlődik. Hosszú esztendőknön keresztül a gyógyulás reménye ad erőt az apai és férji szenvedések poklának elviselésére. Pirandello az iskolán kívül sehová sem jár, emberekkel nem érintkezik, még álmát is vad féltékenységgel őrzi a szerencsétlen asszony, akinek beteg kisélete annál szörnyűbb vádakkal üldözi a férfit és gyermekeket, minél kevesebb tápot ad a valóság rémlátásainak. E szenvedésekben, melyek szüntelen tépelődésre kényszerítik a gondolkodó embert, van a nyitja Pirandello legtöbb írói problémájának. Életének és művészetének e ponton való összefüggéseire megint számos jól megválogatott idézet vet világot. De mert ez a kérdés nyújtja a legtöbb szenzáció-anyagot is, az életíró maga sem restell kiméretlen kézzel vájkálni benne. Mindezzel azonban még korántsem telt be a keserűségek kelyhe. A háború egymásután harcterekre, fogóságba, kórházakba ragadja az apa mellől fiait, leánya pedig zárdába kényszerül az anya üldözése elől. Az író megrendíthetetlennek látszó munkaereje is elhagyja e megpróbáltatások közepette — s közönsége, színészbarátai, színgazgatók humoros írásokat, vígjátékokat követelnek tőle!

Csak a háború után, mikor végre visszakapja fiait s leánya kedvéért lemond a beteg asszony házi ápolásáról, tér vissza — sokszorozottan —

alkotókedve s találja meg zaklatott lelke sok új mondanivalója számára az új formát a színműben.

A botránnyosan tiltakozó megnemértés és mértéktelen csodálat szárnyán emelkedő híre pár év alatt az egész világot bejárja. S Pirandellonak jól esik a siker, de nem hajszolja: pénz, kitüntetés, rendjelek, excellenciás cím egy percnyi megállásra nem csábítják a rohanó munkában. Egyetlen év alatt kilenc drámát ír, némelyikkel napok alatt készül el, az egyik után este pontot téve, másnap reggel újba kezd. Ma hat regény, háromszázhatvanöt novella, harminchét színpadi mű és egy tanulmánykötet címlapján áll a neve.

Hatvanöt éves, tekintélyes vagyont gyűjtött, dúskálhatna minden földi jóban. De semmire sincs szüksége. Javait elosztotta gyermekei között (egyik fia festő, a másik Stefano Landi néven ír, leánya férjnél van), tanári nyugdíja majdnem minden igényét kielégíti. Két kis hotelszoba Berlinben, vagy Párisban, vagy Rómában, naponként kétszeri szerény étkezés valami egyszerű korcsmában, itt-ott egy

színházi est, hogy gyorsabban múlték az éjszaka, két bőrröndre való ruhá-nemű — ez minden szükséglete. Semmi sem köti már az élethez, minden perc-ben készen áll a nagy útra. De folyton dolgozik s utolsó művét egy nagy regénynek álmodja arról, hogyan támadna új élet a földön, ha valami kozmikus katasztrófa a mait elpusztítaná. Egyetlen vágya, hogy még ereje teljében érje a halál, dolgozóasztala mellett, ahol annyi bátor gondolatcsatát vívott. Ez a félelem a étlen sorvadástól Petőfit juttatja eszünkbe, az első külföldi költőt, akivel Pirandello — mint e sorok írójának maga mesélte — már gyermekkorában megismerkedett s akinek a girgentii otthonban atyjának egy magyar barátja és üzlettársa valóságos kultuszt teremtetett.

Mélyen megrendítő élet, az emberi jóság, hűség, önfeláldozás ritka példája. Annál nagyobb méltatlanság, hogy kinyomtatott története pletyká-izzal találva zsúrtársaságok kíváncsi-ságánál egyebet nem tud s nem is igen akar kielégíteni.

Várady Imre.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — Felelős: IFJ. KOHL FERENC.